

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
معاونت فرهنگی و تبلیغی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

رافتوشه
فصلنامه علمی-تخصصی ویژه مبلغان
تابستان ۱۳۹۹ - محرم الحرام ۱۴۴۲ - شماره دوم
ویژه نامه خانواده

- صاحب امتیاز: معاونت فرهنگی و تبلیغی
دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- مدیر مسئول: سعید روستاآزاد
- سر دبیر: علی اکبر مؤمنی
- دبیر اجرایی: مهدی جباری

نشریه «رافتوشه» بر اساس پروانه انتشار به شماره ثبت ۸۶۲۴۴ تاریخ ۱۳۹۸/۱۲/۵ معاونت امور مطبوعاتی و اطلاع رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، به عنوان فصلنامه تخصصی منتشر می شود.

اعضای هیئت تحریریه

سعید روستاآزاد	عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
سید محمد اکبریان	عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
عبدالکریم پاک نیا تبریزی	مدرس حوزه علمیه قم
علی نظری منفرد	مدرس حوزه علمیه قم
علی اکبر مؤمنی	پژوهشگر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
میرتقی قادری	مدرس حوزه علمیه قم
ناصر رفیعی محمدی	عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه

- ویراستار: زهرا رضائیان
- صفحه آرا: اکبر اسماعیل پور
- نمونه خوان: نصرت الله نیکزاد
- مسئول چاپ و نشر: سید محمود کریمی

تیراژ: ۱۰۰۰ — قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

آدرس:	قم، چهارراه شهدا، معاونت فرهنگی و تبلیغی، طبقه اول، کدپستی: ۳۷۱۵۷۹۱۸۱۱
تلفن:	۰۲۵ - ۳۱۱۵۱۲۴۷
پایگاه اینترنتی:	http://rahtosheh.dte.ir
پست الکترونیک:	tabligh@dti.ir
شبکه مجازی اینستا:	@MaharateTabligh

امام خمینی (قدس سره):

نقش زن در جامعه بالاتر از نقش مرد است؛ برای این که بانوان علاوه بر این که خودشان یک قشر فعال در همه ابعاد هستند، قشرهای فعال را در دامن خودشان تربیت می کنند. خدمت مادر به جامعه از خدمت معلم بالاتر است، و از خدمت همه کس بالاتر است، و این امری است که انبیا می خواستند. می خواستند که بانوان قشری باشند که آنها تربیت کنند جامعه را، و شیرزنان و شیرمردانی به جامعه تقدیم کنند.

صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۹۷.

رهبر معظم انقلاب اسلامی (مد ظله العالی):

زن مسلمان ایرانی، تاریخ جدیدی را پیش چشم زنان جهان گشود و ثابت کرد که می توان زن بود، عقیف بود، محجبه و شریف بود، و در عین حال، در متن و مرکز بود؛ می توان سنگر خانواده را پاکیزه نگاه داشت و در عرصه سیاسی و اجتماعی نیز، سنگر سازی های جدید کرد و فتوحات بزرگ به ارمغان آورد.

در انقلاب اسلامی و در دفاع مقدس، زنانی ظهور کردند که می توانند تعریف زن و حضور او در ساحت رشد و تهذیب خویش، و در ساحت حفظ خانه سالم و خانواده متعادل، و در ساحت ولایت اجتماعی و جهاد و امر به معروف و نهی از منکر و جهاد اجتماعی را جهانی کنند و بن بست های بزرگ را درهم بشکنند.

<https://www.leader.ir/fa/speech/10428/>

پیام به کنگره هفت هزار زن شهید کشور ۱۳۹۱/۱۲/۱۶

فهرست مطالب

- سخن نخست ۵
- ویژگی‌های خانواده عاشورایی ۷
فریده فاطمی مهر
- بررسی پیامدهای منفی طلاق در فرزندان ۱۹
نرگس شاعری
- پیامدهای اعتیاد اینترنتی ۲۹
احمد عابدی
- آسیب‌شناسی رفتارهای متضاد والدین در تربیت فرزندان ۳۹
سید ابوالفضل بابایی / راضیه علی اکبری
- بررسی نقش توقعات نابجای زن در اختلافات خانوادگی ۴۹
مرضیه محمدیان دارانی
- آسیب‌ها و پیامدهای ناشی از عدم آشنایی والدین با مهارت‌های سواد رسانه‌ای ۵۹
مهدیه چیت‌ساز
- بررسی عوامل و زمینه‌های طلاق توافقی ۶۹
فاطمه مهدیان
- بازخوانی رابطه کاهش نرخ فرزندآوری با افزایش نرخ طلاق در ایران ۷۹
صالح قاسمی

سخن نخست

مکتب روح‌بخش اسلام، آموزه‌های والایی را برای شکوفایی و رشد انسان ارائه نموده که از آن جمله، رهنمودهایی است که سعادت زن و خانواده را در تمام ابعاد به‌نیکویی ضمانت می‌کند. اساساً، جامعه‌ای که بر شالوده خانواده پاک و سالم بنا شده، از گزند آسیب‌ها در امان است و مسیر سازندگی در عرصه‌های مختلف را به شایستگی طی کرده، قله‌های بلند موفقیت را فتح می‌نماید. این بنیان به‌ظاهر کوچک، دستاوردهای بسیار بزرگی را برای جامعه به ارمغان می‌آورد و نقش بسزایی در پیشبرد اهداف و برنامه‌های خُرد و کلان هر کشور دارد. معاونت فرهنگی و تبلیغی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم که در تولید محتوای تبلیغی، عنایت ویژه به محتوای مورد نیاز خانواده دارد، ماه محرم را فرصت مناسبی برای تبلیغ فرهنگ و معارف اسلامی و تبیین موضوعات مورد نیاز خانواده معاصر می‌داند. در این راستا اثر حاضر به عنوان ره‌توشه ویژه خانواده تولید و منتشر شده است. این ویژه‌نامه به مباحثی درباره خانواده عاشورایی، پیامدهای طلاق، آسیب‌های اعتیاد اینترنتی، تأثیرپذیری فرزندان از رفتارهای متضاد والدین، پیامدهای عدم آشنایی والدین با سواد رسانه‌ای، بررسی توقعات نابجای زن در خانواده، طلاق توافقی، رابطه کاهش فرزندآوری با افزایش نرخ طلاق، می‌پردازد. امید است این اثر مورد استفاده برادران و خواهران مبلغ قرار گیرد و در عمل، آنان را در مسیر تبلیغ آموزه‌های دینی یاری

رساند.

در پایان، ضمن تشکر از نویسندگان گرامی، از تمام کسانی که در آماده‌سازی، ارزیابی و سامان‌دهی این اثر صادقانه تلاش نمودند، به‌ویژه از زحمات کارشناسان علمی گروه تولید محتوا حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای علی‌رضا انصاری و جناب آقای محمد علینی سپاسگزاری می‌نمایم.

سعید روستاآزاد
مدیر مسؤول

ویژگی‌های خانواده عاشورایی

فریده فاطمی مهر*

مقدمه

رسالت اولیای الهی برای ساختن جامعه آرمانی و ایده‌آل مبتنی بر فردسازی و خانواده‌سازی است. اساس و زیربنای خودسازی در خانواده شکل می‌گیرد. خانواده مطلوب از منظر اسلام، خانواده متعادلی است که در آن روابط گرم و صمیمی، موجب پیوند افراد خانواده به یکدیگر می‌شود. تعاملات در خانواده متعادل زمینه‌ساز جامعه سالم و رو به رشد و متعالی می‌گردد. نمونه بارز چنین خانواده‌ای خانواده عاشورایی است. ماه محرم می‌تواند الگوی خوبی در زمینه‌های مختلف از جمله برای خانواده‌ها باشد تا با پیروی از امام حسین علیه السلام و خانواده‌اش، خانواده عاشورایی را شکل دهند. از آن‌جا که حق طرفینی است، تمامی ویژگی‌های خانواده متعادل همه اعضای خانواده را در بر می‌گیرد. در نوشتار حاضر برخی از ویژگی‌های خانواده عاشورایی بررسی می‌شود.

۱. احترام و تکریم

در آیین شخصیت‌پرور اسلام، همه مؤمنان محترمند و باید حرمت آنان حفظ شود. این امر به‌ویژه در به وجود آوردن صفا در محیط خانه، نقش مهمی دارد. احترام در روابط خانوادگی، نقش بسیار مهمی در سلامت خانواده دارد. هر چه احترام بیشتر باشد، زندگی خانوادگی از آرامش و لذت بیشتری برخوردار خواهد بود. از این روست که احترام متقابل میان زن و شوهر در روایات بسیار مورد توجه قرار گرفته

* دانش آموخته سطح ۳ تربیت مدرس گرایش تفسیر و علوم قرآن.

است؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام درباره احترام زن به شوهر می‌فرماید: «هر زنی که به شوهرش احترام بگذارد و او را آزار ندهد، خوشبخت خواهد شد».^۱ همچنین درباره احترام مرد به زن می‌فرماید: «مردی که همسر اختیار کرد، باید او را گرامی و محترم بشمارد».^۲

احترام به همسر، از عواملی است که تأثیر بسزایی در تربیت فرزندان دارد. مادری که در خانه، عزیز باشد و مورد تکریم شوهرش قرار گیرد، با روحی سرشار از عاطفه و آرامش و احساس شخصیت، فرزندان را به خوبی تربیت خواهد کرد. در حالی که آزار و اذیت همسر در خانه و تحقیر او در مقابل فرزندان، موجب از دست رفتن آرامش او می‌شود. اضطراب و نگرانی او که حاصل از این رفتار است، در فرزندان تأثیر خواهد گذاشت. در طرف مقابل مرد نیز باید مورد تکریم و احترام همسرش قرار گیرد تا جایگاه پدری وی نزد فرزندان حفظ شود. رعایت احترام و تکریم متقابل همسران، موجب شکل‌گیری خانواده متعادل می‌شود. امام علی علیه السلام درباره چگونگی برخورد با حضرت زهرا علیها السلام می‌فرماید: «به خدا سوگند! هرگز کاری نکردم که فاطمه علیها السلام خشمگین شود و او را به هیچ کاری مجبور نکردم... او نیز هرگز مرا خشمگین نکرد و برخلاف میل باطنی من، قدمی برنداشت».^۳

یکی از خواش‌های طبیعی فرزندان، احترام و تکریم شخصیت آنان است.^۴ در سیره معصومان علیهم السلام، تکریم و احترام کودکان به شیوه‌های مختلف صورت می‌گرفت؛ مانند استقبال از فرزندان هنگام ورود آن‌ها به مجلس، سلام کردن به کودکان، با احترام صدا کردن کودکان و ...^۵ رسول‌خدا صلی الله علیه و آله در این باره فرموده است: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَ أَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ؛ فرزندان خود را احترام نمایید و آنان را نیکو تربیت کنید». امام حسین علیه السلام بالاترین حدّ تکریم را نسبت به همسر و فرزندان داشت؛ برای مثال فرمود:

۱. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۱۰۳، ص ۲۵۳.

۲. همان.

۳. علی بن عیسی اربلی؛ کشف الغمه فی معرفة الائمه علیهم السلام؛ ج ۱، ص ۳۶۳.

۴. جمعی از نویسندگان؛ سیمای خانواده در اسلام؛ ص ۳۱۴.

۵. محمد داوودی و سید علی حسینی‌زاده؛ سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل‌بیت علیهم السلام؛ ص ۷۸.

۶. فضل بن حسن طبرسی؛ مکارم الاخلاق؛ ص ۲۲۳.

«من خانهای را دوست دارم که در آن سکینه دخترم و رباب همسرم هستند. آنان را دوست دارم و عمده اموالم را به آنان می‌بخشم و به سرزنش کسی توجه نمی‌کنم».^۱ این احترام متقابل، میان امام خمینی علیه السلام و همسرشان نیز برقرار بود. خانم صدیقه مصطفوی، دختر امام علیه السلام می‌گوید: «امام به همسرشان احترام خاصی می‌گذاشتند. رفتار ایشان با خانم‌شان، بسیار محترمانه بود. ما که اولادشان بودیم، کوچک‌ترین بی‌احترامی یا تندی از امام ندیدیم. کوچک‌ترین دستوری به مادرمان نمی‌دادند».^۲

۲. توجه به خواسته‌ها و نیازهای منطقی اعضای خانواده

در سیره امامان معصوم علیهم السلام، به خواست، علاقه و انتخاب آزادانه همسر و فرزندان توجه خاص شده است تا جایی که گاهی با انتقادات اصحاب و دوستان خود روبه‌رو می‌شدند. امام باقر علیه السلام درباره سیره امام حسین علیه السلام فرمود:

روزی عده‌ای بر امام حسین علیه السلام وارد شدند و فرش‌های گران‌قیمت و پستی‌های فاخر و زیبا را در منزل آن حضرت مشاهده نمودند. عرض کردند: ای فرزند رسول‌خدا! ما در منزل شما وسایل و چیزهایی مشاهده می‌کنیم که ناخوشایند ماست (وجود این وسایل را در منزل شما، مناسب نمی‌دانیم!). حضرت فرمود: «إِنَّا نَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ فَتُعْطِيهِنَّ مُهُورَهُنَّ فَيَشْتَرِينَ بِهَا مَا شِئْنَ، لَيْسَ لَنَا فِيهِ شَيْءٌ؛^۳ ما در ازدواج، مهریه زنان را پرداخت می‌کنیم و آن‌ها هر چه دوست داشتند، برای خود خریداری می‌کنند. هیچ یک از وسایلی که مشاهده نمودید، از آن ما نیست».

از این کلام امام حسین علیه السلام می‌توان نکته‌هایی را برداشت کرد که عبارتند از:
الف. مهریه دینی است که به عهده مرد است. بنابراین مرد بایستی مقداری را به عهده بگیرد که در حد توان و استطاعت او باشد. زن نیز باید مقدار متعادل و معقولی را تعیین کند تا با گرفتن آن بتواند به زندگی‌شان سر و سامان مناسبی بدهد و در آرامش و امنیت، خانواده متعادل تشکیل دهند.

ب. مردان باید مهریه‌ای را قبول کنند که بتوانند تمام و کمال آن را پردازند. این

۱. عبدالعظیم مهتدی؛ آموزه‌هایی از اخلاق امام حسین علیه السلام؛ ترجمه غلامحسین انصاری؛ ص ۱۴۷.

۲. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی؛ ۱؛ قدس ایران، بانوی بزرگ انقلاب؛ ص ۵۹.

۳. محمد بن یعقوب کلینی؛ اصول کافی؛ ج ۶، ص ۴۷۶.

تصور عرف که «مهریه را کی داده کی گرفته»، تصور اشتباهی است که مردان بابت آن، هزینه سنگینی پرداخته و چه بسا سال‌های طولانی را از عمر و جوانی خود در زندان گذرانده‌اند.

ج. زنان باید به حقوق خود در دریافت مهریه آشنا باشند. آنان باید توان همسر خود را در پرداخت مهریه در نظر بگیرند تا زمینه برای چالش‌های جدی و اساسی در زندگی‌شان فراهم نشود. مهریه سنگین نمی‌تواند مانع جدایی همسران شود؛ چه بسیار زنانی که برای جدایی حاضرند تمام مهریه‌شان را ببخشند.

د. مهریه برای زمان طلاق و جدایی نیست. بنابراین نباید دستاویزی برای تهدید به جدایی باشد.

اگر به سیره و روش پیشوایان دین علیهم‌السلام، به‌ویژه درباره تعیین مهریه در حد وسع و توان توجه، و پس از ازدواج مهریه همسر پرداخت شود؛ ضمن استحکام پایه‌های زندگی، تهیه وسایل یک زندگی آبرومندانه نیز برای خانواده همسر بسیار راحت‌تر می‌شود.

از دیگر حقوق مطرح در خانواده، حق انتخاب همسر است. پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم هرگاه می‌خواست دختری از خانواده‌اش را شوهر دهد، از پشت پرده به او می‌فرمود: «دخترم، فلانی از تو خواستگاری کرده است. اگر دوستش نداری بگو؛ زیرا هیچ کس نباید از گفتن «نه» شرم کند و اگر هم دوستش داری، سکوت تو (نشانه) موافقت است»^۱.

آن چه از این روایت برداشت می‌شود آن است که حجب و حیای دختر اقتضا می‌کند که از او محترمانه خواستگاری شود و دختر نیز آزادانه دارای حق انتخاب باشد. همچنین گفتنی است که دختران و پسران نباید با کنار نهادن شرم و حیا و با بی‌احترامی نسبت به والدین که دلسوز حقیقی آنان هستند به انتخاب‌های عجولانه و نادرست دست بزنند. بر خلاف این روایت در جامعه امروز، موارد متعددی از انتخاب‌های نادرست و خیابانی را شاهد هستیم که گاه به فجایع زینباری منتهی می‌گردد.

۱. محمد محمدی ری‌شهری؛ تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث؛ ص ۱۰۳.

اجبار دختر و پسر به ازدواج که اغلب در ساختارهای خاص جوامع سنتی وجود داشت، گاهی به عنوان امر بهنجار نیز تقویت می‌شده است.^۱ امروزه تنش‌هایی که میان خانواده‌ها در این زمینه رخ می‌دهد، گویای تمایل نسل گذشته به حفظ باورها و رسوم پیشین و تمایل نسل جدید به داشتن هویت مستقل است. اگر دختر یا پسر بر خلاف میل و رضایت درونی خود مجبور به ازدواج شود، احتمال ناسازگاری و کشمکش میان او و همسرش بیشتر خواهد بود. بنابراین با عنایت به تأکید اسلام بر حق پسر و دختر در انتخاب همسر، لزوم توجه و احترام به حق انتخاب آن‌ها یکی از راهکارهای تحکیم خانواده است.^۲ دختر شهید بهشتی رحمته‌الله می‌گوید: «پدرم مانند دیگر موضوعات زندگی، از راه بحث و استدلال پیش می‌رفت و هیچ‌گاه برای پذیرش آرای خود تلاش نمی‌کرد. من به عنوان دختر خانواده در همه موارد از جمله تحصیل، ازدواج و فعالیت‌های اجتماعی آزاد بودم. پدر همواره ما را راهنمایی می‌کردند و برای پاسخ به سؤالات مان وقت کافی می‌گذاشتند».^۳

۳. محبت و مودت

مهر و محبت، لازمه زندگی خانوادگی است: «جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً».^۴ بر این اساس، زندگی با نشاط و توأم با آرامش و آسایش، در پرتو محبت، رأفت و مهربانی اعضای خانواده و به‌ویژه همسران نسبت به همدیگر به وجود می‌آید؛ چنان‌که درباره رسول‌خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم چنین نقل شده است: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم أَرْحَمَ النَّاسِ بِالنِّسَاءِ وَ الصَّبِيَّانِ»؛ رسول‌خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم مهربان‌ترین مردم نسبت به زنان و کودکان بود. عییدالله بن عتبه نیز می‌گوید: «نزد امام حسین علیه‌السلام بودم که فرزندش وارد شد. امام حسین علیه‌السلام امام سجاد علیه‌السلام را صدا زد و او را در آغوش گرفت و به سینه چسباند و میان دو چشمش

۱. باقر ساروخانی؛ مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده؛ ص ۱۲۴-۱۲۵.

۲. حسین بستان؛ جامعه‌شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی؛ ص ۱۷۷.

۳. «شهید بهشتی در قامت یک پدر، در گفت و شنود شاهد یاران با ملوک سادات بهشتی»؛ ماهنامه شاهد یاران؛ شماره هشتم، تیر ۱۳۸۵، ص ۷۳ - ۷۲.

۴. روم: ۲۱.

۵. سعید بن هبة‌الله قطب‌الدین راوندی؛ الخرائج والجرائح؛ ج ۲، ص ۸۸۶.

را بوسید. سپس فرمود: پدرم به فدایت باد! چقدر خوش‌بو و زیبایی^۱. زن و شوهر موفق، کسانی هستند که افزون بر روابط زوجیت، برای یکدیگر دوست دلسوز و با محبت باشند. آن‌ها باید با فرزندان خود نیز دوست باشند و با آن‌ها رابطه‌ای گرم و عاطفی همراه با دلسوزی و مهربانی برقرار کنند. رفتار پدر و مادر با فرزندان باید به قدری صمیمی باشد که اگر آن‌ها مشکلی داشتند، ابتدا آن را با والدین خود مطرح کنند. چنین رفتاری افزون بر این‌که موجب سلامت محیط خانواده می‌شود و معضلات و گرفتاری‌های اهل خانه را بر طرف می‌کند، ثواب و ارزش معنوی فراوانی نیز به دنبال دارد.

بیا تا قدر یکدیگر بدانیم که تا ناگه ز یکدیگر نمانیم^۲

کمبود محبت در خانه، چه میان همسران یا میان والدین و فرزندان، سبب فروپاشی نظام خانواده می‌شود. خانواده بی‌محبت و عاری از رأفت و مهربانی، افراد ناسالم و پرخاشگر و افرادی دارای بیماری روحی و روانی به جامعه تحویل می‌دهد که قادر به پیشرفت و تعالی روحی و معنوی و حتی پیشرفت مادی نخواهند بود. یکی از مهم‌ترین جلوه‌های محبت و تکریم در زندگی، جلوه‌های زبانی و گفتاری است. به زبان آوردن عشق، دوستی و محبت، به گفت‌وگو نشستن و مشورت کردن، تأثیر بسزایی در جلب اعتماد همسر دارد و سبب برطرف شدن مشکلات زندگی می‌شود. مرد باید محبت خود را به زبان بیاورد؛ چنان‌که رسول‌خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده است: «قَوْلُ الرَّجُلِ لِلْمَرْأَةِ إِنِّي أُحِبُّكَ لَا يَذْهَبُ مِنْ قَلْبِهَا أَبَدًا»^۳ اگر مرد به همسرش بگوید تو را دوست دارم، اثر این کلام محبت‌آمیز هیچ‌گاه از قلب او بیرون نمی‌رود».

امام حسین عليه السلام به عنوان الگوی تربیتی کامل، محبت به فرزندان را از نیازهای ضروری آنان می‌دانست و در قالب‌های گوناگون آن را ابراز می‌کرد؛ گاه با در آغوش گرفتن و به سینه چسبانیدن خردسالان، زمانی با بوسیدن آنان و گاه با به زبان آوردن

۱. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۱۹، ص ۴۶.

۲. جلال‌الدین محمد مولوی؛ دیوان شمس؛ غزلیات، غزل شماره ۱۵۳۴.

۳. محمد بن حسن حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۲۰، ص ۲۳.

کلمات شیرین و محبت‌آمیز.^۱ ویژگی بارز در خانواده امام حسین علیه السلام، ابراز علاقه است. این بزرگواران همواره یکدیگر را با تعابیر عاشقانه و احساس‌برانگیز مورد خطاب قرار می‌دادند و در موارد بسیاری از عبارت «بِنَفْسِي أَنْتَ» استفاده می‌کردند. این مسأله باید به عنوان الگویی در سبک زندگی حسینی مورد توجه باشد و اعضای خانواده یکدیگر را با عناوین دلنشین و محبت‌آمیز خطاب کنند.^۲ فرزند علامه طباطبایی رحمته الله علیه می‌گوید: «هنگامی که خواستیم از تبریز به قم عزیمت کنیم، به مادرم گفتم: شب عید که وقت مسافرت نیست. در این هوای سرد کجا می‌خواهیم برویم؟! مادرم نگاهی به من کرد و در حالی که اشک چشمانش را پاک می‌کرد، این شعر زیبا را خواند:

رشته‌ای بر گردنم افکنده دوست   می‌کشد هر جا که خاطرخواه اوست
رشته بر گردن نه از بی‌مهری است   رشته عشق است برگردن نکوست^۳

همسر شهید مطهری رحمته الله علیه درباره محبت استاد می‌گوید:

به آسایش و راحتی من و بچه‌ها اهمیت می‌دادند و آنقدر صمیمی و نزدیک بودند که نمی‌توانستند رنج مرا تحمل کنند. همیشه همان مهر و محبت روزهای اول زندگی بین ما برقرار بود. یادم هست یک بار برای دیدن دخترم به اصفهان رفته بودم و بعد از چند روز با یکی از دوستان به تهران برگشتم. نزدیک سحر بود که به خانه رسیدیم. وقتی وارد شدیم، دیدم همه بچه‌ها خوابند؛ ولی آقا بیدار است. جای را حاضر کرده، میوه و شیرینی چیده‌اند و منتظر من بودند. دوستم از دیدن این منظره متعجب شد و گفتم: همه روحانیون اینقدر خوبند؟^۴

۱. علی بن محمد خزاز قمی؛ کفایة الاثر فی النص علی الائمه الاثنی عشر علیهم السلام؛ ص ۲۳۵.

۲. پایگاه خبری قدس آنلاین؛ «سبک زندگی حسینی، معیار خوشبختی و سعادت خانواده است»؛ <http://www.qudsonline.ir/news/469979> .۱۳۹۵/۰۸/۰۹

۳. سامانه هوشمند ترجمه و نشر معارف اسلامی و علوم انسانی؛ «بیوگرافی اندیشمندان ایرانی - اسلامی: علامه سید محمدحسین طباطبایی»؛ ۱۳۹۸/۰۲/۰۴. <https://cotp.ir/content/1039>

۴. پایگاه اطلاع‌رسانی و فرهنگی تبیان؛ «رفتار استاد شهید مطهری با همسرش»؛ ۱۳۹۶/۱۲/۰۵. <https://article.tebyan.net/413202>

۴. همکاری و همراهی

اسلام کار بیرون از منزل را به عهده مرد و کار خانه را به عهده زن سپرده است، ولی در مواردی نیز به جهت ضرورت و یا علاقه، زن بیرون از خانه به شغل‌هایی مانند معلمی، پزشکی، پرستاری و ... اشتغال دارد. آنچه مهم است، مشارکت و همکاری زن و شوهر در کارهای منزل است. در تعالیم اسلامی کار زن یا مرد در خانه، ارزش معنوی بسیاری دارد و موجب اجر و پاداش در پیشگاه الهی می‌شود. انجام کارهای خانه مانند پختن غذا، شستن لباس، تمیز کردن منزل و ...، از وظایف الزامی زن نیست، اما در فرهنگ اهل بیت علیهم‌السلام انجام چنین کارهایی از سوی زنان، دارای پاداش و اهمیت بسیاری است؛ چنان‌که پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم درباره اشتغال زنان در خانه فرموده است: «زنانی که در خانه خود اشتغال دارند، پاداش و ثواب مجاهدان را خواهند یافت»^۱.

همسران متعادل کسانی هستند که بتوانند در تمام مسائل زندگی خود احساس مشارکت و سهمیم بودن نمایند.^۲ مصداق همکاری مرد در منزل را در سیره پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به خوبی می‌توان مشاهده کرد. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم پارگی پیراهنش را می‌دوخت، کفش‌اش را وصله می‌زد و شیر گوسفندان را می‌دوشید.^۳ امام صادق علیه‌السلام درباره سیره امیرالمؤمنین علیه‌السلام در خانه می‌فرماید: «امیرمؤمنان علیه‌السلام هیزم و آب می‌آورد و جارو می‌کرد و فاطمه علیه‌السلام آرد و خمیر می‌کرد و نان می‌پخت».^۴ در برخی روایات به نمونه‌هایی از کمک امام علی علیه‌السلام به حضرت فاطمه علیه‌السلام در امر نگهداری از فرزندان اشاره شده است. الگوی تقسیم کار خانگی در خانواده امام علی علیه‌السلام و حضرت فاطمه علیه‌السلام الگوی مناسبی برای زنان و مردان مسلمان است.

همسر شهید مطهری رحمته‌الله درباره رفتار محبت‌آمیز شهید در خانه می‌گوید: «بعد از چندین سال زندگی، همان مهر و محبت روزهای اول زندگی ازدواج بین ما برقرار بود».^۵ دختر ایشان نیز می‌گوید: «شاید اگر بگویم محترمانه‌ترین رفتاری که در ذهنم

۱. ابوالقاسم پاینده؛ نهج‌الفصاحه؛ ج ۹، ص ۲۸.

۲. حسین انصاریان؛ نظام خانواده در اسلام؛ ص ۲۴۸.

۳. حسن بن ابی‌الحسن دیلمی؛ ارشاد القلوب الی الصواب؛ ج ۱، ص ۱۱۵.

۴. محمد بن علی صدوق؛ کتاب من لا یحضره الفقیه؛ ج ۳، ص ۱۶۹.

۵. جمعی از نویسندگان، همسران همراه (سیره خانوادگی همسران علما و بزرگان دین) ص ۱۰۷.

نقش بسته است، رفتار متقابل پدر و مادر بوده است؛ اغراق نکرده‌ام. مادرم، زنی فهیم، کوشا، تحصیل کرده و نیز اهل علم و معرفت و شعر بودند. با تمام وجود موقعیت پدرم را درک می‌کردند و متقابلاً پدرم نیز رفتاری بسیار محبت‌آمیز و صمیمی با ایشان داشتند.^۱ فرزند علامه جعفری رحمته‌الله نیز می‌گوید:

علیرغم این که مادرم سواد چندانی نداشت، ولی از معرفت بالایی برخوردار بود و این را فهمیده بود که کارهای فکری و خدمات علمی و اجتماعی علامه جعفری برای مردم مفید است و به عنوان یک زن باید بستر زندگی را چنان فراهم کند که دغدغه خاطر نداشته باشد. بنابراین فشار ما بچه‌ها و رتق و فتق امور خانه بر دوش مادرم بود. وقتی علامه این فداکاری را می‌دید، مجذوب او می‌شد.^۲

برای آن که همه افراد خانواده و به‌ویژه فرزندان در کارهای منزل کمک کنند، باید از ابتدا دیدگاه مثبتی نسبت به کارهای خانه برای بچه‌ها ایجاد کرد و کارهای خانواده را به صورت تفریح و سرگرمی و بازی درآورد. همراهی با همسر در کارهای خانه، لبخند زدن به همسر و تشکر از او بابت همکاری در کارهای خانه، شاد بودن هنگام تمیز کردن خانه و ... فرزندان را مشتاق همراهی با والدین در انجام کارهای خانه می‌کند. با تشویق فرزندان به شیوه‌های مختلف، برگزاری جلسات خانوادگی و دخالت فرزندان در تصمیم‌گیری در مورد کارها و تقسیم مناسب کارهای منزل می‌توان فرهنگ همکاری را در خانواده و با مشارکت همه اعضای آن فراهم آورد.

نتیجه‌گیری

خانواده عاشورایی، خانواده متعادلی است که بر اساس آموزه‌های اسلامی برگرفته از آیات قرآن و سیره معصومان شکل گرفته است. ویژگی‌های خانواده عاشورایی مانند احترام و تکریم، توجه به حق انتخاب آزادانه، محبت و مودت و همکاری و همراهی، زمینه‌ساز حاکم شدن روابط گرم و صمیمی بر کانون خانواده و اعضای آن می‌شود. الگو و سرمشق خانواده عاشورایی، معصومین علیهم‌السلام و به‌ویژه خانواده امام

۱. مهدی محمدی صیفار؛ مشق عشق؛ ص ۴۸.

۲. پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه؛ «ناگفته‌هایی از علامه محمدتقی جعفری»؛ ۱۳۹۶/۰۷/۱۵.

حسین علیه السلام است که با تمسک به سیره آنان می‌توان سعادت و خوشبختی واقعی را رقم زد. خانواده عاشورایی با الگوگیری عملی به‌خصوص از خانواده اباعبدالله الحسین علیه السلام می‌تواند منتظر حقیقی باشد و معنای واقعی خانواده مهدوی را به نمایش بگذارد.

فهرست منابع

کتاب:

۱. اربلی، علی بن عیسی؛ کشف الغمه فی معرفة الائمه علیهم السلام؛ تصحیح هاشم رسولی محلاتی؛ چاپ اول تبریز: بنی‌هاشمی، ۱۳۸۱ق.
۲. انصاریان، حسین؛ نظام خانواده در اسلام؛ قم: هاجر، ۱۳۸۴ش.
۳. بستان، حسین؛ جامعه‌شناسی خانواده؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰ش.
۴. پاینده، ابوالقاسم؛ نهج‌الفصاحه؛ تهران: سازمان انتشارات جاویدان، ۱۳۲۴ق.
۵. جمعی از نویسندگان؛ سیمای خانواده در اسلام؛ قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۴ش.
۶. حر عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعه؛ تصحیح مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام؛ چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، ۱۴۰۹ق.
۷. خزاز قمی، علی بن محمد؛ کفایة الاثر فی النص علی الائمة الاثنی عشر علیهم السلام؛ قم: نشر بیدار، ۱۴۰۱ق.
۸. داوودی، محمد و علی حسینی‌زاده؛ سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و اهل‌بیت علیهم السلام؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۷ق.
۹. دیلمی، حسن بن ابی‌الحسن؛ ارشاد القلوب الی الصواب؛ قم: نشر رضی، ۱۳۷۱ش.
۱۰. ساروخانی، باقر؛ مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده؛ تهران: سروش، ۱۳۸۱ش.
۱۱. جمعی از نویسندگان، همسران همراه (سیره خانوادگی همسران علما و بزرگان دین)، انتشارات مرکز مدیریت حوزه های علمیه، چاپ اول، زمستان ۱۳۹۵ش.
۱۲. صدوق، محمد بن علی؛ کتاب من لایحضره الفقیه؛ قم: انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ق.
۱۳. طبرسی، فضل بن حسن؛ مکارم الأخلاق؛ قم: نشر شریف رضی، ۱۳۷۰ش.
۱۴. قطب‌الدین راوندی، سعید بن هبة‌الله؛ الخرائج و الجرائح؛ قم: مؤسسه امام مهدی عجل الله فرجه، ۱۴۰۹ق.

۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب؛ *اصول کافی*؛ تهران: انتشارات اسوه، ۱۳۷۵ ش.
۱۶. مجلسی، محمدباقر؛ *بحار الأنوار*؛ بیروت: مؤسسه الوفا، ۱۴۰۴ ق.
۱۷. محمدی ری شهری، محمد؛ *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*؛ ترجمه حمیدرضا شیخی؛ قم: نشر مشعر، ۱۳۸۸ ش.
۱۸. محمدی صیفار، مهدی؛ *مشق عشق*؛ (۱۵۱ خاطره از سیره خانوادگی بزرگان دین)، قم، معاونت فرهنگی و اجتماعی سازمان اوقاف و امور خیریه ۱۳۹۳.
۱۹. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام؛ *قدس ایران، بانوی بزرگ انقلاب*؛ تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱، ۱۳۹۲ ش.
۲۰. مولوی، جلال‌الدین محمد؛ *کلیات شمس تبریزی*؛ ج ۱، تهران: صدای معاصر، ۱۳۸۱.
۲۱. مهندی، عبدالعظیم؛ *آموزه‌هایی از اخلاق امام حسین علیه السلام*؛ ترجمه غلامحسین انصاری؛ تهران: چاپ و نشر بین‌الملل، ۱۳۸۹ ش.

مجلات و پایگاه‌ها

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی و فرهنگی تبیان؛ «رفتار استاد شهید مطهری با همسرش»؛ ۱۳۹۶/۱۲/۰۵، کد مطلب: ۴۱۳۲۰۲.
۲. پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه؛ «ناگفته‌هایی از علامه محمدتقی جعفری»؛ ۱۳۹۶/۰۷/۱۵، کد مطلب: ۴۶۰۰۱.
۳. پایگاه خبری قدس آنلاین؛ «سبک زندگی حسینی، معیار خوشبختی و سعادت خانواده است»؛ ۱۳۹۵/۰۸/۰۹، کد خبر: ۴۶۹۹۷۹.
۴. سامانه هوشمند ترجمه و نشر معارف اسلامی و علوم انسانی؛ «بیوگرافی اندیشمندان ایرانی - اسلامی: علامه سید محمدحسین طباطبایی»؛ ۱۳۹۸/۰۲/۰۴، کد مطلب: ۱۰۹۳.
۵. «شهید بهشتی در قامت یک پدر، در گفت و شنود شاهد یاران با ملوک سادات بهشتی»؛ ماهنامه شاهد یاران؛ شماره هشتم، تیر ۱۳۸۵، ص ۷۳ - ۷۲.

بررسی پیامدهای منفی طلاق در فرزندان

نرگس شاعری *

مقدمه

بی‌شک خانواده، نخستین و مهم‌ترین بستر رشد همه جانبه انسان است که از دیرباز نقش‌ها و کارکردهایش مورد توجه روانشناسان، جامعه‌شناسان و متخصصان تعلیم و تربیت بوده است. یکی از وجوه منفی پدید آمده از این نهاد اجتماعی، آسیبی به نام طلاق است که موجب بروز ناهنجاری‌های اجتماعی بسیاری می‌شود. در سایه طلاق، فرزندان ناخواسته درگیر تضادهایی می‌شوند که نه توان درک آن‌ها را دارند و نه تاب کنار آمدن با آن‌ها را. محرومیت فرزندان از سرپرستی مشترک پس از انحلال خانواده، آن‌ها را از بسیاری مواهب و مزایای خانوادگی محروم می‌کند و اثرات جبران‌ناپذیری بر آن‌ها باقی می‌گذارد. در این مقاله برخی آثار و پیامدهای طلاق بر کودکان و نوجوانان را بررسی می‌شود.

چرایی اهمیت توجه به فرزندان طلاق

هنگامی که طلاق، زنجیره خانواده را از هم می‌گسلد، پدر و مادر هویت جداگانه‌ای می‌یابند؛ ولی آن‌که دیگر پناهی ندارد، فرزند است. جدایی پدر و مادر یک اثر آنی و زودگذر نیست؛ بلکه در تمامی مراحل زندگی فرزندان اثرات منفی و زیانباری را بر جای خواهد گذاشت. کودکان در فرآیند جامعه‌پذیری در خانواده، امر و نهی والدین، تقلید و همانندسازی را که از مهم‌ترین شیوه‌های انتقال ارزش‌ها، هنجارها و

* طلبه سطح ۳ فقه و اصول جامعه الزهراء (ع.ا.ه.ع.)

سنت‌های اجتماعی است، یاد می‌گیرند. در خانواده است که فرزندان می‌آموزند چه چیزی درست یا چه چیزی غلط، و چه چیزی خوب یا چه چیزی بد است. در واقع خانواده نقش قابل توجهی در شکل‌گیری شخصیت و رفتار فرزندان دارد. در محیط گرم و دوستانه خانواده که در آن پدر و مادر دارای روابط خوب و صمیمانه‌ای هستند، معمولاً فرزندان سالم، با شخصیتی مثبت و فعال پرورش می‌یابند که بازتاب عشق و علاقه خانوادگی را به صورت کار و کمک به دیگران نشان می‌دهند. این در حالی است که خانواده‌های نابسامان و به‌ویژه خانواده‌های آسیب‌دیده از طلاق، مشکلات فرزندان از شیطنتها و شلوغ کاری‌های ساده شروع می‌شود و به انواع بزهکاری‌ها، طغیان‌ها، انجام دادن اعمال منافی عفت و دزدی منتهی می‌شود.^۱ از این رو ضروری است پیامدها و آسیب‌هایی که با طلاق والدین گریبانگیر فرزندان می‌شود، بررسی شود تا والدین نسبت به این خطرات آگاهی‌های بیشتری داشته باشند و در شرایط سخت زندگی، تصمیمات عاقلانه‌تری بگیرند.

پیامدهای منفی طلاق بر فرزندان

طلاق، پیامدهای منفی بسیاری بر فرزندان دارد. فقدان پدر و مادر غیر از مشکلات مادی که برای فرزندان به وجود می‌آورد، از نظر تربیتی و عاطفی نیز ضربه سختی به روح و روان آنان وارد می‌کند. در حقیقت فرزندان طلاق، قربانی اشتباه پدر و مادری هستند که بدون توجه به حق و حقوق آنان از یکدیگر جدا شده‌اند. برخی از این آسیب‌ها و پیامدها عبارتند از:

۱. ایجاد بحران‌های روحی و روانی

اهمیت سلامت روحی و روانی فرزندان تا آن‌جاست که رسول‌خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده است: «لَعَنَ اللَّهُ وَالِدَيْنِ حَمَلًا وَلَدَهُمَا عَلَى عُقُوقِهِمَا»^۲ از رحمت خدا دور باد آن پدر و مادری که با رفتار و گفتار نادرست‌شان موجبات بدکاری فرزندان خود و نارضایتی خویشان را

۱. ر.ک: خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ «بچه‌های طلاق و تبعات یک جدایی»؛ ۱۳۹۸/۱۱/۲۹.

<https://www.irna.ir/news/83676075>

۲. محمد بن علی صدوق؛ کتاب من لا یحضره الفقیه؛ ج ۴، ص ۳۷۲.

از وی فراهم می‌کنند».

فرزندان طلاق به مرور زمان با بروز حرکات احساسی، ترس، خشم و عدم تعادل روانی هنگام عصبانیت مواجه می‌شوند؛ زیرا آنان رفتارهای خشونت‌آمیز پدر و مادر را در خانواده دیده‌اند و فکر می‌کنند واکنش‌ها و رفتارهای آنان باید به صورت منفی و پرخاشگرانه باشد. فرزندان که خشم خود را فرو می‌برند، وقتی در سنین بالاتر قدرت و توانایی بیشتری برای ابراز خشونت در خود می‌بینند؛ مرتکب اعمال خشونت‌آمیزی می‌شوند.^۱

به طور طبیعی کودکان و نوجوانان، مرگ پدر و مادر خود را راحت‌تر از طلاق آنان می‌پذیرند. با فوت پدر و مادر، پیوندهای عاطفی، شخصیتی و احساسی و رشته‌های ارتباط روانی گسسته نمی‌شود یا کمتر سست می‌شود؛ در حالی که آثار طولانی‌مدت طلاق حتی در آینده هم سبب می‌شود آن‌ها در تشکیل زندگی دچار مشکلاتی باشند. به دنبال طلاق و از هم گسیختگی خانواده، فرزندان با بحران‌های شدید روحی و روانی روبه‌رو می‌شوند و تحت تأثیر فشار همسالان خود ممکن است از جدایی پدر و مادرشان دچار خجالت و سرافکندگی شوند. بنا بر پژوهش‌های متعدد، کودکان خانواده‌های طلاق نسبت به کودکان خانواده‌های عادی، اضطراب بالاتری دارند و بیشتر دچار افسردگی و انزوایی می‌شوند.^۲

دختر ۱۹ ساله‌ای که پدر و مادرش به تازگی از یکدیگر جدا شده‌اند، می‌گوید:

از خیلی سال پیش همیشه شاهد مشاجره بین والدینم بودم و گمان می‌کردم روزی این دعواها به خاطر من و برادر کوچکم تمام می‌شود. بالاخره تمام شد، اما به قیمت نادیده گرفتن سرنوشت من و برادرم. بعد از طلاق پدر و مادرم و فروریختن

۱. سید احمد جلیلی‌راد و زهره علی‌آبادی؛ «طلاق و آسیب‌های آن بر کودکان»؛ اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی، تهران: مؤسسه آموزش عالی مهر اروند، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار، ۱۳۹۳.

۲. ر.ک: میثم یاسا؛ پرسیمان طلاق؛ ص ۲۲۵؛ حسین قمری گیوی و بهنام خشنودنیای؛ «مقایسه مهارت اجتماعی، سلامت روانی و عملکرد تحصیلی در فرزندان با والدین مطلقه، متقاضی طلاق و عادی»؛

پایه‌های یک زندگی ۲۲ ساله، دیگر خجالت می‌کشم در جمع دوستان حاضر شوم؛ حتی حضور در جمع اقوام و نزدیکان برایم سخت است. بیشتر دوست دارم تنها باشم.^۱

احساس گناه و سردرگمی، وسواس، حسادت، سوءظن، سماجت، عدم اعتماد به نفس و عزت نفس پایین، انکار و تکذیب از دیگر آسیب‌های روحی و روانی است که فرزندان طلاق گرفتار آن می‌شوند.^۲

۲. خلأ عاطفی

یکی از مهم‌ترین آثار محبت به فرزندان، احساس امنیت عاطفی است که در او شکل می‌گیرد. فرزند باید احساس کند و ببیند که والدین و اطرافیانش او را دوست دارند و مورد تأیید قرار می‌دهند؛ زیرا سبب می‌شود فرزند نگاهی مثبت و پایدار به زندگی و آینده پیدا کند. اهمیت محبت به فرزند تا آن‌جاست که امام صادق علیه السلام فرموده است: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَيَرْحَمُ الرَّجُلَ لِيَشَدَّ حُبَّهُ لَوْلَدِهِ»^۳ خداوند مرد را به خاطر شدت محبت و دوستی به فرزندش، مورد رحمت خویش قرار می‌دهد.

فرزند، محتاج و تشنه محبت است و هیچ چیز دیگری نمی‌تواند جایگزین مهر و محبت پدر و مادر شود. محروم کردن فرزند از نوازش و بوسیدن، موجب شکل‌گیری کمبودها و عقده‌های روانی در آن‌ها می‌شود. محرومیت‌های عاطفی نیز به دنبال خود بیماری‌های روانی متعددی را برای فرزندان به دنبال خواهد داشت. در حقیقت کمبود محبت مانند سرطان در وجود فرزند محروم از محبت و نوازش والدین، ریشه می‌دواند تا آن‌جا که همه وجودش را در برمی‌گیرد. این افراد بی‌آن‌که بخواهند، خطر بزرگی برای جامعه به شمار می‌آیند؛ زیرا آن‌ها بیمارانی هستند که

۱. خبرگزاری پانا؛ «فرزندان طلاق و زندگی در شرایط سخت»؛ ۱۳۹۸/۱۱/۰۴.

۲. <http://www.pana.ir/news/989255>

۳. ر.ک: زکیه امانی و همکاران؛ «شناسایی پیامدهای طلاق والدین بر فرزندان؛ یک مطالعه کیفی»؛ ص ۷۸؛ سید احمد جلیلی‌راد و زهره علی‌آبادی؛ «طلاق و آسیب‌های آن بر کودکان»؛ اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی، تهران: مؤسسه آموزش عالی مهر اروند، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار، ۱۳۹۳.

۳. محمد بن علی صدوق؛ کتاب من لا یحضره الفقیه؛ ج ۳، ص ۴۸۳.

می‌توانند با بیماری خود حوادث شومی را برای خود و جامعه رقم بزنند. فرزندان به‌ویژه کودکان، در عین حال که دوست دارند از مهر و محبت پدر و مادر خود بهره‌مند شوند، می‌خواهد مطمئن شوند که آن‌ها نیز یکدیگر را دوست دارند. این بنای فکری پس از طلاق ویران می‌شود و نه تنها از مهر و محبت یکی از آن‌ها یا هر دو محروم می‌شوند؛ بلکه در وجود خویش اطمینان حاصل می‌کنند که پدر و مادر از اول یکدیگر را دوست نداشته‌اند. آگاهی از این حقیقت تلخ، باعث می‌شود که استنباط کلی فرزندان و به‌ویژه کودکان خردسال از زندگی، مهر، محبت و نیز پایه و اساس بنای روحی آن‌ها متزلزل شود و زندگی زناشویی آینده خود آن‌ها نیز در معرض مخاطره قرار گیرد.^۱

۳. اُفت تحصیلی

پایان زندگی زناشویی، شروع مشکلات اجتماعی فرزندان است. بر اساس پژوهش‌ها فرزندان در دو سال نخست جدایی والدین، آسیب‌پذیرترند و معضلات اجتماعی، روان و جسم آن‌ها را بیشتر تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. این در حالی است که خداوند یکی از ویژگی‌های بندگان راستین را توجه خاص به تربیت فرزند و خانواده خویش دانسته است تا آن‌جا که آن‌ها برای خود در برابر فرزندان احساس مسئولیت سنگینی می‌کنند: «وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِيمَانًا»^۲ و کسانی اند که می‌گویند پروردگارا! به ما از همسران و فرزندانمان آن ده که مایه روشنی چشمان ما باشد و ما را پیشوای پرهیزگاران گردان.»

کاهش تمرکز ذهنی فرزندان و افزایش احتمال ابتلا به اختلال یادگیری، به‌ویژه در دروسی که نیازمند تفکر و استدلال است؛ از تبعات جدایی والدین است. بر اساس

۱. ر.ک: سید احمد جلیلی‌راد و زهره علی‌آبادی؛ «طلاق و آسیب‌های آن بر کودکان»؛ اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی، تهران: مؤسسه آموزش عالی مهر اروند، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار، ۱۳۹۳؛ مریم سادات شفقائی نائینی و محمد امین کشوری؛ «بررسی آثار و پیامدهای زیانبار طلاق بر ناهنجاری‌های رفتاری فرزندان»؛ همایش ملی آسیب‌های اجتماعی و روانشناختی؛ فیروزآباد: اداره بهزیستی شهرستان فیروزآباد، ۱۳۹۷.

۲. فرقان: ۷۴.

آمارها، افت تحصیلی به‌ویژه در دروس استدلالی، اختلال در برقراری تعاملات اجتماعی و عاطفی و افزایش احتمال ابتلا به مشکلاتی مانند اضطراب و افسردگی تا دو سال پس از جدایی پدر و مادر، بیش از هر زمان دیگری سلامت ذهنی و روانی فرزندان را تهدید می‌کند. نتایج تحقیقی بر ۴۰۰۰ کودک دبستانی، گویای آن است که کودکانی که تجربه جدایی والدین‌شان را در سال‌های اول دارند، بیشتر تحت تأثیر آسیب‌های محیطی قرار گرفته و اختلال یادگیری در آن‌ها بیشتر مشاهده می‌شود.^۱ مطالعات نشان داده است کودکان و نوجوانانی که دارای روحیه شاد و از نظر عاطفی و روانی سالم هستند، به طور طبیعی تلاش و کنجکاوی زیادی برای درک و فهم مسائل مختلف نشان می‌دهند و معمولاً از پیشرفت تحصیلی خوبی نیز برخوردارند. این در حالی است که کودکان و نوجوانان خانواده‌هایی که والدین آنها از یکدیگر جدا شده‌اند، به درس و مدرسه علاقه‌ای ندارند و افت تحصیلی در آن‌ها کاملاً آشکار است. این فرزندان بعد از طلاق والدین به شدت پرخاشگر و نامنظم می‌شوند و کمتر می‌توانند هیجانات، احساسات و رفتارهای خود را کنترل کنند. آن‌ها در مدرسه نیز مانند خانه هنگام بازی، رفتار نامعقولانه‌تری نسبت به کودکان و نوجوانان خانواده‌های عادی دارند و به تبع آن، انگیزه و یادگیری آن‌ها کاهش پیدا می‌کند.^۲

۴. گرایش به بزهکاری و اعتیاد

طلاق و گسستگی خانواده، تأثیر مستقیم و قطعی در بروز رفتار بزهکارانه در فرزندان دارد و به عبارتی یک ضریب مثبت و عامل بسیار قوی برای افزایش بزهکاری است. هنگامی که کانون گرم خانواده بر اثر تعارض میان زن و شوهر و

۱. ر.ک: اورزولا ویزه و همکاران؛ «بررسی مقایسه‌ای شیوع کودک‌آزاری در دانش‌آموزان مقطع متوسطه بر حسب جنس، مقطع تحصیلی و سابقه طلاق در خانواده»؛ ص ۱۵۵.

۲. ر.ک: محمدرضا طاهری و نرگس عباسیه؛ «تأثیر طلاق والدین بر افت تحصیلی فرزندان خانواده»؛ سومین همایش ملی راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی ایران؛ تهران: مرکز همایش‌های توسعه پایدار ایران، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار، ۱۳۹۸؛ فضل‌الله یزدانی؛ «پیامدهای روانی طلاق بر کودکان»؛ فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های مدیریت راهبردی (بصیرت)؛ سال دهم، شماره ۳۰ و ۳۱، بهار و تابستان ۱۳۸۲، ص ۲۴۰ - ۲۲۹.

جدال میان آن‌ها آشفته شود و در نهایت از هم بپاشد، آثار بسیار عمیقی بر روان فرزندان به جای خواهد گذاشت که در اغلب موارد نیز در سال‌های بعد به صورت عصیان جوانی و سرکشی از مقررات اجتماعی بروز خواهد کرد. بررسی وضعیت بسیاری از مجرمان، گویای آن است که این افراد در کودکی از نوازش مادری و محبت پدری محروم مانده و از این محرومیت رنج برده‌اند. طلاق، منجر به بزهکاری کودکان چنین خانواده‌هایی خواهد شد؛ زیرا وجدان اخلاقی و شخصیت فرزند به شدت تحت تأثیر والدین است. کانون آشفته و به هم ریخته خانواده که والدین با یکدیگر توافق ندارند، عامل ایجاد اختلال‌ها و نابهنجاری‌های تقریباً غیر قابل درمان برای فرزندان خواهد بود و عواقب شوم آن در بزرگسالی و جوانی محسوس خواهد بود. یک محیط عصبی و پر فشار خانوادگی، جلوی رشد احساسات فرزندان و احساسات سازنده‌ای را که ممکن است در وجود آنان باشد، می‌گیرد.^۱

فردی که گرفتار گرداب مواد مخدر شده بود، می‌گفت: «وقتی پدر و مادرم از هم جدا شدند، زندگی‌ام سیاه و تباه شد و تمام آرزوهایی که برای آینده‌ام داشتم، نقش بر آب شد. وقتی پدرم برای همیشه رفت، گویا محبت را با خودش برد. تا تکان می‌خوردم، مادرم می‌گفت: سایه پدر بالای سرت نیست. سرگرمی‌ام شده بود چانه زدن با مادر و شنیدن نصیحت‌های تکراری. یک روز که از دست مادرم به ستوه آمدم، چمدانم را بستم و از خانه فرار کردم. می‌خواستم از جهنمی که مادرم برایم ساخته بود فرار کنم، اما در باند فروش مواد مخدر اسیر شدم و خودم نیز کم‌کم به آن مبتلا شدم».^۲

افزایش ستیزه و جدل میان اعضای خانواده و عدم وجود روابط مستحکم که از عوارض طلاق و جدایی است، سلامت روانی و عاطفی فرزندان به‌ویژه نوجوانان را تهدید می‌کند و زمینه را برای گرایش به بزهکاری از جمله اعتیاد فراهم می‌سازد.

۱. سید احمد جلیلی‌راد و زهره علی‌آبادی؛ «طلاق و آسیب‌های آن بر کودکان»؛ اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی، تهران: مؤسسه آموزش عالی مهر اروند، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار، ۱۳۹۳.
 ۲. رضا مؤمنی و محسن باقی‌زاده؛ سیلاب زندگی؛ ص ۲۶۴.

نوجوانان و به‌ویژه پسران برای تنظیم احساسات خود از جمله پرخاشگری، نیازمند برقراری ارتباط با بزرگسال مذکری هستند که بهترین فرد، پدر است. وقتی پدر حضور داشته باشد، می‌تواند با برقراری ارتباط و بازی، راه‌های کنترل پرخاشگری و خشم را از طریق بازی نشان دهد. فرزندانی که در شرایط محرومیت شدید اقتصادی و اجتماعی رشد می‌کنند، گرایش بیشتری به جرم و جنایت، استعمال داروهای بیماری‌زا و اعتیاد دارند. حال اگر اوضاع نابسامان اقتصادی با طلاق آمیخته شود، گرایش فرد به اعتیاد بیشتر خواهد شد.^۱

نتیجه‌گیری

طلاق، پایان زندگی نیست؛ بلکه پایان ازدواجی نافرجام است. در این میان قربانیان اصلی کودکان و نوجوانانی هستند که با از هم پاشیدگی کانون خانواده، دچار مسائل و مشکلات عدیده‌ای می‌شوند. به همان میزان که زندگی در یک خانواده با ثبات و به دور از آشفتگی و نا آرامی می‌تواند به رشد و نمو بهتر کودکان و نوجوانان کمک کند، به همان میزان نیز اختلاف میان پدر و مادر و به‌ویژه طلاق و جدایی آنان از یکدیگر می‌تواند آسیب‌های بسیاری به جسم و روان فرزندان وارد کند. تأثیرات این آسیب‌ها تا جایی است که فرزندان طلاق در تعاملات اجتماعی، فرهنگی و تحصیل دچار مشکلات جدی می‌شوند و گاه حتی به سوی گرداب‌های خطرآفرینی چون اعتیاد کشیده می‌شوند.

فهرست منابع

۱. حر عاملی، محمد بن حسن؛ وسایل الشیعه؛ تصحیح مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام؛ چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ق.
۲. صدوق، محمد بن علی؛ کتاب من لایحضره الفقیه؛ تصحیح علی‌اکبر غفاری؛ چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ق.
۳. عمید، حسن؛ فرهنگ عمید؛ چاپ اول، تهران: راه رشد، ۱۳۸۹ش.

۱. محمد حسین فرجاد؛ آسیب‌شناسی اجتماعی ستیزه‌های خانواده و طلاق؛ ص ۹۵.

۴. فرجاد، محمد حسین؛ آسیب‌شناسی اجتماعی ستیزه‌های خانواده و طلاق؛ چاپ اول، تهران: انتشارات منصوری، ۱۳۷۲ش.
۵. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ چاپ چهارم، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۶. محقق داماد، سید مصطفی؛ بررسی فقهی حقوق خانواده؛ چاپ هفتم، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۷۹ش.
۷. مؤمنی، رضا و محسن باقی‌زاده؛ سیلاب زندگی؛ چاپ اول، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۸ش.
۸. نجفی، محمدحسن؛ جواهر الکلام؛ بیروت: دار الاحیاء التراث العربی، ۱۴۰۱ق.
۹. یاسا، میثم؛ پرسمان طلاق؛ چاپ اول، اصفهان: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم شعبه اصفهان، ۱۳۹۸ش.

مقالات

۱. امانی، زکیه و همکاران؛ «شناسایی پیامدهای طلاق والدین بر فرزندان؛ یک مطالعه کیفی»؛ فصلنامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده؛ سال چهاردهم، شماره ۷۴۷، تابستان ۱۳۹۸، ص ۸۱ - ۵۹.
۲. جلیلی‌راد، سید احمد و زهره علی‌آبادی؛ «طلاق و آسیب‌های آن بر کودکان»؛ اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی، تهران: مؤسسه آموزش عالی مهر اروند، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار، ۱۳۹۳ش.
۳. شفائی نائینی، مریم سادات و محمد امین کشوری؛ «بررسی آثار و پیامدهای زیانبار طلاق بر ناهنجاری‌های رفتاری فرزندان»؛ همایش ملی آسیب‌های اجتماعی و روانشناختی؛ فیروزآباد: اداره بهزیستی شهرستان فیروزآباد، ۱۳۹۷ش.
۴. طاهری، محمدرضا و نرگس عباسیه؛ «تأثیر طلاق والدین بر افت تحصیلی فرزندان خانواده»؛ سومین همایش ملی راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی ایران؛ تهران: مرکز همایش‌های توسعه پایدار ایران، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار، ۱۳۹۸ش.
۵. قمری گیوی، حسین و بهنام خشنودنیای؛ «مقایسه مهارت اجتماعی، سلامت روانی و عملکرد تحصیلی در فرزندان با والدین مطلقه، متقاضی طلاق و عادی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی خانواده‌پژوهی؛ سال دوازدهم، شماره ۴۵، بهار ۱۳۹۵، ص ۹۲ - ۶۹.

۶. ویژه، اورزولا و همکاران؛ «بررسی مقایسه‌ای شیوع کودک‌آزاری در دانش‌آموزان مقطع متوسطه بر حسب جنس، مقطع تحصیلی و سابقه طلاق در خانواده»؛ فصلنامه علمی پژوهشی خانواده‌پژوهی؛ سال چهارم، شماره ۱۴، تابستان ۱۳۸۷، ۱۶۵ - ۱۴۵.

۷. یزدانی، فضل‌الله؛ «پیامدهای روانی طلاق بر کودکان»؛ فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های مدیریت راهبردی (بصیرت)؛ سال دهم، شماره ۳۰ و ۳۱، بهار و تابستان ۱۳۸۲، ص ۲۴۰ - ۲۲۹.

سایت‌ها

۱. پایگاه خبری اجتماعی نوداد؛ «ماجرای تکان‌دهنده یک دختر فراری در مشهد»؛ ۱۳۹۷/۱۲/۰۶، کد خبر: ۴۱۲۳۱۱/۴۱۲۳۱۱/۰۵/۴۲۰۰۵/۱۵۵۱۰۴۲۰۰۵.
۲. خبرگزاری پانا؛ «فرزندان طلاق و زندگی در شرایط سخت»؛ ۱۳۹۸/۱۱/۰۴، کد مطلب: ۹۸۹۲۵۵.

پیامدهای اعتیاد اینترنتی

احمد عابدی*

مقدمه

امروزه استفاده از اینترنت، جزء جداناپذیر زندگی انسان‌ها شده است. در جامعه کنونی، اینترنت به راحتی در خانه، محل کار، بانک‌ها، مدارس، فروشگاه‌ها، گوشی‌های تلفن همراه و ... در دسترس قرار دارد. این قابلیت، افزون بر فوایدی که برای زندگی بشر دارد، آسیب‌هایی نیز به همراه دارد که یکی از این آسیب‌ها، استفاده بیش از حد از اینترنت یا «اعتیاد اینترنتی» است که آسیب‌ها و پیامدهای متعددی را به دنبال دارد. در این مقاله به برخی از این پیامدها و آسیب‌ها می‌پردازیم.

اهمیت و ضرورت بحث

آسان شدن دسترسی به اینترنت، هزینه پایین دسترسی و تنوع و جذابیت زیاد سرویس‌های فضای مجازی، سبب شده کاربران زمان بسیاری را در این فضا سپری کنند و به مرور زمان دچار اعتیاد اینترنتی شوند. جدیدترین گزارش منتشر شده از آمار دنیای اینترنت در سال ۲۰۱۹، نشان می‌دهد که ما انسان‌ها به‌طور میانگین ۶ ساعت و ۴۲ دقیقه از وقت هر روزمان را صرف اینترنت می‌کنیم.^۱ اینترنت به عنوان مهم‌ترین ابزار ارتباطی و اطلاعاتی، فرصت‌ها و تهدیدهایی را در زندگی استفاده‌کنندگان ایجاد می‌کند. از آن‌جا که نوجوانان و جوانان بیشترین کاربران آن هستند، ارزش‌ها و

* کارشناس ارشد علم‌سنجی.

۱. باشگاه خبرنگاران جوان؛ «همه چیز درباره اعتیاد اینترنتی»؛ ۱۳۹۷/۱۱/۲۶.

هویت‌شان در این فضا دستخوش تغییراتی می‌شود. ارزش‌ها، حلقه اتصال فرهنگ هر قوم و ملتی با نسل آینده هستند و غفلت از این مسأله مهم می‌تواند جوامع را با بحران هویت روبه‌رو کند.^۱ کاربرانی که اسیر اینترنت شده‌اند، دنیای چت‌روم‌ها یا همان اتاق‌های گفت و گو و بازی‌های اینترنتی را به راحتی جایگزین افراد فامیل، دوستان، تحصیل، اشتغال و خواب کرده‌اند؛ به‌طوری که بعضی کاربران ایرانی از ساعت ۱۰ شب تا ۴ صبح وقت خود را صرف اینترنت می‌کنند و به طور هفتگی ۴۰ تا ۵۰ ساعت با اینترنت هستند و از دنیای واقعی که در آن هستند، فاصله می‌گیرند.^۲

اعتیاد اینترنتی

اعتیاد به اینترنت، نوعی اعتیاد رفتار است که با عنوان‌های متفاوتی مانند اعتیاد به اینترنت^۳ یا اختلال اعتیاد اینترنتی و سوءاستفاده از اینترنت معرفی شده است. اعتیاد اینترنتی به ساعت‌های استفاده کاربران از اینترنت بستگی دارد؛ به گونه‌ای که کاربر معمولی بین ۲ تا ۳ ساعت از اینترنت استفاده می‌کند، اما کسانی که بیش از ۸ ساعت در روز از اینترنت استفاده می‌کنند؛ معتاد به اینترنت هستند. در واقع اعتیاد اینترنتی، استفاده بیمارگونه و وسواسی از اینترنت است.^۴ البته ممکن است تعریف اعتیاد اینترنتی با توجه به مدت زمان استفاده فرد از آن، تعریف دقیقی نباشد؛ زیرا در موارد بسیاری افرادی از اینترنت برای مدت زیادی استفاده می‌کنند، ولی معتاد اینترنتی نیستند؛ مانند محققانی که وقت زیادی را در اینترنت برای مطالعه و تحقیق می‌گذارند و از این فضا برای تحقیقات خود استفاده می‌کنند.^۵

این اعتیاد علائمی دارد که از جمله می‌توان به «شیفته شدن به اینترنت و احساس نیاز به استفاده از آن»، «تلاش ناموفق برای استفاده نکردن از اینترنت»، «احساس پریشانی،

۱. رونالد اینگلهارت؛ تحول فرهنگی در جوامع پیشرفته صنعتی؛ ترجمه مریم وتر؛ ص ۲۳.
 ۲. حمید ضیایی‌پور؛ اینترنت در ایران: بررسی کارکردهای مثبت و منفی اینترنت و وبلاگ در ایران؛ ص ۱۰ و ۱۱.

3. Young, Kimberly S. (2004), " Internet Addiction a New Clinic al Phenomenon and Its Consequences", P 1.
 4. Lim, Jin-Sook and et al (2004), "A Learning System for Internet Addiction Prevention," P1
 5. Grohol, John (2012), "Internet Addiction Guide", P2

بی‌قراری و نداشتن آرامش بدون وجود اینترنت» «به خطر انداختن روابط، شغل، فرصت آموزشی یا حرفه‌ای مهم به دلیل استفاده از اینترنت»، «آمادگی برای برهم زدن روابط اجتماعی»، «دروغ گفتن به دوستان و نزدیکان صمیمی برای از دست ندادن فرصت استفاده از اینترنت» و «استفاده از اینترنت به عنوان راه فرار از گرفتاری‌ها»^۱ اشاره کرد.

پیامدهای اعتیاد اینترنتی

اعتیاد به اینترنت، پیامدهای منفی بسیاری دارد که از جمله آن‌ها می‌توان به کم‌تحرکی، اضطراب، افسردگی و تنهایی، بروز بیماری‌های جسمی، دوری و فاصله میان اعضای خانواده، بحران هویت، انزوای طلبی، مشکلات اقتصادی و ... اشاره کرد. این پیامدها را می‌توان در سه حوزه بررسی کرد.

۱. پیامدهای فردی

الف. احساس تنهایی و افسردگی

افسردگی، یکی از بیماری‌های شایع اعصاب و روان است که با تغییر خلق همراه می‌باشد؛ حالتی هیجانی که علائمی مانند غم و اندوه شدید، احساس گناه و بی‌ارزشی، کناره‌گیری از دیگران، کاهش خواب و اشتها و فقدان علاقه به فعالیت‌های روزمره دارد.^۲ یکی از عواملی که امروزه سبب بروز پریشانی‌های روانی مانند افسردگی می‌شود، اینترنت است. اینترنت به کاربرانش این امکان را می‌دهد که با افراد مختلف در تمام دنیا ارتباط‌های اجتماعی گسترده‌ای داشته باشند؛ ارتباطی ساده و بدون ریسک که می‌توانند آزادانه افکار و احساسات خود را بیان کنند. بسیاری از مواقع کاربران اینترنت برای فرار کردن از شرایطی که برایشان استرس به وجود می‌آورد و فشارهایی که از محیط اطراف به آن‌ها وارد می‌شود، به اینترنت پناه می‌برند

1. Young, Kimberly S. (1996), "Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder", P237

۲. معصومه دانه‌کار و همکاران؛ «اثر بخشی درمان میان فردی گروهی بر افسردگی و احساس تنهایی دانشجویان دختر افسرده»؛ مطالعات روان‌شناختی؛ ش اول، ص ۶۸.

و فضای مجازی را مکان امنی برای کناره‌گیری از تنش‌های محیطی می‌دانند. کناره‌گیری از ارتباط‌های روزمره اجتماعی، دوری کردن از خانواده و دوستان، اختلال در الگوی خواب، تمایل به تنهایی، خجالتی بودن و رنج دائمی از خستگی، از جمله نشانه‌های افسردگی ناشی از وابستگی و اعتیاد به اینترنت است.^۱

ب. اُفت تحصیلی

از پیامدهای اعتیاد به اینترنت، اُفت تحصیلی نوجوانان و جوانان است که از مهم‌ترین مسائل و مشکلات نظام‌های آموزشی است؛ زیرا از این طریق هر ساله تعداد زیادی از استعداد‌های بالقوه انسانی و اقتصادی هدر می‌رود. همچنین از مواردی که سبب اعتیاد اینترنتی می‌شود، بازی‌های رایانه‌ای و اینترنتی است که یکی از سرگرمی‌های فرزندان در شرایط کنونی است. بازی‌های اینترنتی جاذبه بسیار بالایی دارند؛ از این رو کاربران زمان زیادی را صرف این‌گونه بازی‌ها می‌کنند. در حقیقت کاربران هنگام بازی اینترنتی، انرژی عصبی و روانی خویش را صرف بازی می‌کنند و با چشمان و ذهنی خسته دست از بازی می‌کشند. حتی برخی نوجوانان و جوانان صبح‌ها زودتر از وقت معمول از خواب بیدار می‌شوند تا پیش از رفتن به مدرسه یا دانشگاه، به بازی مشغول شوند. اغلب این افراد، اُفت شدید تحصیلی دارند.^۲

علت اُفت تحصیلی، این است که مغز هنگام کار با اطلاعات الکترونیکی ضعیف می‌شود و نمی‌تواند عملکردهایی مانند تمرکز، تفکر، تلخیص و واژگان، دسته‌بندی مطالب، استدلال و استنتاج، نقد و انتقاد و تخیل را به خوبی انجام دهد. ارائه مطالب در مدت زمان کم، سبب آسیب رسیدن به سلول‌های مغز می‌شود. اگر چه فضای مجازی می‌تواند دارای امتیازهای مثبت از جهت آموزشی باشد، اما تأثیرات نامطلوبی نیز بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان و دانشجویان می‌گذارد. متأسفانه دانش‌آموزان و دانشجویان به جای استفاده بهینه از اینترنت و انجام فعالیت‌های خلاقانه، بیشتر در

۱. شیوا عقبایی و همکاران؛ «ارتباط بین افسردگی و اعتیاد اینترنتی با میانجی‌گری ناگویی هیجانی»؛ ص ۱۷۷.

۲. حبیب صبوری؛ بررسی آسیب‌های اجتماعی اینترنت؛ دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی؛ خرداد ۱۳۸۶، ص ۱۰۰.

سایت‌های ناسالم و اتاق‌های گفت‌وگو حضور دارند و از بازی‌های مجازی استفاده می‌کنند. بنا بر تحقیقات، استفاده آموزشی از فضای مجازی میان دانش‌آموزان و دانشجویان بسیار کم است. از آنجایی که بیشترین استفاده از این فضا به‌خصوص در میان کاربران جوان‌تر، مربوط به فعالیت‌های لذت‌گرایانه مانند چت، ارتباطات اجتماعی، وبگردی، بازی و مراجعه به سایت‌های غیر اخلاقی است، به‌طور طبیعی افت تحصیلی نیز در میان کاربران شدیدتر است.^۱

پدری درباره افت تحصیلی فرزندش می‌گفت: «پسرم بعد از مدرسه به کلاس کنکور می‌رفت. اجازه دادم تا روزهایی که کلاس کنکور دارد، جهت اطلاع از احوالش از تلفن همراه استفاده کند؛ اما با نزدیک شدن به کنکور متوجه شدم انگار کلاس‌ها فایده‌ای در بهبود وضعیت درسی‌اش نداشته و فقط وابستگی‌اش به این وسیله بیشتر شده است تا آنجا که هر روز مدل گوشی جدیدی طلب می‌کند تا بین همکلاسی‌های مدرسه و کلاس کنکورش سرآمد باشد».^۲

ج. تغییر سبک زندگی

یکی از پیامدها و مشکلات استفاده بیش از حد از اینترنت، تغییر سبک زندگی است. کاربران زیادی تا نیمه‌های شب برای استفاده از سرویس‌های فضای مجازی بیدارند. سرویس‌هایی همچون اینترنت رایگان شبانه، مکالمه ارزان قیمت و ...، زمینه را برای شب‌بیداری کاربران آماده می‌کند. معمولاً معتادان اینترنتی سه تا پنج ساعت دیرتر از زمان معمول خوابشان، می‌خوابند و کمبود خواب دارند. بسیاری از معتادان به اینترنت برای این که شب‌ها بیدار بمانند، از قرص‌های کافئین‌دار استفاده می‌کنند.^۳ شب‌بیداری کاربران موجب می‌شود آن‌ها دچار اختلال در خواب شده و از نشاط و شادابی فاصله بگیرند. کاربران وابسته به اینترنت با میانگین ۳۸ ساعت در هفته و یا بیشتر، از اینترنت استفاده می‌کنند^۴ و به سبب کم‌خوابی به‌تدریج دچار مشکلات

۱. گروهی از مؤلفان؛ حقیقت مجازی؛ ص ۸۹ - ۸۴.

۲. خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران؛ «مدرسه در سایه فضای مجازی»؛ ۱۳۹۵/۱۰/۰۴.

<https://www.irna.ir/news/82358190>

3. Young, Kimberly (n.d), "Assessment of Internet Addiction", in: <http://netaddiction.com>

4. Koc Mustafa (2011), "Internet Addiction And Psychopatology," P2

جسمی، خانوادگی، آموزشی و شغلی بسیاری می‌شوند.

۲. پیامدهای خانوادگی

الف. مشکلات روابط زناشویی

یکی از پیامدهای اعتیاد به اینترنت، اثرات منفی آن بر روابط زناشویی است. اعتیاد به حضور در فضای مجازی اغلب سبب از دست دادن زمان و انجام ندادن وظایف مهم می‌شود. از آنجا که زندگی زناشویی برای فرد وظایف متعددی در ابعاد مختلف از جمله فعالیت‌های اقتصادی، مراودات عاطفی، مراقبت از همسر و فرزندان و توجه به سلامت روانی و جسمانی به دنبال دارد، حضور بیش از اندازه در فضای مجازی سبب تغییر در سبک زندگی زوجین می‌شود و زمینه رفتار انحرافی و عدم تعهد به وظایف زندگی زناشویی را برای فرد مهیا می‌کند. فضای مجازی ارزش‌ها را تغییر می‌دهد و ضد ارزش‌هایی مانند فرهنگ برهنگی، مصرف‌گرایی و مُدگرایی، تجمل‌پرستی و حس همذات‌پنداری را جایگزین آن‌ها می‌کند. کاربران نیز برای عقب‌ماندن از این ضد ارزش‌ها، با آن‌ها همراه می‌شوند و این ضد ارزش‌ها را گاه حتی به طور ناخودآگاه در زندگی خود اجرایی می‌کنند. تضعیف ارزش‌ها در خانواده، سبب آسیب جدی به روابط همسران می‌شود.^۱

رفتار جنسی، رفتاری پیچیده و پر اهمیت است. الگوبرداری از رفتارهای جنسی مشکل‌ساز که در فیلم‌ها پورنو و مستهجن به نمایش در می‌آید، سبب ایجاد خطاهای شناختی و رفتاری در همسران و به‌ویژه مردان می‌شوند. اغلب کسانی که به دیدن چنین فیلم‌هایی اعتیاد دارند، به مرور زمان دچار باورهای غلط جنسی می‌شوند و از روابط جنسی انتظارات غیر واقع‌بینانه‌ای دارند. این فیلم‌ها سبب می‌شود نگاه به زن به حدی تنزل پیدا کند که زن به یک کالای جنسی تبدیل شود؛ بدون آن‌که به ویژگی‌های روحی و شخصیتی‌اش توجه شود. رابطه جنسی با همسر بی‌ارزش می‌شود و گاه حتی فرد معتاد به دیدن چنین فیلم‌هایی، دچار تمایل به جنس موافق می‌شود و بدین ترتیب ازدواج امری بی‌ارزش می‌شود.^۲ زنی که برای حل مشکلات

۱. مرتضی منادی؛ جامعه‌شناسی خانواده: تحلیل روزمرگی و فضای درون خانواده؛ ص ۹۷.

۲. ر.ک: ریحانه شجاعی و همکاران؛ «شناسایی و مقایسه آسیب‌های برآمده از فضای مجازی در روابط بین زوجین، مطالعه موردی در شهر اصفهان»؛ ص ۵۵۹.

زندگی اش به مشاوره مراجعه کرده بود، می گفت:

چند وقتی بود که متوجه شده بودم همسرم به من توجه چندانی ندارد. روابطمان به سردی گراییده بود و من هر چه تلاش می کردم نمی توانستم گرمی سابق را میان خود و همسرم ایجاد کنم. به وجود زنی در زندگی اش مشکوک شده بودم، اما به چیزی که این شک را به یقین تبدیل کند، دست نیافتم تا این که یک روز به طور اتفاقی رمز یکی از فایل های شخصی اش را پیدا کردم. تصاویر و فیلم های مستهجن و پورنو درون فایل، همچون پتکی بر سرم فرود آمد. حالا متوجه شده ام چرا همسرم روز به روز نسبت به من سردتر می شد.^۱

ب. کم شدن ارتباط افراد خانواده با یکدیگر و خویشاوندان

فضای مجازی می تواند تفاوت میان فضاهای مختلف را از بین ببرد؛ برای مثال مرز فضای خانه و محل کار از میان می رود و خانه می تواند به بخشی از محل کار تبدیل شود؛ چنان که بسیاری از کارمندان در خانه به کارشان ادامه می دهند، مانند چک کردن پست الکترونیکی، آماده کردن محتوای نامه های اداری، آماده کردن محتوا برای سایت ها، کانال ها، شبکه های اجتماعی و ... بدین ترتیب تماس و مراوده انسان ها با یکدیگر کم می شود. کاربران معتاد به اینترنت از هر فرصتی برای استفاده از این فضا استفاده می کنند و به طور طبیعی اوقات کمتری را صرف هم صحبتی و همراهی با دیگر اعضای خانواده و خویشاوندان می کنند.^۲

۳. پیامدهای اجتماعی

الف. انزوای طلبی

برخی محققان معتقدند علت تغییرات بسیار در روابط خانوادگی، افزایش استفاده از اینترنت و کاهش کیفیت و کمیت روابط خانوادگی است.^۳ استفاده بیش از حد از اینترنت، موجب انزوای اجتماعی می شود؛ زیرا افراد به جای ارتباطات چهره به چهره، ترجیح می دهند از اینترنت استفاده کنند. گوشه گیری و انزوا روح انسان را به

۱. جام جم آنلاین؛ «چشم های سرگردان برخی همسران، ویروس های زندگی است»؛ ۱۳۹۳/۱۲/۰۵. <https://jamejamonline.ir/fa/news/774045>

۲. آنتونی گیدنز؛ جامعه شناسی؛ ترجمه حسن چاوشیان، ص ۶۸۳.

3. Beard, Keith. W. (2011), "Working with Adolescents Addicted to the Internet". P 177-178

شدت آزار می‌دهد. بر اساس مطالعات، انزوا و گوشه‌گیری اثر بسیار بدی در روح افراد می‌گذارد و سبب بروز افسردگی، یأس، توهم و اختلال روانی می‌شود. نوجوانانی که از تماس‌های اجتماعی دوری می‌کنند، بیشتر دچار انزوا شده و به جای این‌که انزواطلبی خود را درمان کنند، با پاک کردن صورت مسئله به اینترنت پناه می‌برند.^۱

ب. بحران هویت

هویت دارای سه بُعد شخصی، فرهنگی و اجتماعی است که هر یک در تکوین شخصیت فرد نقش مهمی دارند. هویت شخصی، ویژگی‌های فرد را تشکیل می‌دهد و هویت اجتماعی در پیوند با گروه‌ها و اجتماعات مختلف خود را نمایان می‌کند. اینترنت، صحنه‌ای فرهنگی و اجتماعی است که فرد هنگام استفاده از آن، خود را در موقعیت‌های متنوع، نقش‌ها و سبک‌های زندگی قرار می‌دهد. امکانات و گزینه‌های فراوانی که رسانه‌های عمومی و به‌ویژه اینترنت در اختیار جوانان می‌گذارد، سبب می‌شود آنان همواره با محرک‌های جدید و انواع مختلف رفتار آشنا شوند. جوان در دوران بلوغ که مرحله شکل‌گیری هویت اوست و همواره به دنبال کشف ارزش‌ها و درونی کردن آن‌هاست، وقتی در اینترنت با حجم گسترده، حیرت‌انگیز و گوناگون اطلاعات مواجه می‌شود، ناچار است هویت خویش را از این طریق پیدا کند. چنین فضا و شرایطی در ایجاد هویت‌یابی نوجوانان و جوانان اثرات منفی بسیاری دارد.

از سوی دیگر برخی ویژگی‌های شخصیتی مانند سن، تحصیلات، محل سکونت و حتی جنسیت در اینترنت از بین می‌رود. برای مثال بسیاری از کاربرانی که در اتاق‌های چت با یکدیگر مشغول گفت‌وگو هستند، با مشخصاتی غیر واقعی ظاهر می‌شوند و از زبان شخصیتی دروغین که از خود ساخته و به مخاطب یا مخاطبان خود معرفی کرده‌اند، صحبت می‌کنند. این شخصیت‌های ناشناس تأثیرات شگرفی بر یکدیگر می‌گذارند و اندک‌اندک فرد را دچار بحران هویت می‌کند.^۲

1. Kraut, R. Patterson, M. Lundmark, V. Kiesler, S. Mukopadhyay, T. & Scherlis (1998), "Internet Paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological wellbeing?" P1028

۲. ر.ک: حبیب صبوری؛ بررسی آسیب‌های اجتماعی اینترنت؛ دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی؛ خرداد ۱۳۸۶، ص ۴۰.

نتیجه گیری

در دسترس بودن اینترنت در دنیای امروز اگر چه مزایای زیادی دارد و منجر به پیشرفت و تغییر الگوی زندگی بسیاری از خانواده‌های امروزی شده است، اما استفاده نادرست از آن، تبعات و پیامدهای سنگینی را به همراه دارد. احساس تنهایی و افسردگی، تغییر سبک زندگی، بروز مشکلات در روابط زناشویی، کم شدن ارتباط میان افراد با اعضای خانواده و خویشاوندان، انزواطلبی و بحران هویت، برخی از این پیامدها و آسیب‌هاست که مورد بررسی قرار گرفت.

فهرست منابع

کتاب

۱. اینگلهارت، رونالد؛ تحول فرهنگی در جوامع پیشرفته صنعتی؛ ترجمه مریم وتر؛ تهران: انتشارات کویر، ۱۳۷۳ش.
۲. منادی، مرتضی؛ جامعه‌شناسی خانواده: تحلیل روزمرگی و فضای درون خانواده؛ تهران: نشر دانژه، ۱۳۸۵ش.
۳. گروهی از مؤلفان؛ حقیقت مجازی؛ تهران: مرکز ملی فضای مجازی، بی تا.
۴. گیدنز، آنتونی؛ جامعه‌شناسی؛ ترجمه حسن چاوشیان؛ تهران: نشر نی، ۱۳۸۶ش.

مقالات

۱. دانه‌کار، معصومه و همکاران؛ «اثر بخشی درمان میان فردی گروهی بر افسردگی و احساس تنهایی دانشجویان دختر افسرده»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات روان‌شناختی؛ شماره اول دوره دهم، بهار ۱۳۹۳، ص ۷۷ - ۵۱.
۲. شجاعی، ریحانه و همکاران؛ «شناسایی و مقایسه آسیب‌های برآمده از فضای مجازی در روابط بین زوجین، مطالعه موردی در شهر اصفهان»؛ فصلنامه علمی پژوهشی خانواده‌پژوهی؛ سال سیزدهم، شماره ۵۲، زمستان ۱۳۹۶، ص ۵۶۸ - ۵۵۱.
۳. صبوری، حبیب؛ بررسی آسیب‌های اجتماعی اینترنت؛ دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی؛ خرداد ۱۳۸۶ ش.
۴. ضیایی‌پرور، حمید؛ اینترنت در ایران: بررسی کارکردهای مثبت و منفی اینترنت و وبلاگ در ایران؛ چاپ اول، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، ۱۳۸۴ش.

۵. عقبايي، شيوا و همكاران؛ «ارتباط بين افسردگي و اعتياد اينترنتي با ميانجی گری ناگویی هيچانی»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات روان‌شناختی؛ شماره اول، دوره چهاردهم، بهار ۱۳۹۷، ص ۱۸۱ - ۱۶۵.

سایت‌ها

۱. باشگاه خبرنگاران جوان؛ «همه چیز درباره اعتياد اينترنتي»، ۱۳۹۷/۱۱/۲۶، کد خبر: ۶۸۳۲۹۵۸.
۲. جام‌جم آنلاین؛ «چشم‌های سرگردان برخی همسران، ویروس‌های زندگی است»؛ ۱۳۹۳/۱۲/۰۵، کد خبر: ۷۷۴۰۴۵.
۳. خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران؛ «مدرسه در سایه فضای مجازی»، ۱۳۹۵/۱۰/۰۴، کد خبر: ۸۲۳۵۸۱۹۰.

منابع انگلیسی

1. Grohol, John (2012), "Internet Addiction Guide", A Resource for Objective, Useful Information about Internet Addiction, a Theorized Disorder, <http://psychcentral.com/netaddiction>.
2. Lim, Jin-Sook and et al (2004), "A Learning System for Internet Addiction Prevention," Proceedings of the IEEE International Conference on Advanced Learning Technologies (ICALT 04), K rea Nat. Univ. of Educ. South Korea.
3. Young, Kimberly S. (1996), "Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder" in: CyberPsychology and Behavior, Vol. 1 No. 3.
4. Young, Kimberly S. (2004), " Internet Addiction a New Clinic al Phenomenon and Its Consequences", St. Bonaventure University Center for Online Addiction, American Behavioral Scientist, No. 48(4).

آسیب‌شناسی رفتارهای متضاد والدین در تربیت فرزندان

سید ابوالفضل بابایی *

راضیه علی اکبری **

مقدمه

والدین، اولین الگوهای رفتاری فرزندان هستند که افزون بر خصوصیات ژنتیکی، ویژگی‌های رفتاری و فکری‌شان نیز تأثیر مستقیمی بر فرزندان دارد. شیوه‌های تربیتی والدین، تحت تأثیر ویژگی‌های شخصیتی و سیستم اعتقادی آنان است. پدر و مادرهایی که در این زمینه اشتراک نظر دارند، روش‌های تربیتی یکسانی برای فرزندان در نظر می‌گیرند و در سخت‌گیری یا سهل‌گیری نسبت به تربیت فرزندان، شیوه یکسانی دارند. اگر بین والدین اصول فکری - دینی مشترکی نباشد، در روش‌های تربیتی‌شان نیز تضاد به وجود می‌آید و فرزندان قربانی این ناهماهنگی می‌شوند. خانواده‌ای که بر اثر تعارض رفتاری والدین، آشفته است؛ نمی‌تواند محیط روانی و روحی امنی را برای فرزندان ایجاد کند و آسیب‌هایی را نیز به دنبال دارد. در این مقاله برخی از این آسیب‌ها بررسی می‌شود.

مفهوم تضاد رفتار والدین در تربیت

والدین باید در رفتار خود برای ابراز محبت، برقراری ارتباط و واگذاری مسئولیت به فرزندشان اتفاق نظر داشته باشند و با توافق یکدیگر، قوانینی برای تربیت فرزند در

* کارشناس ارشد روانشناسی اسلامی مثبت‌گرا.

** دکترای کلام اسلامی.

نظر بگیرند و اجرایی کنند؛ به طوری که فرزند نه با تفریط، دچار استرس و مشکلات روحی - روانی شود و نه با افراط، لوس شود. نبودن تفاهم میان والدین در رفتارهای تربیتی، سبب بروز آسیب‌های جبران‌ناپذیری به فرزندان می‌شود.^۱ ناهماهنگی رفتاری والدین باعث می‌شود که فرزندان در به‌کارگیری مهارت‌های اجتماعی ضعیف عمل کنند و از برقراری روابط نزدیک با دوستان و هم‌سالان به خاطر ترس از مواجه شدن با نقص‌ها و کمبودهای خود، پرهیز کنند.^۲

اگر والدین شیوه تربیت سخت‌گیرانه و بدون محبت داشته باشند، فرزندان به تدریج جرأت، خلاقیت و اعتماد به نفس‌شان را از دست می‌دهند. این در حالی است که در شیوه سهل‌گیرانه، فرزند هیچ محدودیتی ندارد و هر چه می‌خواهد انجام می‌دهد، برای خود تصمیم می‌گیرد و به شیوه‌ای که میل دارد، عمل می‌کند. همواره از تمایلات خود پیروی می‌کند، در عالم خیال به سر می‌برد و از برخورد با واقعیت‌های زندگی خودداری می‌کند. فرزندان پرورش‌یافته در این خانواده‌ها معمولاً بی‌بندوبار، لابلایی، سهل‌انگار، خودخواه و بی‌هدف هستند. معیاری بر رفتار آن‌ها حاکم نیست. این فرزندان احساس مسئولیت نمی‌کنند، نمی‌توانند خود را با محیط اجتماعی سازگار کنند و اغلب در زندگی با شکست روبه‌رو می‌شوند. تضاد رفتاری والدین در شیوه‌های تربیتی فرزندان، سبب افسردگی و پرخاشگری فرزندان می‌شود.^۳ این والدین نمی‌توانند محیطی را فراهم کنند که زمینه‌ساز شکل‌گیری شخصیت فرزندان در شرایط مطلوب باشد و زندگی و آینده فرزندان دچار آسیب‌های جدی می‌شود.

بی‌تردید آسیبی که فرزندان از ناهماهنگی رفتار تربیتی والدین می‌بینند، بیش از آسیبی است که از روش غلط تربیتی یکی از والدین می‌بینند. تفاهم نداشتن پدر و مادر در موضوعات و شیوه‌های تربیتی فرزند، باعث خدشه‌دار شدن اقتدار آن‌ها در نظر

۱. حمیده ساریان، «ارتباط نگرش‌های تربیتی والدین با ابعاد سلامت روانی - اجتماعی نوجوانان دختر»، ص ۹۸.

۲. همان، ص ۱۱۹.

۳. رک: زهرا شعبانی و همکاران؛ «بررسی رابطه شیوه‌های فرزندپروری والدین با افسردگی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی»، ص ۱۱۱ - ۱۲۰.

فرزند می‌شود و فرزند نمی‌تواند حقانیت و منطقی بودن توصیه‌های پدر و مادر را باور کند. نبودن سنخیت فکری میان همسران، تحقیر مقام مادری، محرومیت از عاطفه همسر و ناکامی هر یک از والدین، سبب بروز تضاد در رفتار تربیتی والدین می‌شود.^۱

نقش والدین در تربیت

والدین از دو جهت وراثتی و محیطی در تربیت فرزندان تأثیرگذارند. وراثت در صفاتی مانند گروه خونی تأثیر قطعی دارد، اما در برخی صفات دیگر مانند یادگیری مهارت‌های پیچیده، نقش مستقیم ندارد و فقط استعداد را در وجود فرزند فراهم می‌کند.^۲ فراهم کردن محیط جسمی و روحی سالم برای تربیت فرزند، موجب می‌شود نهال وجودی فرزند از منبع پاکی تغذیه، و زمینه خودشکوفایی او فراهم شود و فرزند در مسیر رسیدن به صفات انسان کامل قرار گیرد. نابهنجاری والدین در امور تربیتی، سبب می‌شود فرزند از مسیر هدایت دور شود. یکی از این نابهنجاری‌ها، نبود تعامل میان والدین در روش تربیت است که موجب بروز آسیب‌هایی در فرزندان می‌شود.

والدین باید یک الگوی تعاملی تربیت واحد داشته باشند. این مسأله در نظام فکری و اعتقادی والدین ریشه دارد. هر اندازه اعتقادات والدین به یکدیگر شبیه باشد، رفتار تربیتی‌شان نیز شباهت بیشتری خواهد داشت. رفتارهای تربیتی متضاد والدین در روش سخت‌گیرانه یا سهل‌گیرانه، موجب به هم خوردن نظام جسمی و روانی فرزندان می‌شود که به بررسی برخی از مهم‌ترین این پیامدها می‌پردازیم.

پیامدهای رفتار تربیتی متضاد والدین

۱. تضاد در انتخاب الگو

از آن‌جا که شخصیت هر فرد، نوع رفتار وی را مشخص می‌کند؛ تعامل والدین با فرزندان و شیوه فرزندپروری‌شان - که مجموعه‌ای از رفتارها، روش‌ها و گفتارهای

۱. همان، ص ۱۲۹.

۲. علی مصباح و دیگران؛ روانشناسی رشد با نگرش به منابع اسلامی؛ ج ۱، ص ۲۳۲.

آنان نسبت به فرزندان خود است - از الگوی شخصیتی آنان پیروی می‌کند؛^۱ زیرا محیط خانه، اولین و بادوام‌ترین عامل در رشد شخصیت فرزندان است و نفوذ والدین بر فرزندان تنها به ویژگی‌های ارثی محدود نمی‌شود؛ بلکه در رشد تمام ابعاد وجودی آن‌ها نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. فرزندان از طریق خانواده با دنیای خارج آشنا می‌شوند، شیوه معاشرت و روابط اجتماعی با دیگران را می‌آموزند و راه و رسم زندگی، اخلاق و آداب و رسوم آن را فرا می‌گیرند. در واقع فرزند از اولین مراحل رشد تا مرحله اجتماعی شدن، نگاهش به روابط والدین است و بسیاری از امور اخلاقی، علمی و اجتماعی را به طور مستقیم از آن‌ها می‌آموزد.^۲

والدین همواره الگوی اخلاقی، رفتاری و حتی کلامی فرزندان‌شان هستند؛ چه بسا فرزندان به رشد فکری لازم نرسیده باشند و دچار غفلت، تشخیص اشتباه و یا بهره‌گیری از الگوهای متضاد شوند. بنابراین الگوی تربیتی والدین، یکی از مهم‌ترین و اثربخش‌ترین روش‌های یادگیری و اجتماعی شدن فرزندان در تربیت عاطفی و مطلوب دینی است. سادگی و بی‌آلایشی روحی، پاکی سرشت و انگیزه فرزندان و گرایش شدید آنان به انتخاب الگو در زندگی سبب می‌شود آن‌ها در اولین گام، پدر و مادر را الگوی خود قرار دهند. حال اگر پدر و مادر نتوانند الگوی شایسته‌ای برای فرزندان باشند یا روابط عاطفی میان آنان استحکام نداشته باشد، اثرهای نامطلوبی نیز بر شخصیت فرزندان‌شان خواهند گذاشت.^۳ وقتی یکی از والدین از فرزند می‌خواهد کاری را انجام دهد و والد دیگر او را از همان کار باز می‌دارد و هر دو با هم مشاجره می‌کنند، فرزند دچار سر درگمی می‌شود و نمی‌داند از کدام‌یک از والدین تبعیت کند و در الگوگیری نیز دچار مشکل می‌شود.

۲. قانون‌گریزی

توافق نداشتن والدین در روش تربیتی فرزندان، سبب می‌شود فرزندان در بزرگسالی

۱. محمد ناظر؛ «پیش‌بینی ویژگی‌های شخصیت فرزندان بر اساس سبک‌های فرزندپروری و ارتباط آن

با پنج عامل بزرگ شخصیت والدین»؛ ص ۳۱.

۲. محمدرضا سالاری‌فر؛ «درآمدی بر نظام خانواده در اسلام»؛ ص ۱۳۸.

۳. علی فلاح رفیع؛ «روش‌شناسی الگو در انتقال ارزش‌ها»؛ ص ۳۵.

به افراد قانون‌گریز تبدیل شوند. برای مثال پدری فرزندش را از بازی با تلفن همراه منع می‌کند و مادر در غیاب پدر برای رسیدگی به کارهای خود، اجازه می‌دهد که فرزندش با تلفن همراه بازی کند. نتیجه این ناهماهنگی تربیتی میان والدین، ایجاد این تصور اشتباه که هر نوع ممنوعیتی غیر قابل اجتناب نیست، در فرزند می‌شود و او یاد می‌گیرد که اجازه انجام کارهای ممنوعه را از والد دیگر بگیرد که البته این عادات‌های تدریجی، سبب هدایت فرزند به سمت انجام کارهای خلاف قانون می‌شود.

وقتی قانون‌گذاری پدرانه با محبت و مهرورزی مادرانه آمیخته نشود، زندگی به پادگانی بی‌روح بدل می‌شود. وقتی در مواردی از قانون‌گذاری‌های پدرانه می‌توان استثنا قائل شد و مادر این کار را انجام می‌دهد، در حقیقت مادر این فرصت را فراهم می‌کند که بتوان قاعده‌های پدر را تغییر داد؛ زیرا فرزندان با خود فکر می‌کنند: اگر پدر می‌تواند با مادر مخالفت کند و هر چه دلش می‌خواهد به او بگوید، چرا ما نتوانیم؟ اگر مادر می‌تواند لجاجتی کند و به نظر پدر بی‌اعتنا باشد، چرا ما نتوانیم؟ وقتی مادر می‌گوید این کار بد است، اما به نظر پدر بد نیست، پس شاید واقعاً بد نیست و ما می‌توانیم آن را انجام دهیم. همه این موارد، مجوزهایی است برای این که فرزندان تدریجاً زیر بار قوانین نروند.^۱

در چنین خانواده‌هایی فرزند راه خودش را می‌رود و پدر و مادر به فکر دفاع از رفتارهای متضاد خودشان هستند. در این حالت والدین و فرزندان فقط «هم‌خانه بودن» را در کنار یکدیگر تجربه می‌کنند. در این خانواده‌ها به جای این که والدین در رفتار با فرزندشان شیوه یکسانی داشته باشند، رفتار فرزند موضوع اختلاف والدین می‌شود. برای مثال مادر از فرزندش می‌خواهد یک کار خاص را هرگز انجام ندهد و پدر اصرار می‌کند که او حتماً باید این کار را انجام دهد و فرزند هم کاری را که دوست دارد، انجام می‌دهد. در چنین شرایطی است که فرزند احساس آرامش نمی‌کند و تدریجاً به دوستان نامناسب پناه می‌برد.

۱. محمدرضا احمدی؛ «فرزند سالاری»؛ ص ۱۸.

۳. تضعیف اقتدار پدر

والدین متعادل، مقرراتی برای تربیت فرزندشان دارند و هر دو برای اجرای آن قوانین با یکدیگر همکاری می‌کنند. آن‌ها منظور خود را با استدلال و به صورت روشن و صریح برای فرزندانشان بیان می‌کنند و به آن‌ها برای رسیدن به اهداف مورد نظر کمک می‌کنند و نسبت به موفقیت‌های فرزندانشان نیز واکنش مثبت نشان می‌دهند.^۱ در چنین خانواده‌هایی معمولاً پدر با اقتدار رفتار می‌کند و مادر با همراهی خود، جایگاه پدر را مستحکم می‌کند؛ اما گاهی اوقات مادران با رفتار متضاد تربیتی، ناخواسته موجب شکاف عاطفی بین پدر و فرزندانشان می‌شوند. اگر خانه عنصر مقتدر نداشته باشد، بچه‌ها از محبت مادرانه سوءاستفاده می‌کنند و اگر عنصر اقتدار، بر عنصر محبت مادر غلبه کند، بچه‌ها به طور طبیعی به بیرون از خانه و جمع دوستان پناه می‌برند. اجرایی شدن قوانین تربیتی پدر در خانه و حفظ حرمت پدر و تشکر از زحمات او موجب اقتدار پدر در خانه می‌شود. این در حالی است که اگر خلاف آن صورت گیرد، دیگر پدر اقتداری نخواهد داشت؛ برای مثال وقتی پدر به دلیل کودکی را از بازی کردن با دوستانش محروم می‌کند و مادر در غیبت پدر به او مجوز بازی می‌دهد، کودک متوجه می‌شود که حرف پدر زیاد هم جدی نیست. در چنین خانواده‌هایی، پدر و مادر اعتباری ندارند.

۴. پرخاشگری

در خانواده‌هایی که معمولاً پدر سخت‌گیر و مادر سهل‌گیر است، عموماً نوعی دیکتاتوری حاکم است؛ یعنی معمولاً پدر حاکم بر رفتار دیگران است و مادر رفتاری متضاد با پدر دارد. پدر مستبد و سخت‌گیر در امور فرزندانش، اهمیتی به خواسته‌های آنان نمی‌دهد و اغلب فرزندانش از حقوق خاص خود بی‌بهره‌اند. پدر فکر می‌کند فقط خودش مصالح فرزند را تشخیص می‌دهد و او باید نظرش را بپذیرد؛ بنابراین حتی در کارهای خصوصی فرزند هم دخالت می‌کند.^۲ چنین پدری به تشخیص خود،

۱. زینب خانجانی؛ «نقش شیوه‌های فرزندپروری در پیش‌بینی افکار اضطرابی و علایم وسواسی فکری و علمی نوجوانان»؛ ص ۴۵.

۲. سید علی طباطبایی و دیگران؛ «بررسی رابطه سبک‌های فرزندپروری والدین با پیشرفت تحصیلی و اختلال رفتاری دانش‌آموزان دوره ابتدایی»؛ ص ۲۰.

قواعدی متناسب با سن فرزند بر او تحمیل می‌کند و اجازه نمی‌دهد فرزندش به اهدافی که دوست دارد برسد. فرزند نیز با توسل به پرخاشگری می‌کوشد موانعی را که پدر ایجاد کرده است، از میان بردارد.^۱ فرزندانی که درگیر رفتار متضاد سخت‌گیرانه پدر و سهل‌گیرانه مادر هستند، افرادی عصبی هستند که برای حقوق دیگران، احترام قائل نمی‌شوند.^۲

۵. اضطراب

در محیط خانواده‌هایی که پدر و مادر رفتار متضاد دارند، فرزندان همواره با ترس و اضطراب درگیرند؛ زیرا شخصیت، خواسته‌ها و احتیاجات آن‌ها مورد توجه قرار نمی‌گیرد.^۳ فرزند در چنین خانواده‌ای احساس امنیت نمی‌کند، هدف از انجام برخی کارها را نمی‌داند، مجبور است نظم و انضباط تحمیلی را رعایت کند و جرأت نمی‌کند دلیل رفتارها را بپرسد. او مجبور است کورکورانه آنچه را که والدین خواسته‌اند، انجام دهد. او می‌ترسد تنبیه شود؛ بنابراین مجبور می‌شود کارهایی را که دوست ندارد، انجام دهد.^۴ برای مثال وقتی مادر اخم می‌کند و پدر لبخند می‌زند، پدر دستور انجام کاری را می‌دهد و مادر از انجام آن نهی می‌کند؛ در چنین شرایطی فرزند هیچ‌وقت نمی‌فهمد چه کاری خوب و چه کاری بد است. این تعارض، سم مهلکی برای شخصیت کودک است. او در این خانواده هرگز احساس امنیت نمی‌کند؛ زیرا در هر صورت بازنده میدان است و این مسأله سبب افسردگی و اضطراب او می‌شود؛^۵ اضطرابی که نه تنها فقط یک بیماری، بلکه منشأ بسیاری از دردهاست و در بسیاری موارد، زمینه‌ساز برخی از بیماری‌های روانی است.^۶

۱. گروهی از نویسندگان؛ تقویت نظام خانواده و آسیب‌شناسی آن؛ ص ۳۰۲ - ۳۰۰.

۲. علی قائمی؛ کودک و خانواده نابسامان؛ ص ۳۰۸.

۳. سید علی طباطبایی و دیگران؛ «بررسی رابطه سبک‌های فرزندپروری والدین با پیشرفت تحصیلی و اختلال رفتاری دانش‌آموزان دوره ابتدایی»؛ ص ۱۸.

۴. گروهی از نویسندگان؛ تقویت نظام خانواده و آسیب‌شناسی آن؛ ص ۳۰۵ - ۳۰۳.

۵. علی اکبر شعاری‌نژاد؛ روانشناسی رشد؛ ص ۴۸۵.

۶. علی اکبر قائمی؛ مسأله ترس و اضطراب کودکان؛ ص ۲۹.

فرزندانی که در چنین خانواده‌های نامتعادلی تربیت می‌شوند، اعتماد به نفس پایینی دارند و نمی‌توانند در اجتماع حضور خوبی داشته باشند و به موفقیت‌های مورد نظرشان برسند.

نتیجه‌گیری

خانواده، جایگاه بسیار مؤثری در شکل‌گیری شخصیت فرزندان دارد؛ به طوری که اختلالات خانوادگی در جامعه نیز تأثیرگذار است؛ مانند جایگاه سلول در بدن که اگر در سلول‌ها اختلالی رخ دهد، به تدریج عملکرد بدن نیز مختل می‌شود و در صورتی که اصلاح و ترمیم نشود، بدن نیز از فعالیت باز می‌ماند. والدین نیز در برابر تعلیم و تربیت فرزندان خود و رشد و کمال آنان، مسئول و مکلف‌اند. آن‌ها نباید با تضاد روش‌های تربیتی و سهل‌گیری یا سخت‌گیری‌های بی‌جا، مانع رشد و کمال فرزندان و سبب انحراف‌شان شوند. همچنین نباید فرزندان را در آزادی مطلق و بی‌عنان رها کنند و آن‌چنان سهل‌گیر و اهل تساهل و تسامح شوند که فرزندان بتوانند به هر کاری که می‌خواهند، دست بزنند و بدون هیچ‌گونه نظارت و مراقبتی رشد کنند. والدین باید در تربیت فرزندان‌شان روش یگانه‌ای را با همکاری هم انتخاب کنند، نه این‌که برای مثال مادر به دلیل روحیه مهرورزی زنانه، فرزندان را آزاد و رها بگذارد و پدر در نقطه مقابل به دلیل روحیه اقتدارورزی مردانه، نسبت به امور فرزندان سخت‌گیر باشد.

فرزندان مانند پرنده‌ای هستند که به دو بال «اقتدار پدر» و «مهرورزی مادر» برای پرواز احتیاج دارند و این دو بال باید هماهنگ با یکدیگر حرکت کنند. وقتی والدین در این مسیر با هم همراه و هماهنگ نباشند، قطعاً نمی‌توان انتظار خوبی از حرکت آن پرنده در حال پرواز داشت. گاهی شیوه‌های تربیتی پدر و مادر بسیار متفاوت است. در چنین شرایطی نباید متضاد عمل کرد؛ بلکه باید هر بار یکی از والدین باید با دیگری همراه شود.

فهرست منابع

کتاب

۱. شعاری نژاد، علی اکبر؛ روانشناسی رشد؛ چاپ یازدهم، تهران: نشر اطلاعات، ۱۳۷۳ش.
۲. قائمی، علی اکبر؛ مسأله ترس و اضطراب کودکان؛ قم: انتشارات امیری، ۱۳۷۶ش.
۳. قائمی، علی؛ کودک و خانواده نابسامان؛ چاپ هفتم، تهران: نشر انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۸۶ش.
۴. گروهی از نویسندگان؛ تقویت نظام خانواده و آسیب‌شناسی آن؛ قم: مؤسسه علمی پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۸ش.
۵. مصباح، علی و دیگران؛ روانشناسی رشد با نگرش به منابع اسلامی؛ چاپ اول، تهران: دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۲ش.

مقالات

۱. احمدی، محمدرضا؛ «فرزند سالاری»؛ فصلنامه کتاب زنان؛ شماره ۱۵، بهار ۱۳۸۱، ص ۲۷-۱۴.
۲. خانجانی، زینب؛ «نقش شیوه‌های فرزندپروری در پیش‌بینی افکار اضطرابی و علایم وسواسی فکری و علمی نوجوانان»؛ مجله علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی یزد؛ دوره ۲۰، شماره اول، فروردین و اردیبهشت ۱۳۹۱، ص ۴۸-۳۹.
۳. ساریان، حمیده؛ «ارتباط نگرش‌های تربیتی والدین با ابعاد سلامت روانی-اجتماعی نوجوانان دختر»؛ مجله روانشناسی مدرسه؛ دوره دوم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۲، ص ۱۸۳-۹۷.
۴. شعبانی، زهرا و معصومه مؤیدی؛ «بررسی رابطه شیوه‌های فرزندپروری والدین با افسردگی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی»؛ فصلنامه خانواده و پژوهش، سال چهاردهم، شماره ۳۶، پاییز ۱۳۹۶، ص ۱۲۵-۱۰۷.
۵. طباطبایی، سید علی و رخساره فضل‌ی و جواد یارعلی؛ «بررسی رابطه سبک‌های فرزندپروری والدین با پیشرفت تحصیلی و اختلال رفتاری دانش‌آموزان دوره ابتدایی»؛ فصلنامه خانواده و پژوهش؛ سال دهم، شماره ۱۸، بهار ۱۳۹۲، ص ۲۲-۷.
۶. فلاح رفیع، علی؛ «روش‌شناسی الگو در انتقال ارزش‌ها»؛ نشریه اسلام و پژوهش‌های تربیتی؛ سال چهارم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۱، ص ۵۷-۳۳.
۷. ناظر، محمد؛ «پیش‌بینی ویژگی‌های شخصیت فرزندان بر اساس سبک‌های فرزندپروری و ارتباط آن با پنج عامل بزرگ شخصیت والدین»؛ مجله سلامت جامعه؛ سال دهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۵، ص ۳۹-۲۹.

بررسی نقش توقعات نابجای زن در اختلافات خانوادگی

مرضیه محمدیان دارانی*

مقدمه

خانواده، رکن بنیادین جامعه انسانی و پایه حیات اجتماعی است که ثبات یا بی‌ثباتی آن تأثیر مستقیمی بر جامعه دارد. وجود روابط سالم و سازنده میان اعضای خانواده، نقش مؤثری در حفظ و بقای آن دارد. گسترش عواملی که موجب اختلاف در میان خانواده می‌شود، در سال‌های اخیر سبب تغییر کارکردهای خانواده شده است. یکی از این عوامل، توقعات بی‌جای زن از شوهر است. ضعف باورهای اخلاقی، تداخل اشتغال زنان با نقش‌های همسری و مادری، در نظر نگرفتن تفاوت‌ها و چشم‌وهم-چشمی نقش مؤثری در ایجاد توقعات بی‌جای زنان دارند. در راستای این عوامل، توقعات زن از شوهر نقش مهمی در ایجاد اختلافات خانوادگی دارد. در این مقاله به بررسی نقش این توقعات در به وجود آمدن اختلاف در زندگی زنانشویی و تشدید آن می‌پردازیم.

مفهوم‌شناسی

توقع به معنای چشم داشتن^۱، انتظار به دست آوردن چیزی یا انجام کاری را داشتن است. انتظارات و توقعات زن و شوهر از یکدیگر، مسأله‌ای است که گریبانگیر همه خانواده‌هاست؛ زیرا زن و شوهر با دو شیوه و شرایط متفاوت تربیت شده‌اند. شرایط

* طلبه سطح ۳ مطالعات زن و خانواده.

۱. حبیب‌الله آموزگار؛ فرهنگ فارسی دانش؛ ص ۲۷۱.

اقتصادی متفاوت، تعداد فرزندان، رابطه سالم پدر و مادر و تفاوت فرهنگ و تحصیل، سبب به وجود آمدن زمینه‌های پرورشی متفاوت می‌شود. این تفاوت‌ها، توقعات گوناگون را به وجود می‌آورد. توقعات غیرمنطقی و نابجا، رابطه میان زن و مرد را به سمت کشمکش و بحران می‌کشاند.

گاهی برخی توقعات، در برخی شرایط و موقعیت‌ها نابجاست؛ اما اصل آن نامتعارف نیست. همیشه شرایط زندگی یکنواخت نیست؛ بلکه فراز و نشیب‌های مختلفی دارد که انتظارها را هم دگرگون می‌کند. خانمی که ۳ فرزند داشت، به مشاور مراجعه کرده بود و می‌گفت همسرش در تأمین معاش و مایحتاج زندگی، کوتاهی می‌کند و نیازهای مادی او و فرزندش را برآورده نمی‌کند. اصل انتظار این خانم، یعنی «حق نفقه و تأمین خواسته‌های اقتصادی در خور شأن» درست بود، اما پس از صحبت‌های مشاور با همسرش مشخص شد مرد، تاجری با وضعیت مالی خوب بوده که در مدت ۱۸ سال زندگی مشترک، به راحتی پاسخگوی خواسته‌های مالی همسر و فرزندان بوده است؛ اما اکنون به علت ورشکستگی مالی، دیگر نمی‌تواند مانند گذشته تمام خواسته‌های پُر زرق و برق قبل آن‌ها را برآورده کند. این خانم با چند جلسه صحبت، متقاعد شد که شرایط عوض شده و او باید سطح توقع خود و فرزندان را تغییر دهد.^۱

عوامل ایجاد توقعات بی‌جا

عواملی در شکل‌گیری توقعات نابجا نقش دارند که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

۱. ضعف باورهای اخلاقی

آموزه‌های اخلاقی مانند قناعت، صبر و تحمل و ...، نقش مهمی در بهبود روابط زن و شوهر دارند. نبودن این آموزه‌ها زمینه ایجاد توقعات نابجا را در زنان فراهم می‌کند و در نهایت می‌تواند منشأ اختلافات خانوادگی باشد. قانع نبودن زن به امکانات و

۱. نفیسه حیدری؛ «از همسر خود توقع بی‌جا نداشته باشید»؛ مجله پیام زن؛ شماره ۲۷۸، اردیبهشت ۱۳۹۴، ص ۳۰.

موقعیت خود در زندگی، زمینه نارضایتی او را فراهم می‌کند و عدم رضایت نیز باعث ایجاد توقعات نابجا در زن می‌شود. در نهایت زن ناراضی از زندگی، دیگر دلیلی برای سپاسگزاری از شوهر و تعهد به زندگی نمی‌بیند و اختلافات میان آن‌ها شروع می‌شود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در سرزنش و مذمت زن متوقع فرموده است:

أَلَا وَ أَيْمَانُ امْرَأَةٍ لَمْ تَرَوْقِي بَرُوجَهَا وَ حَمَلَتْهُ عَلَى مَا لَا يَفْدِرُ عَلَيْهِ وَ مَا لَا يُطِيقُ لَمْ يَقْبَلِ اللَّهُ مِنْهَا حَسَنَةً وَ تَلْقَى اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ هُوَ عَلَيْهَا غَضَبَانٌ^۱ و هر بانویی که به شوهر خود آسان نگیرد و چیزی را که در توان او نیست، بر او تحمیل کرده و از وی بخواهد، خداوند هیچ کار نیکی را از وی نپذیرد و او خدا را دیدار کند، در حالی که بر او خشمگین باشد.

حضرت زهرا علیها السلام مصداق و الگوی کامل زنی بود که در تمامی لحظه‌های زندگی هرگز همسرش را در سختی و تنگنا قرار نداد. نقل است:

روزی امام علی علیه السلام به حضرت زهرا علیها السلام فرمود: «فاطمه جان! آیا غذایی داری تا از گرسنگی بیرون آیم؟». فاطمه علیها السلام پاسخ داد: «نه؛ به خدایی که پدرم را به نبوت و شما را به امامت برگزید سوگند! دو روز است که در منزل غذای کافی نداریم. آنچه بود، به شما و فرزندانم دادم و خود از غذای اندک موجود، استفاده نکردم». امام علی علیه السلام فرمود: «فاطمه جان! چرا به من اطلاع ندادی تا به دنبال تهیه غذا بروم؟». حضرت فاطمه علیها السلام فرمود: «يَا أَبَا الْحَسَنِ إِنِّي لَأَسْتَحْيِي مِنْ إِيَّهِ أَنْ تُكَلِّفَ نَفْسَكَ مَا لَا تُفْدِرُ عَلَيْهِ؛^۲ ای علی! من از پروردگarem شرم دارم که چیزی از تو درخواست کنم که توان برآوردن آن را نداشته باشی».

این آموزه فاطمی به ما یاد می‌دهد که تکلیف کردن همسر بر آن چیزی که قادر به انجام آن نیست، امری ناپسند و مصداقی از توقع نابجاست.

۲. خودمحوری

در اندیشه انسان مدرن امروزی، فرد مالک جسم و جان خویش است و همه چیز

۱. محمد بن علی شیخ صدوق؛ کتاب من لا یحضره الفقیه؛ ج ۴، ص ۱۶.

۲. محمد بن حسن طوسی؛ الامالی؛ ص ۶۱۶.

اعم از مذهب، اخلاق، قانون و ... تابع او هستند و او تابع هیچ چیز نیست. در این دیدگاه امیال و خواسته‌های بشری، بسیار مهم است. از همین روست که انسان‌ها از یکدیگر جدا هستند؛ زیرا هر یک از آن‌ها به دنبال برآورده شدن امیال و خواسته‌های خویش، و دیگران در نظرشان مانند کالا و اشیا هستند. گرایش زن و مرد به منطق فردگرایی، موجب به وجود آمدن روحیه خودخواهی در هر یک از آن‌ها، از بین رفتن فضایل اخلاقی و ... میان همسران می‌شود. این مسأله، می‌تواند عاملی برای ایجاد توقعات نابجا در افراد باشد؛ بدین معنا که زن متوقع تنها خواسته‌های خود را می‌بیند و بدون توجه به توانایی شوهر، از وی انتظار دارد خواسته‌های او را برآورده سازد و در صورت برآورده نشدن خواسته‌ها، اختلافات خانوادگی شروع می‌شود. وقتی روحیه خودخواهی به محیط خانواده که بر پایه ایثار و فداکاری و از خودگذشتگی استوار است، وارد می‌شود؛ نتیجه‌ای جز تضعیف، تزلزل و فروپاشی نهاد خانواده به دنبال نخواهد داشت.^۱

۳. عدم شناخت تفاوت‌های زن و مرد

در جهان‌بینی توحیدی، خلقت و طبیعت هدفمند است. هر نوع تفاوت در طبیعت، به اراده و حکمت پروردگار رقم خورده و به منظور رفع نیازهای مختلف موجودات است:

أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ^۲ آیا آنانند که رحمت پروردگار را تقسیم می‌کنند؟ ما [وسایل] معاش آنان را در زندگی دنیا میانشان تقسیم کرده‌ایم و برخی از آنان را از [نظر] درجات بالاتر از بعضی [دیگر] قرار داده‌ایم تا بعضی از آن‌ها بعضی [دیگر] را در خدمت گیرند و رحمت پروردگار تو از آنچه آنان می‌اندوزند، بهتر است.

تفاوت میان زن و مرد، مجموعه‌ای از نیازهای متقابل میان آن‌ها به وجود می‌آورد که

۱. نرجس رودگر؛ فمینیسم: تاریخچه نظریات، گرایش‌ها، نقد؛ ص ۱۹۸-۱۹۶

۲. زخرف: ۳۲.

سبب تمایل آنها به یکدیگر، همدلی و وابستگی، سکون و آرامش و در نتیجه تشکیل خانواده می‌شود.^۱ نادیده گرفتن این تفاوت‌ها نیز باعث از بین رفتن کشش متقابل آنان، همدلی و وابستگی و در نهایت از بین رفتن سکون و آرامش آنان و عاملی برای ایجاد اختلاف در روابط زن و شوهر می‌شود. نادیده گرفتن این تفاوت‌ها می‌تواند زمینه را برای اختلاف فراهم کند؛ برای مثال مردان ترجیح می‌دهند عقب‌بایستند و تصویر را بزرگ ببینند. آنها دوست دارند به جای آن‌که خود را درگیر تعداد زیادی کار کوچک و بی‌اهمیت کنند، کارهای بزرگ اما کمتری انجام دهند. برای مثال شاید یک مرد همیشه برای همسرش هدیه نگیرد، اما وقتی تصمیم بگیرد چنین کاری کند، حتماً هدیه با ارزش تری را تهیه خواهد کرد. از سوی دیگر طبیعت مغز زنان این‌گونه است که جزئیات ظریف را به خوبی به خاطر می‌سپارد و می‌تواند حجم وسیع‌تری از تصمیمات کوچک‌تر را مدیریت کند. نادیده گرفتن این تفاوت‌ها، سبب به وجود آوردن این توقع می‌شود که مردان نیز باید همانند زنان در مواقع مختلف عملکرد یکسانی داشته باشند. برای مثال وقتی مردی مرتب یک شاخه گل به همسرش هدیه می‌دهد، این عمل از نظر زن نشان‌دهنده آن است که همواره در ذهن همسرش است و این را یک امتیاز برای مرد در نظر می‌گیرد. این در حالی است که بیشتر مردان از سیستم امتیازبندی زنان کاملاً بی‌خبر هستند؛ زیرا آنان برای کارهایی که در زندگی انجام می‌دهند، امتیازی در نظر نمی‌گیرند.^۲ زن‌ها معمولاً در مورد درک عشق همسرشان دچار اشتباه می‌شوند؛ زیرا آن را با معیار خود می‌سنجند.^۳ مشکل و اختلاف نیز زمانی به وجود می‌آید که ما از جنس مخالف خود انتظار داشته باشیم که مانند ما فکر، احساس و عمل کند.

۱. نرجس رودگر؛ فمینیسم: تاریخچه نظریات، گرایش‌ها، نقد؛ ص ۲۲۲ و ۲۲۳

۲. آلن پیز و باربارا پیز؛ چرا مردان دروغ می‌گویند و زنان گریه می‌کنند؟!؛ ترجمه حوریا موسایی؛ ص ۱۱۸ و ۱۱۹.

۳. جان گری؛ خواسته زن‌ها، خواسته مردها، چگونه عشق را به همسر خود ابراز کنید؛ ترجمه رامین شهبازی؛ ص ۳۳.

۴. اشتغال زنان

تمایل زن به داشتن شغل، بر خانواده و روابط زن و شوهر اثر می‌گذارد. در بسیاری از مواقع، به جای اینکه اشتغال زن در خدمت نهاد خانواده قرار گیرد؛ سبب به وجود آمدن اختلاف میان زن و شوهر و گاه حتی موجب نابودی نهاد مقدس خانواده می‌شود. اسلام وظیفه اقتصاد و تأمین معاش را بر عهده زن نگذاشته است؛ هر چند اشتغال زن می‌تواند موجب کمک به اقتصاد خانواده شود. البته اسلام هرگز زن را در خانه زندانی نکرده و شرکت زنان در فعالیت‌های مثبت و سازنده اجتماعی را ممنوع نکرده است. از نظر اسلام، اداره مالی خانواده به طور کلی بر عهده مرد است و زن از این امر معاف شده است تا به راحتی و با خیالی آسوده به اداره زندگی و ایفای نقش خویش پردازد.^۱ چنان‌که قرآن می‌فرماید: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ...»^۲ مردان سرپرست زنانند، به دلیل آن‌که خدا برخی از ایشان را بر برخی برتری داده و نیز به دلیل آن‌که از اموالشان خرج می‌کنند».

از آنجایی که یکی از آثار اشتغال زنان بر خورداری از اقتدار اقتصادی و کم شدن وابستگی اقتصادی به همسر است، این توقع را در زنان به وجود می‌آورد که موقعیتی برابر با مرد داشته باشد؛ زیرا او با اشتغال خود و کسب درآمدش، به نفقه مرد نیازی ندارد. در این صورت مسأله انحصار قوامیت به مرد متفی است و او می‌تواند از مزایای این قوامیت در خانه بهره‌مند شود و همانند مرد در اداره و مدیریت خانه دخالت داشته باشد و همانطور که او در کار بیرون به مرد کمک می‌کند، مرد هم باید در کار خانه به او کمک کند.

توقع حاصل از اشتغال زنان، سبب به وجود آمدن تغییراتی در روابط زن و مرد و سرپرستی خانواده می‌شود؛ به گونه‌ای که در شکل جدید، مرد کانون اقتدار خانواده و سرپرست آن نیست و قدرت اقتصادی زن معادله قدرت سیاسی را در خانواده بر هم می‌زند و شکل جدیدی از خانواده متولد می‌شود که مردسالار نیست. بنابراین انتظار

۱. فاطمه فرهادیان؛ «پیامدهای منفی اشتغال زنان بر خانواده»؛ مجله پیام زن؛ شماره ۲۱۹، خرداد ۱۳۸۹، ص ۴۰.

۲. نساء: ۳۴.

می‌رود که کشمکش‌های خانوادگی نیز افزایش یابد.^۱ مردی که برای جدایی از همسرش به دادگاه آمده بود، می‌گفت: «همسرم با بهانه‌تراشی‌های مختلف مرا کتک می‌زند و حتی جرئت ندارم به او اعتراض کنم؛ زیرا منزل را ترک می‌کند». این مرد با حضور در دادگاه خانواده، ضمن ارائه درخواست طلاق، خطاب به رئیس شعبه گفت:

چهار سال است که با همسرم ازدواج کرده‌ام و در این مدت جایگاه من و او به طور کلی تغییر کرده است. در این سال‌ها هیچ‌گاه این احساس را نداشتم که من مرد خانواده هستم. همسرم کارمند یک اداره است و به دلیل نوع شغلش، در ماه به چندین شهر سفر می‌کند. در این مدت من باید از کودک یک ساله‌مان نگهداری کنم. در واقع من نقش زن خانواده را ایفا می‌کنم. بعد از گذشت دو سال از زندگی مشترک‌مان، از کار اخراج شدم و تا امروز نتوانسته‌ام شغلی مرتبط با رشته تحصیلی‌ام پیدا کنم. از آن زمان به بعد همسرم هزینه‌های منزل را تأمین می‌کرد؛ اما بعد از گذشت مدت کوتاهی، رفتارش تغییر کرد. او به بهانه‌های مختلف مرا کتک زده است؛ اما به جهت حفظ زندگی‌مان هیچ‌گاه به او اعتراض نکرده‌ام. همین سکوت من باعث از هم پاشیدن زندگی مشترک‌مان شد.^۲

۵. نگرش فمینیستی

امروزه نگرش فمینیستی، جنجال برانگیزترین جنبش‌های اجتماعی و فکری جهان در قرن بیستم تلقی می‌شود. این نگرش سبب شده زنان بیش از گذشته وارد دانشگاه‌ها و مراکز تحصیلی شوند و بسیاری از آنان از پذیرش نقش‌های مادری و همسری به عنوان مهم‌ترین وظیفه زندگی خود ابا دارند. نگرش فمینیستی این توقع را در زن ایجاد می‌کند که او باید موقعیتی برابر با مرد در زندگی داشته باشد و انجام وظایف همسری و مادری، مانعی برای رسیدن به این برابری است.^۳ نتیجه این توقع، از بین رفتن ارزش‌های واقعی مانند فداکاری، متعهد بودن، پرهیزکاری، وفاداری و ... است

۱. نشریه حوراء؛ «نکته‌هایی درباره اشتغال زنان»؛ شماره ۸، آبان و آذر ۱۳۹۳، ص ۶.

۲. رضا مؤمنی و محسن باقی‌زاده؛ سیلاب زندگی؛ ص ۵۰.

۳. نرجس رودگر؛ فمینیسم: تاریخچه نظریات، گرایش‌ها، نقد؛ ص ۲۲۸ و ۲۲۹.

که هر یک از این موارد، نقش تعیین‌کننده‌ای در استحکام روابط زن و مرد دارد و نبود آن‌ها، زمینه را برای اختلافات خانوادگی فراهم می‌کند.

۶. چشم و هم‌چشمی

خانواده‌هایی که همسران از یکدیگر انتظارات معقول و واقع‌بینانه‌ای دارند، استحکام بیشتری دارند. هر چه انتظارات همسران از زندگی مشترک غیر واقع‌بینانه‌تر باشد، خانواده بیشتر و زودتر دچار مشکل می‌شود. یکی از شواهد روشن این ادعا، پدیده بی‌ثباتی خانواده در جوامع امروزی است. یکی از موضوع‌های مهمی که از آغاز زندگی مشترک می‌تواند بنیان خانواده را بر هم زند، توقع‌های نامحدود و حاکم شدن روح تجمل‌گرایی و چشم و هم‌چشمی است. روانشناسان، چشم و هم‌چشمی را بیماری مزمن جوامع و بیماران آن را معضلی برای اجتماع می‌دانند که از احساس حقارت یا فخرفروشی، بلندپروازی یا حسادت ناشی می‌شود.

اگر زنان در مدیریت امور خانه، قناعت و پرهیز از خرج‌های غیر لازم و تشریفاتی را رعایت نکنند و از همسران خود انتظارات بیجا و خارج از توان مالی داشته باشند، باید منتظر بروز تنش باشند؛ زیرا یا همسرشان به خواسته‌های افزون‌طلبانه آنان بی‌توجهی می‌کند که سبب بروز مشاجره می‌شود و یا به دنبال برآوردن خواسته‌های بی‌حساب آنان می‌رود که در این صورت، افزون بر آن‌که باید بسیاری از گرفتاری‌ها را تحمل کند، ممکن است زندگی‌شان به حرام آلوده شود. این در حالی است که اگر زنان این عادت زشت اخلاقی را کنار بگذارند، احساس رضایت و بی‌نیازی خواهند کرد و محیطی سرشار از صفا و صمیمیت ایجاد می‌شود و خود و همسرشان از آن لذت می‌برند.^۱

امیرمؤمنان علیه السلام در سفارشی به حارث همدانی که فقیه زمان خویش بود، راه برون‌رفت از این معضل را این‌گونه بیان فرمود: «وَأَكْثَرُ أَنْ تَنْظُرَ إِلَى مَنْ فَضَّلْتَ عَلَيْهِ فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ أَبْوَابِ الشُّكْرِ»^۲ در زندگی بسیار به پایین‌دست خود نگاه کن. این کار یکی از راه‌های

۱. مجله طوبی؛ «تکنیک‌هایی برای تحکیم روابط خانواده»؛ شماره ۸، مرداد ۱۳۸۵، ص ۱۴۵.

۲. محمد بن حسین الشریف الرضی؛ نهج البلاغه؛ نامه ۶۹.

سپاسگزاری است».

راه سپاسگزار بودن انسان، همین است. اگر بنا باشد به بالادست خود نگاه کنیم و او را برای خود الگو قرار دهیم، باز هم بالادست تر از او وجود دارد. اگر شوهر تنگدست است، همسرش نباید او را به خاطر تنگدستی سرزنش کند. رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در مذمت چنین افرادی فرمود: «مَنْ أَذَلَّ مُؤْمِنًا أَوْ حَقَّرَهُ لِفَقْرِهِ وَقَلَّةِ ذَاتِ يَدَيْهِ شَهَرَهُ اللَّهُ عَلَى جِسْرِ جَهَنَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»^۱ هر کس مؤمنی را برای فقر و تهیدستی او کوچک شمارد، خداوند در روز قیامت سر پل صراط او را رسوا می گرداند».

در واقع مقایسه زندگی خود با دیگران، این توقع را در زنان به وجود می آورد که همسر سطح زندگی را به آن‌ها برسانند که این امر امکان پذیر نیست؛ زیرا روحیه زیاده خواهی انسان‌ها سیراب شدنی نیست و همیشه بالادستی را برای خود تعریف می کند. برآورده نشدن توقعات و انتظارات، باعث می شود احساس رضایتمندی از زندگی از بین برود و زمینه اختلافات خانوادگی فراهم شود. نتیجه مقایسه زندگی خود با دیگران، سرزنش مردی است که تلاش خود را کرده و نتوانسته است که راه به جایی برسد.

نتیجه گیری

سلامت فکری و رفتاری زنان که عهده دار نقش همسری و مادری در خانواده هستند، موجب تحکیم عقاید و آرامش روانی اعضای خانواده و در نهایت آحاد جامعه می شود. یکی از عواملی که سلامت روحی و رفتاری زن را تحت تأثیر قرار می دهد، روحیه زیاده خواهی و توقعات زیاد از شوهر است. ضعف باورهای اخلاقی، فردگرایی، در نظر نگرفتن تفاوت‌های بین زن و مرد و چشم و هم چشمی، زمینه را برای متوقع شدن زنان فراهم می کند که در نهایت با از بین رفتن فضایل اخلاقی مانند قناعت، رضایتمندی، صبر، از خودگذشتگی و ... که خود عواملی برای استحکام روابط بین زن و مرد است، منشأی برای اختلافات میان زن و شوهر می شود.

۱. محمد بن علی صدوق؛ عیون اخبار الرضا عليه السلام؛ ج ۲، ص ۷۰.

فهرست منابع

کتاب

۱. آموزگار، حبیب‌الله؛ فرهنگ فارسی دانش؛ تهران: انتشارات صفار، ۱۳۷۴ش.
۲. پیز، آلن و باربارا؛ چرا مردان دروغ می‌گویند و زنان گریه می‌کنند؟!؛ ترجمه حوریا موسایی؛ تهران: پارسینه، ۱۳۹۲ش.
۳. رودگر، نرجس؛ تاریخچه نظریات، گرایش‌ها، نقد؛ قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، ۱۳۸۸ش.
۴. شریف الرضی، محمد بن حسین؛ نهج‌البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ چاپ اول، قم: هجرت، ۱۴۱۴ق.
۵. صدوق، محمد بن علی؛ عیون اخبار الرضا علیه السلام؛ چاپ اول، تهران: نشر جهان، ۱۳۷۸ق.
۶. _____؛ کتاب من لا یحضره الفقیه؛ چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ق.
۷. طوسی، محمد بن حسن؛ الامالی؛ چاپ اول، قم: دار الثقافة، ۱۴۱۴ق.
۸. گری، جان؛ خواسته زن‌ها، خواسته مردها: چگونه عشق را به همسر خود ابراز کنید؛ ترجمه رامین شهبازی؛ چاپ ششم، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری سیمرخ، ۱۳۹۳ش.
۹. مجلسی، محمدباقر؛ بحارالأنوار؛ چاپ دوم، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۱۰. مؤمنی رضا و محسن باقی‌زاده؛ سیلاب زندگی؛ قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۸ش.

نشریات

۱. حیدری، نفیسه؛ «از همسر خود توقع بیجا نداشته باشید»؛ مجله پیام زن؛ شماره ۲۷۸، اردیبهشت ۱۳۹۴، ص ۳۰.
۲. فرهادیان، فاطمه؛ «پیامدهای منفی اشتغال زنان بر خانواده»؛ مجله پیام زن؛ شماره سوم، خرداد ۱۳۸۹، ص ۴۰.
۳. مجله طوبی؛ «تکنیک‌هایی برای تحکیم روابط خانواده»؛ شماره ۸، مرداد ۱۳۸۵، ص ۱۴۵.
۴. نشریه حورا؛ «نکته‌هایی درباره اشتغال زنان»؛ شماره ۸، آبان و آذر ۱۳۸۳، ص ۶.

آسیب‌ها و پیامدهای ناشی از عدم آشنایی والدین با مهارت‌های سواد رسانه‌ای

مهدیه چیت‌ساز*

مقدمه

رسانه‌ها می‌توانند همچون ابزار مفید به انسان معاصر کمک کنند تا با استفاده از آخرین پدیده‌های علمی، زندگی دلخواه، آرمانی و پرباری داشته باشد. حال اگر این ابزار، غلط یا با سوءنیت به کار گرفته شود، می‌تواند به صورت نیرویی ویران‌کننده و مصیبت‌بار عمل کند. خانواده‌ها در عصر جدید، به واسطه تنوع رسانه‌های آسیب‌پذیرتر از گذشته شده‌اند. از سوی دیگر امروز به علت تغییر سبک زندگی و افزایش وسایل ارتباطی، رسانه‌ها سهم قابل توجهی از اوقات فراغت فرزندان را به خود اختصاص داده‌اند. از آنجا که رسانه‌ها می‌توانند همانند شمشیر دو لبه عمل کنند؛ والدین که نقشی تعیین‌کننده در شکل‌گیری شخصیت و هویت فرزندان خود دارند، باید با مجهز شدن به دانش و مهارتی به نام سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی، آسیب‌های فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی را کاهش دهند.

مفهوم‌شناسی

۱. فضای مجازی: فضای مجازی^۱ فضایی است که امروز با بهره‌گیری از فناوری‌های ارتباطی و به طور عمده بر بستر اینترنت، برای تعامل و ارتباط، تولید، پردازش و

---

* کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه خوارزمی.

1. Virtual space

توزیع اطلاعات ایجاد شده است. این ارتباطات تا چند سال گذشته به وسیله رایانه انجام می‌شد،^۱ اما امروزه تلفن همراه، پرکاربردترین ابزار و شبکه‌های اجتماعی، مشهورترین عرصه ظهور فضای مجازی است.

۲. **سواد رسانه‌ای:** نوعی درک متکی بر مهارت است که بر اساس آن می‌توان انواع رسانه‌ها را از یکدیگر جدا کرد و انواع تولیدات رسانه‌ای را از یکدیگر تفکیک و شناسایی کرد.^۲

در واقع سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی، رویکردی آموزشی در قرن بیست و یکم محسوب می‌شود که درکی از نقش رسانه در اجتماع را شکل می‌دهد. آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی به افراد در عصر جهانی شدن، مفهومی است که وابسته به مطالعات رسانه‌ای، فرهنگی، اجتماعی، تاریخی، سیاسی و فناوری بوده و می‌توان از آن به عنوان آموزش شیوه‌های بهتر زندگی کردن در عصر اطلاعات و ارتباطات یاد کرد.^۳

اهمیت آشنایی والدین با سواد رسانه‌ای

امروزه فضای مجازی، جزء جدایی‌ناپذیر زندگی انسان‌ها شده است و کمتر خانه‌ای را می‌توان یافت که از این تکنولوژی جهانی به دور باشد. اینترنت و فضای مجازی نه فقط بزرگسالان و جوانان، بلکه حتی کودکان را هم جذب به خود کرده است. بنابراین والدین باید برای مجهز شدن به این‌گونه مهارت‌ها و آگاهی یافتن از آنچه که امروزه در فضای مجازی رقم می‌خورد، حضور فعال و جدی داشته باشند تا بتوانند بر فعالیت و عملکرد فرزندان خود نظارت داشته باشند.

والدین باید بتوانند ضمن شناسایی ابزار، برنامه‌ها و بسترهایی که زمینه و امکان استفاده، حضور، فعالیت و تغذیه اطلاعاتی افراد را در فضای مجازی فراهم می‌کنند؛

1. Ploug, Thomas (2009); Ethic in Cyber Space: How Cyber Space May Influence Interpersonal Interaction; New York: Springer.

۲. ر.ک: حسینعلی رحمتی؛ «ضعف سواد خانواده در استفاده از فضای مجازی و پیامدهای اخلاقی آن»؛ ص ۱۳.

۳. ر.ک: بهاره نصیری و همکاران؛ «اهمیت آموزش سواد رسانه‌ای در قرن بیست و یکم»؛ ص ۱۵۱.

مانند رایانه، تلفن همراه، تبلت، اینستاگرام، توئیتر، تلگرام، واتساپ، ایتا، وبسایت‌ها، پایگاه‌های اطلاعاتی و ...، مهارت استفاده از این ابزارها را تا جایی که امکان دارد بیاموزند و با خدمات، امکانات، قابلیت‌ها و اصطلاحات رایج در مورد هر یک از آن‌ها آشنایی نسبی پیدا کنند. در این صورت است که می‌توانند در هر زمان و مکانی نیاز اطلاعاتی خود را تشخیص دهند، منابع اطلاعاتی مناسب را شناسایی و مهارت لازم در بهره‌گیری از راهبردهای جستجو و بازیابی اطلاعات را کسب کنند، توانایی مقایسه، ارزیابی و تشخیص میزان وثوق و اعتبار منابع را به دست آورند. در نهایت بتوانند اطلاعات به دست آمده را برای برقراری پیوند با دانسته‌های پیشین خود به کار گیرند. والدین آموزش دیده، باسواد و با مهارت می‌توانند به فرزندان خود نیز آموزش دهند که چگونه و با چه معیارهایی از محتواهای فضای مجازی استفاده درست داشته باشند تا دچار آسیب کمتری شوند.

با توجه به نقش مهم والدین در شکل‌گیری، سلامت و سعادت زندگی فردی و اجتماعی انسان، اگر آن‌ها خود را به این‌گونه مهارت‌ها مجهز کنند، بدون شک سطح سواد خانواده در استفاده درست از فضای مجازی افزایش یافته، اعضای خانواده با پایبندی به اصول و ارزش‌های اخلاقی در این فضا حاضر شده و از پیامدهای غیراخلاقی آن در امان خواهند بود. چنان‌که خداوند درباره حفاظت از خود و خانواده از آتش جهنم فرموده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا»^۱. امام علی علیه السلام در تفسیر این آیه شریفه فرموده است: «عَلَّمُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ الْخَيْرَ وَادَّبُوهُمْ؛ به خود و خانواده‌تان خیر بیاموزید و به با ادب شدن آنان توجه کنید». امام صادق علیه السلام نیز فرموده است: «تَأْمُرُهُمْ بِمَا أَمَرَهُمُ اللَّهُ بِهِ وَتَنْهَاهُمْ عَمَّا نَهَاهُمُ اللَّهُ عَنْهُ فَإِنْ أَطَاعُوا كُنْتَ وَوَقَيْتَهُمْ وَإِنْ عَصَوْكَ فَكُنْتَ قَدْ قَضَيْتَ مَا عَلَيْكَ؛ اوامر و نواهی خداوند را به خانواده خود اعلام کنید؛ اگر به آن عمل کردند که هیچ، اگر هم عمل نکردند شما به وظیفه خود عمل کرده‌اید». امروزه فضای مجازی، از عرصه‌هایی است که در آن

۱. تحریم: ۶.

۲. عبدالرحمن بن ابوبکر سیوطی؛ الدر المشور فی تفسیر المأثور؛ ج ۶، ص ۲۴۴.

۳. محمدباقر مجلسی؛ بحار الانوار؛ ج ۹۷، ص ۷۴.

هم می‌توان به اوامر خداوند عمل کرد و هم آن‌ها را نقض کرد. بنابراین والدین باید شیوه استفاده درست از این فضا را بیاموزند و به فرزندان خود نیز آموزش دهند.^۱

بازتاب‌های ضعف سواد والدین در فضای مجازی^۲

عدم آگاهی، نداشتن مهارت لازم در استفاده از فضای مجازی و ضعف سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی والدین پیامدهای اخلاقی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... را در پی خواهد داشت که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

۱. عدم توانایی تشخیص محتوا

فضای مجازی عرصه ارائه و نمایش جدیدترین فناوری‌های ارتباطی و اطلاع‌رسانی است که با جذابیت‌های خاص خود، به آسانی افراد و کاربران را جذب خود می‌کند. گستردگی این فضا، سبب شده بتوان هر محتوایی اعم از اخبار صحیح و درست تا اطلاعات و اخبار ناصحیح و نادرست را در آن منتشر کرد. اگر افراد نسبت به این فضا ناآشنا و در واقع بی‌سواد باشند، به سهولت اسیر و گرفتار این فضا و گرداب‌های آن می‌شوند. بنابراین خانواده و والدین باید بتوانند در هنگام مواجهه با این فناوری، توانایی تشخیص اخبار، اطلاعات و محتوای مناسب و دارای صحت و سقم را از سایر محتواهای ارائه شده داشته باشند تا ضمن جلوگیری از دامن زدن به اخبار کذب و شایعه‌پراکنی، فرزندان خویش را از آسیب‌های این فضا حفظ کنند.^۳

عدم توجه به اخبار، اطلاعات و محتواهای بی‌اعتبار، می‌تواند به دلیل پیگیری مداوم کاربر در یک حوزه موضوعی معین، به مرور زمان ذائقه اطلاعاتی فرد را تغییر دهد؛ زیرا امروزه الگوریتم برخی شبکه‌های اجتماعی بر اساس میزان علاقه‌مندی افراد، پیشینه جست‌وجوهای صورت گرفته و ردپایی که از نحوه اطلاع‌یابی خود در این

۱. ر.ک: حسینعلی رحمتی؛ «ضعف سواد خانواده در استفاده از فضای مجازی و پیامدهای اخلاقی آن»؛ ص ۳۶ - ۱۱.

۲. ر.ک: همان.

۳. ر.ک: جوان‌آنلاین؛ «سواد رسانه‌ای»؛ ۱۳۹۳/۰۲/۲۶.

فضاها به جا گذاشته‌اند، محتواهایی را پیشنهاد می‌دهد که می‌تواند منجر به تغییر ذائقه اطلاعاتی افراد شود.

۲. هزینه‌سازی اقتصادی

گاه استفاده بیش از اندازه و غیرضروری از فضای مجازی، باعث دلبستگی فرد به این فضا می‌شود تا آن‌جا که با تمام شدن شارژ اینترنت، حالت بی‌قراری و دلتنگی برای فرد به وجود می‌آید که به آن، اعتیاد اینترنتی گفته می‌شود. این استفاده بی‌رویه از اینترنت، علاوه بر اختلال در امور زندگی، به طور مستقیم و غیر مستقیم هزینه‌هایی را نیز متوجه خانواده می‌کند که می‌تواند فشار مضاعفی بر اقتصاد خانواده و والدین باشد. خرید شارژ اینترنت، خرید سخت‌افزار و نرم‌افزار از جمله هزینه‌هایی است که می‌تواند مشکلات اقتصادی خانواده را مضاعف کند. برخی هزینه‌ها نیز به دلیل تأثیرپذیری از این فضا، به طور غیر مستقیم به وجود می‌آیند. برای مثال تبلیغات اینترنتی می‌تواند موجب ایجاد احساس نیاز کاذب در کاربران به‌ویژه دختران جوان برای خرید وسایل غیرضروری شود و معیشت خانواده را دچار اختلال کند.^۱

۳. آسیب‌های جسمی و روحی

زندگی زمانی می‌تواند لذت‌بخش باشد که آدمی از سلامت روحی و جسمی برخوردار باشد؛ چنان‌که امیرالمؤمنین علیه السلام فرموده است: «بِالصَّحَّةِ تُسْتَكْمَلُ اللَّذَّةُ؛^۲ با تندرستی، لذت کامل می‌شود». اگر چه تکنولوژی و فناوری با هدف ایجاد آسایش برای انسان به زندگی او وارد شده است، اما استفاده نادرست و بی‌ضابطه از آن، آسیب‌هایی را نیز به دنبال داشته است. برای مثال استفاده زیاد از تلفن همراه، رایانه و تبلت و خیره شدن زیاد به آن‌ها، سبب آسیب رساندن به چشم، مهره‌های گردن و کمر و مچ دست می‌شود. استفاده از خریدهای اینترنتی و سفارش آنلاین و دریافت اقلام مورد نیاز در منزل موجب کم‌تحرکی افراد، بروز چاقی و به دنبال آن

۱. ر.ک: باشگاه خبرنگاران جوان؛ «هزینه‌های میلیونی برای یک شب لاکچری بودن»؛ ۱۳۹۹/۰۴/۲۸.

<https://www.yjc.ir/fa/news/7425438>

۲. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی؛ *غرر الحکم و درر الکلم*؛ ص ۲۹۸.

بیماری‌های دیگر می‌شود. چه بسیار فرزندان که به سبب استفاده بیش از حد از این فضا، دچار مشکلات جسمی شده؛ هم سلامت خود را به خطر انداخته‌اند و هم سبب غم و اندوه والدین شده‌اند.

عدم تمرکز و فراموشی مقطعی، از دیگر آسیب‌هایی است که استفاده بیش از اندازه از این فضا ایجاد می‌کند. علاوه بر آسیب‌های جسمی، عدم داشتن سواد و مهارت کافی در مواجهه با این فضا، آسیب‌های روحی‌ای را نیز می‌تواند به دنبال داشته باشد. برای مثال محتواهای جنسی در قالب‌های جذاب متنی، صوتی و تصویری که در این فضا می‌تواند در دسترس فرزندان قرار گیرد، موجب تهییج زود هنگام غریزه جنسی و در نتیجه بلوغ جنسی زودرس می‌شود و مشکلات روحی و روانی زیادی را برای آن‌ها ایجاد می‌کند.^۱

۴. شکل‌گیری تضاد در رفتار خانوادگی

استفاده بیش از حد از فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و ارتباط میان کاربران این فضا، به مرور زمان سبب ایجاد علاقه، اعتماد و وابستگی عاطفی میان آنان و شکل‌گیری دوستی‌ها و تشکیل خانواده‌های مجازی می‌شود. مبنای تشکیل خانواده مجازی، علاقه و همدلی‌ای است که به طور مجازی در ارتباط بین افراد شکل گرفته و به تبع آن به طور مستقیم یا غیر مستقیم، اصول اخلاقی حاکم در این فضا بر زندگی واقعی فرد نیز تاثیر می‌گذارد. دوستی‌هایی که میان دختران و پسران در این فضا شکل می‌گیرد و گاه به خارج از این فضا نیز کشیده می‌شود و با ارزش‌های خانواده مغایر است، یک نمونه از این تضاد در رفتار خانوادگی است.

۵. کوتاهی در انجام وظایف

خداوند در قرآن به وفای به عهد و انجام مسئولیت‌ها تأکید کرده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»^۲ ای اهل ایمان، به عهد و پیمان خود وفا کنید». وظایف و

۱. ر.ک: مشرق‌نیوز؛ «با فرزندی که محتوای غیراخلاقی می‌بیند، چگونه رفتار کنیم؟»؛ ۱۳۹۸/۰۳/۲۵
<https://www.mashreghnews.ir/news/966889>

۲. مائده: ۱.

مسئولیت‌های اعضای خانواده در درون و بیرون از خانواده، می‌تواند مصداقی برای این آیه شریفه باشد. برای مثال والدین در برابر تربیت صحیح فرزندان و فراهم کردن شرایط زندگی مناسب برای آن‌ها، وظایف و مسئولیت‌هایی بر عهده دارند. فرزندان نیز وظیفه دارند به تحصیل علم بپردازند، به والدین خود کمک کنند و اموری را که به آنها سپرده می‌شود به درستی انجام دهند. حال اگر به دلیل استفاده بی‌رویه از فضای مجازی و گذراندن وقت به دلایل غیرضروری یا عدم داشتن مهارت و سواد کافی در استفاده مفید و بهینه از این فضا از انجام وظایف باز بمانند، در واقع کار بیهوده‌ای صورت گرفته است؛ چنانچه حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ اشْتَغَلَ بِغَيْرِ الْمَهْمِ ضَيَّعَ الْأَهْمَ»^۱ هر کس به چیزی که مهم نیست بپردازد، آنچه را که اهمیت بیشتری دارد از دست می‌دهد. ای بسا در این میان حقی نیز از افراد ضایع شود. برای مثال عدم آگاهی اعضای خانواده در استفاده درست از فضای مجازی ممکن است ضررهایی را متوجه دیگران کند؛ برای مثال شایعه‌پراکنی، مزاحمت برای دیگران، تمسخر، تحقیر و قضاوت دیگران، تجاوز به حریم خصوصی افراد، دامن زدن به اخبار و اطلاعات کذب، هک کردن حساب کاربری افراد و ...

گاهی استفاده نادرست یا بیش از اندازه از فضای مجازی موجب می‌شود انسان از اطاعت پروردگار و انجام وظایف و تکالیف خود در برابر خداوند باز بماند. مراجعه به محتوای غیراخلاقی در سایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی یا طرح سوالات و شبهات دینی از طریق کانال‌ها و سایت‌ها، می‌تواند زمینه‌ساز انجام گناه یا خدشه‌دار کردن باورهای دینی نوجوانان و جوانان و به دنبال آن سرپیچی از دستورات الهی شود. چه بسا افرادی که به دلیل سرگرم شدن و گذراندن ساعت‌ها وقت در این فضا و بگردی‌های شبانه، از انجام فریضه نماز صبح به عنوان یکی از تکالیف در برابر خداوند متعال باز می‌مانند.

۶. عدم پابندی به اصول و ارزش‌های اخلاقی

پابندی به ارزش‌های اخلاقی، عامل ازدیاد برکات در زندگی است. وعده قرآن کریم

۱. عبدالواحد تمیمی آمدی؛ غررالحکم و درر الکلم؛ ص ۶۲۶.

این است که اگر جامعه‌ای بر اساس صلاح و سداد استوار باشد و مردم به تعالیم دینی و دستورات الهی التزام عملی داشته باشند و از گناه اجتناب ورزند، انواع برکات چون بارش باران، رویش گیاهان، امنیت، سلامتی، آسایش، آرامش و رفاه و... شامل حال آنان می‌شود: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»^۱.

جذابیت‌های فضای مجازی، خوب جلوه دادن رفتارهای غیراخلاقی در قالب راه‌اندازی یک چالش و عدم آگاهی کافی از خطرات و مشکلات موجود در این فضا، می‌تواند فرزندان را مرتکب رفتاری کند که قربانی تقلید و دنباله‌روی از دیگری شوند و به خانواده آسیب‌های بسیاری را از نظر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی وارد کنند. گاه استفاده از یک برنامه^۲ یا نرم‌افزار در یک بازه زمانی معین، توسط کاربران مورد تبلیغ و استفاده قرار گیرد. اگر فرزندان نسبت به نحوه استفاده و چگونگی کارکرد این دست از برنامه‌ها و نرم‌افزارها آگاهی کافی نداشته باشند و به تقلید از دیگران اقدام به استفاده از آن‌ها کنند، ممکن است با ارائه اطلاعات شخصی خود به برنامه، جهت استفاده از قابلیت‌ها و امکانات این برنامه، به راحتی مورد تهدید یا تطمیع‌های اینترنتی از طرف سودجویان قرار گیرند.^۳

۷. ایجاد فاصله اطلاعاتی میان والدین و فرزندان در استفاده از فضای مجازی

با پیشرفت فناوری و گسترش راه‌های ارتباطی، جهان، هر روز شاهد ظهور ابزارها و نرم‌افزارهای مختلفی است که برای سهولت در زندگی بشر طراحی و تولید شده‌اند. در کنار پیشرفت روز به روز جهان و همگام با فرزندانی که بنا بر اقتضای زمان و مکان به صورت موازی در حال به‌روزرسانی مهارت‌های کاربردی و اطلاعاتی خود هستند، والدین نباید به دلیل بالا رفتن سن و مشغله‌های کاری و فکری از این به‌روزرسانی‌ها غافل شوند؛ چرا که اگر اطلاعات و مهارت‌های والدین درباره استفاده

۱. اعراف: ۹۶.

2. Application

۳. ر.ک: خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ «ضرورت آسیب‌شناسی فضای مجازی»؛ ۱۴/۰۵/۱۳۹۵.

<https://www.irna.ir/news/82175000>

از فضای مجازی از فرزندان کمتر باشد، میان آن‌ها از بعد اطلاعاتی فاصله‌ای ایجاد می‌شود که آن را «شکاف دیجیتالی بین نسلی» نیز می‌نامند. وجود فاصله اطلاعاتی عمیق بین والدین و فرزندان در استفاده از فضای مجازی، والدین را در تربیت سایبری فرزندان خود و نظارت صحیح بر رفتار آن‌ها در این فضا دچار مشکل می‌کند. چه بسا ناکافی بودن نظارت‌ها، بهترین فرصت را برای مجرمان سایبری فراهم کند تا با سوءاستفاده از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی، آسیب‌های جدی به آن‌ها وارد کنند. بنابراین والدین علاوه بر آگاهی نسبت به آسیب‌ها و تهدیدهای فضای مجازی، باید بدانند فرزندان از این فضا چگونه و با چه کیفیتی استفاده کنند و همچنین مجاز به انجام چه فعالیت‌هایی در این فضا هستند.^۱

فهرست منابع

کتاب

۱. تمیمی آمدی، عبدالواحد؛ غررالحکم و دررالکلم؛ چاپ دوم، قم: دارالکتاب اسلامی، ۱۴۱۰ق.
۲. حر عاملی؛ محمد بن حسن؛ وسائل الشیعه؛ چاپ اول، قم: مؤسسه اهل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ق.
۳. سیوطی، عبدالرحمن بی‌ابی‌بکر؛ الدر المثور فی تفسیر المأثور؛ چاپ اول، قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ق.
۴. مجلسی، محمدباقر؛ بحارالانوار؛ تصحیح جمعی از محققان؛ چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

مقالات

۱. رحمتی، حسینعلی؛ «ضعف سواد خانواده در استفاده از فضای مجازی و پیامدهای اخلاقی آن»؛ فصلنامه علمی ترویجی اخلاق؛ سال هفتم؛ شماره ۲۸؛ پیاپی ۵۰؛ زمستان ۱۳۹۶؛ صفحات ۱۱-۳۶.

۱. ر.ک: پایگاه اطلاع‌رسانی پلیس فتا؛ «کاهش شکاف دیجیتالی والدین و فرزندان از اولویت‌های کاری پلیس فتاست»؛ ۹۷/۱۰/۰۳. <https://www.cyberpolice.ir/news/140328>

۲. نصیری، بهاره و همکاران؛ اهمیت آموزش سواد رسانه‌ای در قرن بیست و یکم؛ مطالعات رسانه‌ای؛ سال هفتم؛ شماره هجدهم؛ پاییز ۱۳۹۱؛ ص ۱۵۸-۱۴۹.

سایت‌ها

۱. باشگاه خبرنگاران جوان؛ «هزینه‌های میلیونی برای یک شب لاکچری بودن»؛ ۱۳۹۹/۰۴/۲۸، کد خبر: ۷۴۲۵۴۳۸.
۲. پایگاه اطلاع‌رسانی پلیس فتا؛ «کاهش شکاف دیجیتالی والدین و فرزندان از اولویت‌های کاری پلیس فتاست»؛ ۹۷/۱۰/۰۳، کد خبر: ۱۴۰۳۲۸.
۳. جوان‌آنلاین؛ «سواد رسانه‌ای»؛ ۱۳۹۳/۰۲/۲۶، کد خبر: ۶۴۶۲۰۷.
۴. خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ «ضرورت آسیب‌شناسی فضای مجازی»؛ ۱۳۹۵/۰۵/۱۴، کد خبر: ۸۲۱۷۵۰۰۰.
۵. مشرق‌نیوز؛ «با فرزندی که محتوای غیراخلاقی می‌بیند، چگونه رفتار کنیم؟»؛ ۱۳۹۸/۰۳/۲۵، کد خبر: ۹۶۸۶۸۹.

منابع انگلیسی

Ploug, Thomas (2009); Ethic in Cyber Space: How Cyber Space May Influence Interpersonal Interaction; New York: Springer.

بررسی عوامل و زمینه‌های طلاق توافقی

فاطمه مهدیان*

مقدمه

خانواده از ابتدای تاریخ تاکنون در تمام جوامع بشری به عنوان اصلی‌ترین نهاد اجتماعی، زیربنای جوامع و منشأ فرهنگ‌ها، تمدن‌ها و تاریخ بشر بوده است؛ خانواده مؤثرترین عامل انتقال فرهنگ و رکن بنیادی جامعه است که در شرایط مختلف، در تأثیر و تأثر متقابل با فرهنگ و عوامل اجتماعی است. جامعه در صورتی سالم خواهد بود که از خانواده سالم برخوردار باشد. امروزه با پیشرفت دانش و تحولات در حوزه فرهنگی و اجتماعی به رغم حل و فصل بسیاری از دغدغه‌های انسانی، انسان متمدن دچار مشکلات و معضلات جدیدی شده است. یکی از این معضلات و مشکلات، فراوانی طلاق در جوامع است؛ به طوری که دیگر به عنوان امری مذموم در میان مردم مطرح نیست. آنچه در سال‌های گذشته به عنوان آخرین راه از هم گسیختگی خانواده به شمار می‌آمد، اکنون با نام طلاق توافقی از جمله اولین راه‌حل‌های برخی از زوجین و اطرافیان آن‌ها برای حل مشکلات است. در این مقاله برخی علل و زمینه‌های این نوع از طلاق بررسی می‌شود.

طلاق توافقی

طلاق انواع مختلفی دارد که یکی از انواع آن، طلاق توافقی است. در این نوع از طلاق، زن و مرد می‌توانند با توافق یکدیگر اقدام به طلاق کنند؛ اگر چه مقصود از

---

* کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث.

طلاق به توافق زوجین، این نیست که اراده زن و مرد به یک اندازه در طلاق مؤثر باشد و به منزله یک قرارداد بین زوجین تلقی شود.^۱ طلاق توافقی سه رکن دارد که عبارت است از توافق مقدماتی زوجین، گواهی عدم امکان سازش از سوی دادگاه و اجرای صیغه طلاق.^۲

رشد فزاینده طلاق در سال‌های اخیر و نگرانی جامعه‌شناسان، روانشناسان و مسئولین کشور از انحلال خانواده‌ها، سبب شد که پژوهشگران درباره علل و عوامل ایجاد طلاق، تحلیل قوانین موجود و میزان بازدارندگی از طلاق و زمینه‌سازی و تسهیل وقوع آن، تحقیق و بررسی کنند.

پژوهش‌ها حاکی از نسبت بالای طلاق توافقی در مقایسه با طلاق غیر توافقی است؛ به طوری که حدود دو سوم از تقاضای طلاق از نوع توافقی است.^۳ مطالعات، نوعی تغییر نگرش را در میان افراد متقاضی طلاق توافقی را نشان می‌دهد؛ به طوری که دیگر افراد طلاق را امری مذموم نمی‌دانند.

بنا بر مطالعات، افزون بر انجام سریع و آسان‌تر طلاق توافقی، متقاضیان این نوع از طلاق از حمایت اجتماعی بیشتری برخوردارند.^۴ اگر چه در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۸، طلاق توافقی بیش از ۱۱ درصد کاهش داشته و از ۸۲ هزار و ۳۵۲ پرونده به ۷۴ هزار و ۲۷۶ پرونده رسیده است؛^۵ اما با توجه به مذمت طلاق در اسلام، این آمار نیز هنوز شایسته کشور اسلامی نیست و باید با سازوکارهای مختلفی از جمله مشاوره کاهش یابد.

۱. حسین مهرپور محمدآبادی؛ «طلاق با توافق زوجین در حقوق ایران»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، تهران، ۱۳۵۲ ش، ص ۵۲.

۲. علیرضا مشهدی‌زاده؛ «بررسی قابلیت اجرای مفاد گواهی عدم امکان سازش در طلاق توافقی»؛ ص ۱۳۸.

۳. خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ «طلاق توافقی از کجا آمد و چرا زیاد شده است»؛ ۱۳۹۶/۰۹/۰۵.
<https://www.irna.ir/news/82743417>

۴. ر.ک: باقر ساروخانی و علیرضا قاسمی؛ «بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر طلاق توافقی در شهرستان کرمانشاه»؛ ص ۸۲.

۵. خبرگزاری تابناک؛ «کاهش بیش از ۱۱ درصدی طلاق توافقی»؛ ۱۳۹۸/۰۷/۲۰.
<https://www.tabnak.ir/fa/news/929489>

عوامل زمینه‌ساز طلاق توافقی

اگر چه عوامل و زمینه‌های طلاق توافقی چندان تفاوتی با طلاق غیرتوافقی ندارد، اما آنچه باعث تفاوت میان این دو طلاق می‌شود، رضایت طرفین به این امر و اقدام به آن اغلب توسط زن است؛ به طوری که گاه زن با بخشیدن مهریه و به دلیل حمایت بیشتر و بهتری که از سوی خانواده و دوستان دریافت می‌کند، برای چنین کاری پیش قدم می‌شود. این افراد با این نوع از حمایت، زندگی بعد از طلاق را مثبت ارزیابی می‌کنند و احساس می‌کنند در ادامه زندگی بعد از طلاق، با پیامدهای منفی آن سازگاری بهتری خواهند داشت. بررسی علل و زمینه‌های بروز طلاق توافقی می‌تواند گامی در شناخت بهتر و صحیح‌تر انتخاب همسر و پیشگیری از بروز این اتفاق شوم باشد.

۱. کم‌رنگ شدن مبانی اعتقادی و فرهنگی

انسانی که خدامحور نباشد، بی‌شک خودمحور می‌شود. انسان خودمحور خود را معیار درست و نادرست و حق و باطل می‌داند و همه چیز را برای خود می‌خواهد. امام علی علیه السلام درباره چنین انسانی فرموده است:

إِنَّ مِنْ أْبْغَضِ الرَّجَالِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى لَعَبْدًا وَكَلَهُ اللَّهُ إِلَى نَفْسِهِ جَائِرًا عَنْ قَصْدِ السَّبِيلِ سَائِرًا
يَغْيِرُ دَلِيلَ إِنْ دُعِيَ إِلَى حَزَبِ الدُّنْيَا عَمِلَ وَإِنْ دُعِيَ إِلَى حَزَبِ الْآخِرَةِ كَسَلٌ؛^۱ مبعوض‌ترین

افراد نزد خدا، کسی است که خدا او را به خودش وا گذاشته و او از راه راست منحرف شده و بدون راهنما گام برمی‌دارد. اگر به کشتزار دنیا خوانده شود، اجابت می‌کند و برای آن می‌کوشد و اگر به کشتزار آخرت و نعمت‌های گوناگون دعوت شود، سستی می‌ورزد.

چنین انسانی در همه امور از جمله زندگی مشترکش تا زمانی که منافع شخصی و لذت‌جویی‌اش اقتضا کند، می‌ماند و هر گاه شرایط برایش مطلوب نباشد، بساط کامجویی‌اش را در جای دیگری پهن می‌کند.^۲

۱. محمد بن حسین شریف الرضی؛ نهج‌البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ خطبه ۱۰۳، ص ۱۴۸.

۲. ر.ک: سید منذر حکیم و بتول زاهدی‌فر؛ «علل طلاق و راهبردهای کاهش آن از دیدگاه قرآن»؛ ص ۳۳۱.

دوری از خدا، سبب کمرنگ شدن اعتقادات فرهنگی نیز می‌شود. بدین سان اندک اندک در جوامع بزرگ، خُرده فرهنگ‌هایی^۱ شکل می‌گیرد که در غالب موارد با هنجارهای جامعه رسمی تضاد دارند. عدم کفویت^۲ و تفاوت در خرده فرهنگ‌ها، تأثیر بسزایی در ایجاد اختلاف و طلاق در خانواده دارند. بی‌توجهی به کفویت در ازدواج و خرده فرهنگ‌ها سبب بروز اختلاف میان همسران در سطح فکری، اخلاقی، تربیتی و سلیقه و آداب و رسوم می‌شود؛ به‌گونه‌ای که هر کدام راهی را در پیش می‌گیرند که مورد قبول دیگری نیست.^۳

افزایش ارتباطات و جهانی شدن و آشنایی با سایر ملل جهان نیز تغییرات قابل توجهی در روابط میان زوجین ایجاد کرده است. برخی اندیشمندان و پژوهشگران، بحران خانواده را ناشی از بحران‌های مذهبی می‌دانند. آنان معتقدند مذهب به پایداری خانوادگی و حفظ خانواده در برابر مسائلی مانند اعتیاد به مواد مخدر کمک می‌کند. ایمان و مناسک مذهبی، میزان سوءاستفاده از بزهکاری، طلاق و فروپاشی نظام خانواده، آشفتگی‌های کودکان و خودکشی روانی را کاهش می‌دهد و احساس بهزیستی را بهبود می‌بخشد. روان‌شناسان و جامعه‌شناسان نیز تزلزل پایه‌های ایمان، سقوط مبانی اخلاقی و عدم توافق اخلاقی را از جمله عوامل طلاق می‌دانند که این امر می‌تواند بهانه‌ای برای طلاق توافقی باشد.^۴

۲. عدم شناخت صحیح قبل از ازدواج

امروزه برخی زندگی‌های مشترک، تحت تأثیر آشنایی‌های قبل از ازدواج با جنس مخالف قرار گرفته است. این مسأله بر تعاملات پس از ازدواج نیز تأثیرگذار است.

۱. فرهنگ‌های قومی، قبیله‌ای، گروه‌های زبانی، شغلی، مذهبی، طبقات و قشرهای موجود در یک کشور را که دربردارنده عقاید و باورها و ارزش‌ها و ایدئولوژی‌ها و گرایش‌های دینی و سیاسی و اخلاقی معینی است، خرده فرهنگ می‌گویند؛ مانند سبک و شیوه برگزاری مراسم عروسی در میان اقوام مختلفی چون ترک، گر، کُرد و ...

۲. انسان در هر زمینه‌ای و از جمله ازدواج به سمت کسی می‌رود که از نظر فرهنگی، دینی، مذهبی، اقتصادی و ... با او شباهت داشته باشد.

۳. علی قائمی؛ نظام حیات خانواده در اسلام؛ ص ۲۷۲.

۴. نرگس رحمانی و همکاران؛ «علل روانی، اجتماعی و اقتصادی طلاق از دیدگاه متقاضیان طلاق در دادگاه‌های خانواده تهران ۸۶ - ۱۳۸۵»؛ ص ۱۲.

افراد در آشنایی قبل از ازدواج، ابتدا بیشتر سرمایه‌های فرهنگی، مدارک و یا مهارت‌های خود را به نمایش می‌گذارند و کمتر از عادت‌های خود سخن می‌گویند. پس از ازدواج که کم‌کم عادت‌ها در عمل نمایان می‌شود و رفتارهای فرد را هدایت می‌کند، تضادها و اختلاف‌ها اندک‌اندک نمایان می‌شود و افزایش می‌یابد. برای مثال زن ۲۷ ساله‌ای که به صورت توافقی از همسرش جدا شده بود می‌گفت: «پس از ازدواج‌مان، وقتی عادت‌ها و رفتارهای ناشناخته‌اش را که از دید من پنهان مانده بود، می‌دیدم؛ او را با روزهای قبل از ازدواج‌مان مقایسه می‌کردم و به خودم می‌گفتم چقدر ساده بودم! چطور قبل از ازدواج نتوانستم او را به درستی بشناسم؟»^۱

۳. ناهماهنگی در مسائل جنسی

عدم درک صحیح از مراودات جنسی، یکی از مهم‌ترین ابعاد تعاملات زناشویی است که علت اصلی اغلب طلاق‌های توافقی است. نیاز جنسی، نیازی غریزی است که بر اساس حکمت الهی در نوع بشر قرار داده شده است تا ضمن بقای نسل، در اثر رفع آن نیاز توسط همسران، مهر و محبت میان آنان نیز بیشتر و ماندگارتر شود.^۲ قرآن، ازدواج را به عنوان تنها راه صحیح ارضای این نیاز می‌داند.^۳ رابطه جنسی در زندگی زناشویی افزون بر رفع نیاز، محمل ارضای نیازهای روحی و عاطفی همسران است که به موازات آن، همدلی و رضایت آنان را به دنبال دارد. یک رابطه سالم و همراه با تفاهم و احترام متقابل که در آن دو طرف بتوانند در مورد نیازهای عاطفی و جنسی خود به راحتی و بدون ترس از قضاوت شدن گفت‌وگو کنند و از ملاک‌های ارزشی یکدیگر مطلع باشند، محیط مناسب و امنی برای دو طرف ایجاد می‌کند و می‌تواند بستر یک رابطه رضایت‌بخش جنسی شود.

۱. ر.ک: طیبه بلوردی و دیگران؛ «عوامل تعیین کننده گرایش به طلاق توافقی: یک مطالعه کیفی»؛ ص ۴۹۷.

۲. ر.ک: روم: ۲۱؛ نساء: ۱.

۳. نور: ۳۲: «وَأَنْكِحُوا الْأَيَامِي مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُعْزِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» بی‌همسران خود و غلامان و کنیزان درستکاران را همسر دهید. اگر تنگدستند، خداوند آنان را از فضل خویش بی‌نیاز خواهد کرد و خدا گشایشگر داناست.»

سردی روابط، مزاج‌های متفاوت، عدم شناخت و ارضای نیاز جنسی همسر، تنوع‌طلبی و روابط فرا زناشویی، روابط قبل ازدواج، عدم صمیمیت جنسی و اختلال جنسی و نیز عدم وجود مواردی، مانند برآورده شدن نیاز جنسی، روابط جنسی سالم، بلوغ جنسی زوجین، جذابیت جنسی، آگاهی از نیاز جنسی طرف مقابل، رابطه زناشویی مؤثر و صمیمیت جنسی، سبب ناکامی شریک زندگی می‌شود و زمینه فروپاشی خانواده را فراهم می‌کند.^۱

۴. درگیری عاطفی

از زمان نفوذ مدرنیته در ایران، هنجارها و ارزش‌های جامعه ما دستخوش تغییراتی شده و سبک جدید به خود گرفته‌اند. در این شیوه جدید، کیفیت فرهنگ پیشین ما از بین رفته و خانواده‌ها متأثر از دیگر فرهنگ‌ها دچار تحولات گوناگونی شده‌اند. افزایش تعداد زنان مشغول در محیط اجتماعی، سبب بروز تغییراتی مهم در نقش‌های زناشویی شده است.

این تغییرات در صورت عدم انعطاف‌پذیری افراد و تداوم برخی ویژگی‌های سنتی، مانند مردسالاری که نقش‌های متعدد زن را در نظر نمی‌گیرد، می‌تواند فشار مضاعفی بر زنان وارد کند. عدم همکاری با زنان شاغل در امور داخلی منزل و افزودن فشارهای روحی و روانی بر او از جمله این موارد است. بی‌احترامی و بی‌توجهی به زن و تحقیر و تمسخر او در جمع از سوی شوهر و بالعکس نیز فضای عاطفی خانواده را دچار تزلزل می‌کند.

امروزه اگر چه شبکه‌های اجتماعی گسترش یافته و بر کردار و کنش دیگران در رفتار فردی تأثیر فراوانی داشته است، اما متأسفانه خانواده‌های امروزی بیش از پیش از اقتناع و ارضای نیازهای عاطفی و روحی یکدیگر ناتوان می‌شوند. هر چه درون فضای خصوصی خانواده‌ها، یکی از زوجین پاداش‌های روحی و عاطفی کمتری دریافت کند، حالت زیان‌دیدگی و عدم ارضای نیازها در او بیشتر می‌شود. خانمی که

۱. طاهره سادات علوی و همکاران؛ «بازنمایی مؤلفه‌های احتمال آسیب طلاق: مطالعه‌ای به روش پدیدارشناسی»؛ ص ۷۵.

به صورت توافقی از همسرش جدا شده بود، می‌گفت: «بی‌توجهی و بی‌محبتی همسر من تا بدان حد بود که وقتی مریض می‌شدم، باید به مادرم زنگ می‌زدم. حتی یک‌بار در بیمارستان بستری شدم و همسر من حتی برای ملاقات نیامد».^۱

۵. پیمان شکنی همسر و روابط فرا زناشویی

پایبندی به تعهد در هر جامعه‌ای، امری مرسوم و پسندیده است. این مسأله در ازدواج و زندگی زناشویی پرمعناتر می‌شود و همسران را ملزم به پایبندی به آن می‌کند.

یکی از عوامل آسیب‌زا در ساختار و ثبات خانواده، روابط فرا زناشویی است. بین خیانت زناشویی و تعارضات زناشویی، رابطه معناداری وجود دارد؛ به طوری که یکی از مهم‌ترین تهدیدها برای ثبات روابط زناشویی و از عمده‌ترین دلایل طلاق در فرهنگ‌های مختلف محسوب می‌شود.

برخی پژوهشگران خیانت را فقط به معنای داشتن ارتباط جنسی با غیر همسر دانسته‌اند؛ اما امروزه با گسترش فضای مجازی در زندگی حقیقی، برخی پژوهشگران دایره آن را گسترده‌تر دانسته و آن را به معنای داشتن رابطه جنسی، یا عاطفی ناشی از ارتباطات فضای مجازی نیز می‌دانند.^۲

خیانت به همسر می‌تواند دلایل متعددی داشته باشد که از جمله می‌توان به تنوع‌طلبی، داشتن روابط قبل از ازدواج، عدم رضایت جنسی، مسائل عاطفی، ازدواج‌های نامناسب، بی‌توجهی همسر، عدم حضور همسر به سبب مسافرت، یا قهرهای طولانی مدت، محیط نامناسب و ... اشاره کرد. برای مثال خانم ۲۴ ساله‌ای پس از طلاق می‌گفت:

هشت سال پیش به صورت سستی با همسر من ازدواج کردم. زندگی خوبی داشتیم تا این‌که وضع مالی‌اش خیلی خوب شد. اوایل رابطه‌اش فقط در حد بیرون رفتن بود،

۱. مهری سادات موسوی؛ «بازنمایی معنایی طلاق توافقی»؛ ص ۲۹۳.

۲. ر.ک: مجتبی حبیبی عسگرآباد و زهرا حاجی حیدری؛ «علل خیانت زناشویی از دیدگاه زوجین مراجعه کننده به دادگاه خانواده: یک مطالعه کیفی»؛ ص ۱۷۶.

اما بعد از مدتی متوجه شدم که صیغه می‌کند. چون دوستش داشتم به رویش نمی‌آوردم. کارخانه‌اش در شهرستان بود. درس را رها کردم تا پیشش باشم به این امید که دیگر این کار را نکند، اما بی‌فایده بود. سه سال پیش می‌خواستم جدا شوم که متوجه شدم باردار هستم. شوهرم قول داد دیگر این کار را نکند، اما بی‌فایده بود. پیش روانپزشک رفتیم. طبق نظر روانپزشک باید دارو مصرف می‌کرد. تا مدتی خوب بود، اما داروهایش را خودسرانه قطع کرد. دیگر نمی‌توانستم چنین شرایطی را تحمل کنم.^۱

نتیجه‌گیری

اگر چه طلاق، در روزگار گذشته و سنتی پدیده‌ای مذموم به شمار می‌رفت و افراد در شرایط بسیار سخت به آن فکر می‌کردند و یا به اندازه‌ای در پیچ و خم مراحل قانونی دادگاه‌ها سر در گم می‌شدند که در نهایت از آن منصرف می‌شدند، اما امروزه افراد با توافق میان خود و گاه بخشیدن بخشی از حقوق خویش، به راحتی از یکدیگر جدا می‌شوند. کمرنگ شدن مبانی اعتقادی، خیانت به همسر، نداشتن روابط مناسب و صحیح زناشویی و عدم شناخت صحیح زوجین از یکدیگر قبل از ازدواج، از جمله دلایل و زمینه‌هایی است که سبب توافق طرفین به طلاق می‌شود.

فهرست منابع

کتاب

۱. شریف‌الرضی، محمد بن حسین؛ *نهج‌البلاغه*؛ تصحیح صبحی صالح؛ چاپ اول، قم: هجرت، ۱۴۱۴ ق.
۲. قائمی، علی؛ *نظام حیات خانواده در اسلام*؛ چاپ دهم، تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۸۶ ش.
۳. یاسا، میثم؛ *پرسمان طلاق*؛ چاپ اول، اصفهان: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی اصفهان، ۱۳۹۸ ش.

۱. ر.ک: همان.

مقالات و پایان نامه

۱. بلوردی، طیبه و دیگران؛ «عوامل تعیین کننده گرایش به طلاق توافقی: یک مطالعه کیفی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی تحقیقات کیفی در علوم سلامت؛ سال چهارم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۶، ص ۴۴۸-۴۵۵.
۲. حبیبی عسگرآباد، مجتبی و زهرا حاجی حیدری؛ «علل خیانت زناشویی از دیدگاه زوجین مراجعه کننده به دادگاه خانواده: یک مطالعه کیفی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی خانواده‌پژوهی؛ سال یازدهم، شماره ۴۲، تابستان ۱۳۹۴، ص ۱۸۶-۱۶۵.
۳. حکیم، سید منذر و بتول زاهدی‌فر؛ «علل طلاق و راهبردهای کاهش آن از دیدگاه قرآن»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات راهبردی زنان؛ دوره سیزدهم، شماره ۴۹، پاییز ۱۳۸۹، ص ۳۴۸ - ۲۹۳.
۴. رحمانی، نرگس و همکاران؛ «علل روانی، اجتماعی و اقتصادی طلاق از دیدگاه متقاضیان طلاق در دادگاه‌های خانواده تهران ۸۶ - ۱۳۸۵»؛ فصلنامه علمی دنا؛ سال چهارم، شماره سوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۸، ص ۱۴ - ۱.
۵. ساروخانی، باقر و علیرضا قاسمی؛ «بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر طلاق توافقی در شهرستان کرمانشاه»؛ فصلنامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده؛ شماره ۲۱، زمستان ۱۳۹۱، ص ۸۷ - ۶۹.
۶. علوی، طاهره سادات و همکاران؛ «بازنمایی مؤلفه‌های احتمال آسیب طلاق: مطالعه‌ای به روش پدیدارشناسی»؛ دو فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های روان‌شناسی بالینی و مشاوره؛ سال هشتم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۷، ص ۸۳ - ۶۱.
۷. مشهدی‌زاده، علیرضا؛ «بررسی قابلیت اجرای مفاد گواهی عدم امکان سازش در طلاق توافقی»؛ دو فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌نامه حقوق اسلامی؛ دوره دهم، شماره ۲۹، بهار و تابستان ۱۳۸۸، ص ۱۴۵ - ۱۲۹.
۸. مهرپور محمدآبادی، حسین؛ «طلاق با توافق زوجین در حقوق ایران»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، تهران، ۱۳۵۲ ش.
۹. موسوی، مهری سادات؛ «بازنمایی معنایی طلاق توافقی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی خانواده‌پژوهی؛ سال دوازدهم، شماره ۴۶، تابستان ۱۳۹۵، ص ۳۰۴ - ۲۸۷.

سایته‌ها

۱. خبرگزاری تابناک؛ «کاهش بیش از ۱۱ درصدی طلاق توافقی»؛ ۱۳۹۸/۰۷/۲۰، کد خبر: ۹۲۹۴۸۹.
۲. خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ «چشم‌انداز ازدواج و طلاق در کشور از نگاه آماری»؛ ۱۳۹۸/۰۸/۱۶، کد خبر: ۸۳۵۴۳۱۰۷.
۳. خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ «طلاق توافقی از کجا آمد و چرا زیاد شده است»؛ ۱۳۹۶/۰۹/۰۵، کد خبر: ۸۲۷۴۳۴۱۷.

بازخوانی رابطه کاهش نرخ فرزندآوری با افزایش نرخ طلاق در ایران

صالح قاسمی*

مقدمه

با اجرای برنامه جامع کنترل جمعیت و قانون تنظیم خانواده که از میانه دهه شصت در کشور در دستور کار قرار گرفت، نرخ رشد جمعیت کشور از ۳/۹ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۱/۲۴ درصد در سال ۱۳۹۵ تنزل پیدا کرد و نرخ باروری از ۶/۵ فرزند به ازای هر زن در سال ۱۳۶۵ به ۱/۸ فرزند در سال ۱۳۹۵ سقوط کرد. این کاهش سریع نرخ باروری در ایران اسلامی، پیامدهای گسترده‌ای در پی داشته است که از مهم‌ترین آنها می‌توان به پیامدهای پیچیده و شبکه‌ای اجتماعی اشاره کرد. از جمله اصلی‌ترین مصادیق پیامدها و آسیب‌های اجتماعی برآمده از کاهش نرخ رشد جمعیت (YGR)^۱، سقوط نرخ فرزندآوری (TFR)^۲ و رواج الگوی بی‌فرزندی و تک‌فرزندی در جامعه ایران است. افزایش محسوس نرخ طلاق^۳ در سال‌های آغازین زندگی که معمولاً به

* کارشناس تحولات جمعیت و نویسنده مجموعه «جنگ جهانی جمعیت».

۱. رشد جمعیت تغییر در جمعیت گونه‌ای از موجودات در بازه‌ای از زمان است. نرخ سالانه رشد جمعیت بشر در جمعیت‌شناسی به میزان تغییرات جمعیت در یک سال گفته می‌شود.
۲. نرخ باروری کل یا TFR میانگین تعداد فرزندان است که هر زن در طول دوره فرزندآوری خود به دنیا می‌آورد.
۳. نسبت طلاق‌های یک جامعه در دوره زمانی خاص که معمولاً یک سال تمام شمسی است بر مبنای معینی را نرخ طلاق می‌گویند.

صورت توافقی انجام می‌شود و فراتر از آن تشدید گسترده پدیده طلاق عاطفی، متغیری است که به شدت از دگرگونی الگوی فرزندآوری، کاهش نرخ رشد جمعیت (YGR) و نرخ باروری (TFR) متاثر شده‌اند.

کاهش میانگین تعداد اعضای خانواده ایرانی

خانواده مهم‌ترین و مقدس‌ترین کانون اجتماع بشری است که به عنوان سنگ بنا و پایه اصلی جوامع از ارزش و اعتبار بالایی برخوردار است. این نهاد ارزشمند با گذشت زمان و در دوره‌های گوناگون زندگی انسان، دستخوش دگرگونی و تغییرات زیادی شده است و از این رو هنجارها، ارزش‌ها و قوانین حاکم بر آن بسته به شرایط و دوره‌های زمانی نیز دگرگون شده است؛ اما همواره همبستگی و انسجام، ارزش اساسی و کانونی در این نهاد به شمار می‌رفته است.

گذر جوامع از سنتی به نوین دگرگونی‌های زیادی، همچون دگرگونی در الگوی فرزندآوری به همراه داشته است. این تحولات تاثیرات بسیاری را در بخش‌های گوناگون جامعه بر جای گذاشته است که خانواده نیز از این دگرگونی‌ها دور نمانده است.

کاهش سقوط گونه نرخ باروری در ایران اسلامی پیامدهای گسترده‌ای داشته است که محسوس‌ترین این پیامدها، کوچک‌تر شدن خانواده‌های ایرانی است. این متغیر از مهم‌ترین علل بروز آسیب‌های اجتماعی برآمده از نهاد خانواده است. در یک نگاه بخشی و گذرا، این تغییرات محدود به رفتارهای شخصی خانواده‌هاست، اما در یک نگاه راهبردی و شبکه‌ای هر تحولی در مولفه‌های آماری جمعیت، در تاثیر و تأثر کاملاً مشهود و معناداری با سایر ساختارها و متغیرهای اجتماعی است که می‌بایست از منظر کارشناسی و تحلیلی مورد مطالعه و بررسی دقیق قرار گیرد.

خانواده و روابط مشتمل بر آن و پدیده‌های اجتماعی از نخستین نهادهای متاثر در تحولات جمعیت شناختی است که در این رابطه متقابل می‌توان به تحولاتی، مانند رواج پدیده چند وجهی فرزند سالاری، شیوع گسست عاطفی و زناشویی، افزایش نرخ طلاق‌های توافقی، طلاق‌های عاطفی و تضعیف گسترده شبکه خویشاوندی در خانواده‌ها اشاره کرد.

بُعد خانوار به معنای میانگین تعداد اعضای یک خانوار در سال ۱۳۶۵ در کشور،

حدود ۵/۱ نفر بوده است که این عدد در سرشماری سال ۱۳۹۵ به حدود ۳/۳ نفر کاهش یافته است. به عبارت دیگر در حال حاضر هر خانواده ایرانی به طور میانگین کمتر از چهار نفر عضو دارد.

روند تغییرات بُعد خانوار در ایران
(میانگین تعداد اعضای یک خانواده)

سرشماری رسمی	۱۳۶۵	۱۳۹۵
بُعد خانوار (نفر)	۵/۶	۳/۳

نتایج آماری سرشماری‌های رسمی مرکز آمار ایران

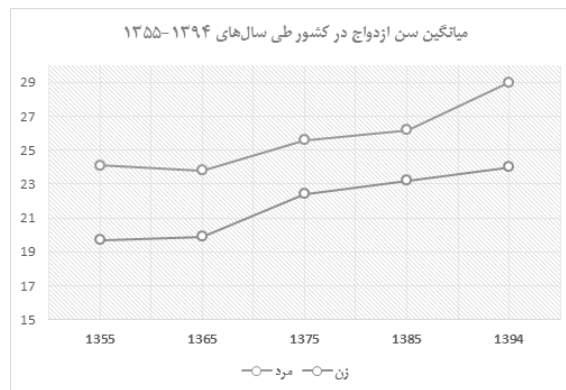
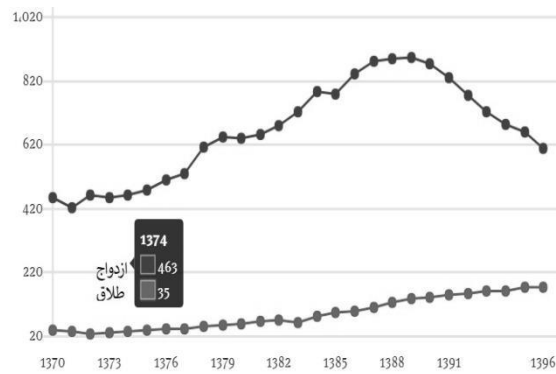
همچنین بر اساس آمارهای رسمی منتشر شده، فقط در دهه گذشته نسبت خانوارهای تک نفره و دو نفره در رشدی محسوس رو به افزایش است و به ترتیب ۳/۲ درصد و ۵/۴ درصد افزایش یافته است. در مقابل خانواده‌های پنج نفره و بیشتر دچار سقوط آماری گشته و به شدت تنزل پیدا کرده است، به طوری که با ۱۷/۵ درصد کاهش، رکورد سقوط بی‌سابقه‌ای بر جای گذاشته است.

توزیع نسبی خانوارها بر حسب تعداد افراد خانوار: ۱۳۸۵-۱۳۹۵

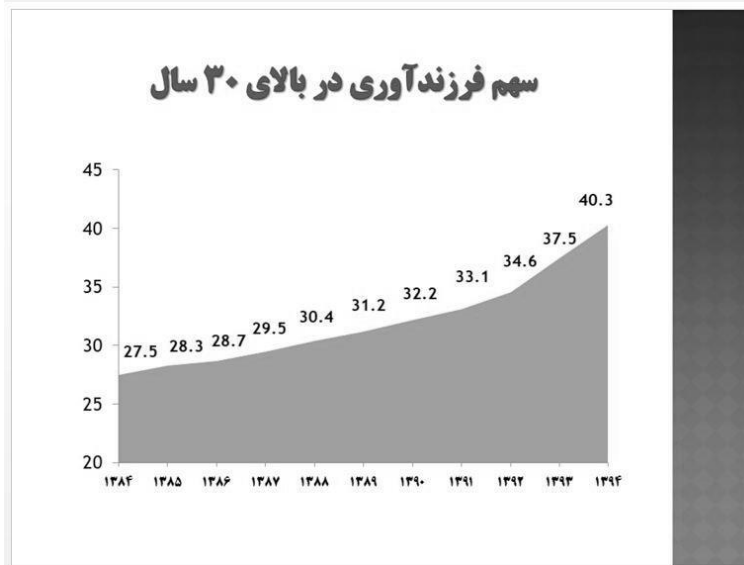
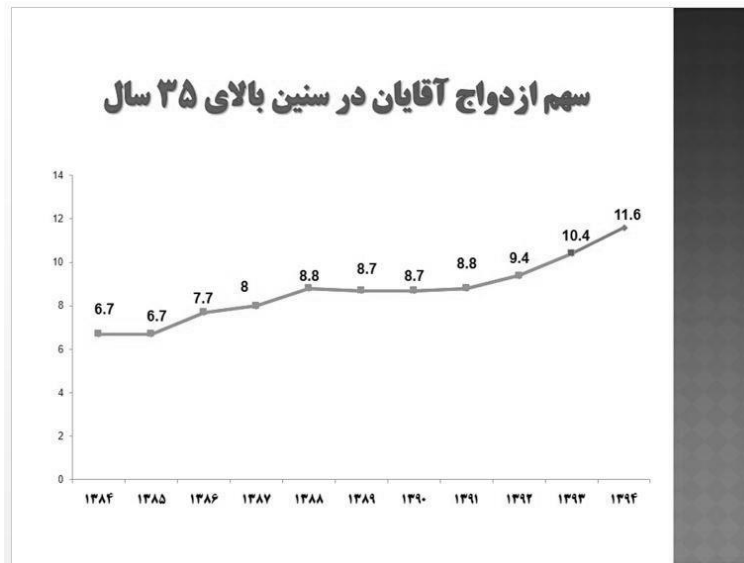
سال	۱ نفر	۲ نفر	۳ نفر	۴ نفر	۵ نفر و بیشتر
۱۳۹۵	۸,۵	۲۰,۷	۲۸,۵	۲۷,۶	۱۴,۷
۱۳۹۰	۷,۱	۱۸,۴	۲۷,۱	۲۶,۳	۲۱
۱۳۸۵	۵,۲	۱۵,۳	۲۲,۹	۲۴,۴	۲۲,۲

افزایش محسوس میانگین سن ازدواج و کاهش آماری نرخ ازدواج افراد در سن

ازدواج نیز در تشدید پدیده تجرد قطعی^۱ و کاهش نرخ رشد تعداد خانواده ها بسیار موثر بوده است.

۱. تجرد قطعی یعنی کسانی که امید به ازدواج ندارند و احتمال ازدواج در بین آنان بسیار کم است.

تضعیف ساختار و روابط خانوادگی

کمیت و کیفیت روابط عاطفی اعضای خانواده، به ویژه زوجین از مهم‌ترین مولفه‌های موفقیت نهاد خانواده و یا ناکارآمدی آن است. لذا بررسی عوامل ضعف و گسست عاطفی روابط خانواده، بسیار ضروری می‌نماید. به طور کلی، هر عاملی که باعث تضعیف روابط خانواده و تفاهم و توافق فیما بین زوجین و ناسازگاری

زناشویی شود، باعث افزایش نرخ طلاق خواهد گشت. از آن‌جا که وجود فرزندان و تعدد آنها و تقویت جایگاه والدینی برای زوجین، علاوه بر تکامل بیشتر شخصیت انسانی آنها، منجر به تحکیم روابط عاطفی بین همسران می‌شود، لذا با کاهش بُعد خانوار و کوچکتر شدن خانواده‌ها و کاهش عاطفی زوجین، مولفه‌های عاطفی استحکام بخش، برای استمرار زندگی مشترک و گذر از بحران‌های اجتناب ناپذیر زندگی مشترک، کاهش خواهد یافت. در نتیجه کاهش تعداد فرزندان در خانواده‌ها در حقیقت مولفه‌های عاطفی استحکام بخش زندگی مشترک زوجین را به شدت تنزل خواهد داد.

نداشتن فرزند، افزایش فردگرایی را در پی خواهد داشت و هر یک از زوجین برای جبران این تنهایی و با هدف پرکردن خلاءهای خویش تمهیداتی را همچون؛ تحصیلات دانشگاهی غیرهدفمند بانوان، اشتغال بی‌رویه بانوان، ایجاد روابط و مراودات گسترده و عمیق با دوستان و همکاران، گریز از محیط خانه، خواهند اندیشید.

باید توجه داشت که این در فرض مسئله خانواده‌های هسته‌ای و بدون فرزند، اغلب با هدف فرار از خانه و تنهایی ناشی از آن و همچنین نبود نشاط و عواطف سرشار والدینی مورد نیاز انسان در دستور کار زوجین قرار می‌گیرد، در حالی که این تصمیمات خود منجر به تضعیف بیشتر روابط عاطفی خانواده شده، زوجین را روز به روز از همدیگر دورتر نموده و در معرض گسست روابط عاطفی و زناشویی قرار

خواهد داد.

شیوع طلاق عاطفی و گسست روابط عاطفی و زناشویی

تفرّد گسترده و مستمر زوجین و به دنبال آن تضعیف روابط عاطفی خانوادگی، به مرور موجب بروز گسست روابط زوجینی و زناشویی و وقوع پدیده‌ای تحت عنوان طلاق عاطفی و غیر رسمی شده است.

متأسفانه در سال‌های اخیر همزمان با بالا رفتن میزان تفرّد و تضعیف روابط عاطفی خانواده‌ها، بخشی از ازدواج‌ها در سال‌های آغازین زندگی، به طلاق عاطفی منتهی می‌شوند.

طلاق عاطفی به معنای گشوده شدن گره عاطفی و مهربانی میان زن و شوهر است. در طلاق عاطفی، همسران از یکدیگر جدا نمی‌شوند و در حقیقت زیر یک سقف زندگی می‌کنند؛ اما دیگر از رابطه عاطفی و صفا خبری نیست. آنها زندگی روزمره‌شان را می‌گذرانند؛ ولی دیگر نشاط و احساسات خانوادگی را در نمی‌یابند و کم کم از نقش حقیقی همسری خارج شده، به هم خانه بودن بسنده می‌کنند. شاید بتوان گفت زندگی زناشویی خاموش، جدایی روحی - روانی و به عبارت بهتر طلاق خاموش، مترادف‌هایی برای واژه طلاق عاطفی هستند. پس آن‌گاه که وجود زن و شوهر از احساساتی دلنشین، با نشاط و آرامش بخش خالی می‌شود و می‌توان گفت طلاق عاطفی اتفاق افتاده است.

زمانی که فرزندان به عنوان پایه‌های نشاط و چراغ مهر و عاطفه در یک خانواده حضور نداشته باشند، به تدریج گفت‌وگوی زوجین رو به کاهش می‌گذارد و ناامیدی و بی‌ثمری حاکم می‌گردد. زوجین از همنشینی با هم لذت نمی‌برند و دیگر نه می‌توانند و نه می‌خواهند که رشته سخن را به دست گرفته و ادامه دهند. اصلاً حرفی برای گفتن به هم ندارند. این وضعیت ناخوشایند، توصیف دقیق یکی از نشانه‌های طلاق عاطفی است.

از دیگر نشانه‌های طلاق عاطفی این است که قلب همسران، یا یکی از آنها، آکنده از احساس ناامیدی و شکست می‌شود؛ این مهمترین عامل حرکت و نشاط در زندگی،

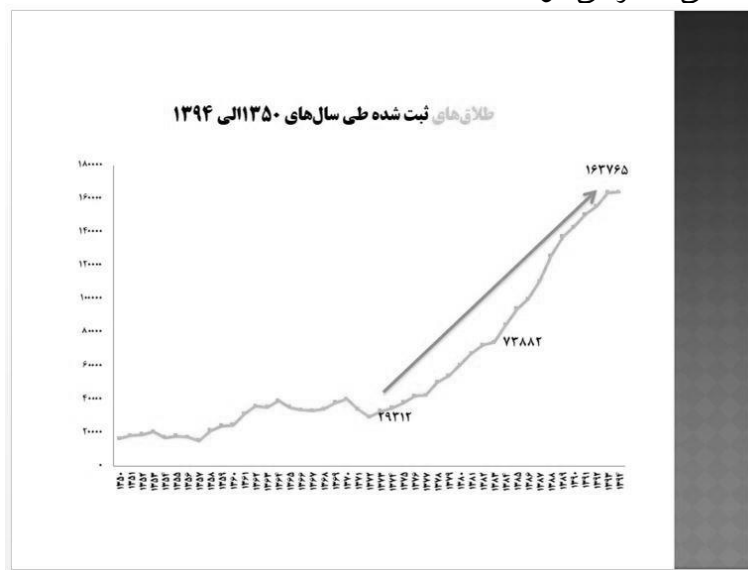
جای خود را به ناامیدی و احساس ناتوانی می‌دهد. در نتیجه هر کدام از زن و شوهر، احساس می‌کنند که در زندگی مشترک موفق نبوده‌اند و از دست یافتن به آرزوهایشان دور شده‌اند. البته این قطعی است که احساس شکست لحظه‌ای و برهه‌ای، ممکن است در زندگی هر زوجی پیش بیاید، اما استمرار و ماندگاری این حس و تبدیل شدن آن به نوعی یاس فلسفی در زندگی، از نشانه‌های طلاق عاطفی است.

هر گاه زن و شوهر از جهت روحی و عاطفی از یکدیگر فاصله می‌گیرند، گرفتار آشفتگی‌ها و ناراحتی‌های روحی - روانی می‌شوند و برای سبک شدن از بار غم و اندوه درونی خود، در پی جایگزین مناسبی برای تنهایی در خانواده می‌باشند. ممکن است در این فرار از تفرّد، برخی از مردان به همرازی با جنس مخالف گرایش پیدا کنند و به روابط غیر اخلاقی روی بیاورند. این نوع روابط ممکن است به مرور به عادت تبدیل شود. در این صورت ترمیم رابطه زناشویی همسران مشکل خواهد شد. تحصیلات دانشگاهی غیرهدفمند بانوان، اشتغال بی‌رویه و غیرضروری بانوان، ایجاد روابط و مراودات گسترده و عمیق با دوستان و همکاران همجنس و غیرهمجنس و گریز از محیط خانه تحت هر بهانه نیز از پیامدهای تفرّد و طلاق عاطفی برای بانوان است که آنها را در مسیر نیل به طلاق رسمی بیش از پیش سوق می‌دهد.

افزایش آماری و فراوانی واقعه طلاق

کلمه طلاق در لغت به معنای رها شدن و جدا شدن است و در اصطلاح به معنای پایان دادن به رابطه زناشویی است. حال این پایان دادن ممکن است با توافق طرفین باشد که به آن طلاق توافقی می‌گویند و یا این که ممکن است به درخواست یکی از زوجین، یعنی به درخواست زن یا مرد باشد که به آن طلاق یک طرفه می‌گویند. طلاق و از هم پاشیدگی کانون خانواده یک آسیب و معضل اجتماعی است که پیامدهای آن از جمله مشکلات بزرگ جامعه کنونی ما به شمار می‌رود، ولی در شرایط حاضر به صورت متداول‌ترین راه حل یک ازدواج ناموفق درآمده است. به دنبال سقوط نرخ باروری به عنوان یکی از علل تضعیف ساختار روابط عاطفی در

نهاد خانواده و بروز پدیده‌هایی، مانند گسست روابط زوجینی و طلاق عاطفی که در سالیان اخیر در کشور شاهد شیوع بیشتر آن هستیم، فراوانی آماری طلاق‌های قانونی و رسمی نیز افزایش محسوسی پیدا کرده است. طلاق عاطفی به مرور زمان، تنشی فزاینده میان زن و شوهر ایجاد می‌کند که در موارد زیادی به جدایی آن‌ها از یکدیگر و طلاق رسمی منجر می‌شود.

با توجه در تحلیل داده‌های آماری بالا روشن می‌شود که در دو دهه گذشته و به دنبال تغییر در سبک زندگی که یکی از مصادیق آن، تحول در الگوی فرزندآوری خانواده‌هاست، نرخ طلاق نیز دچار یک جهش محسوس آماری شده است که دگرگونی الگوی سنی طلاق و شیوع طلاق توافقی در سال‌های نخستین زندگی مشترک، یکی از نتایج معنادار آن است.

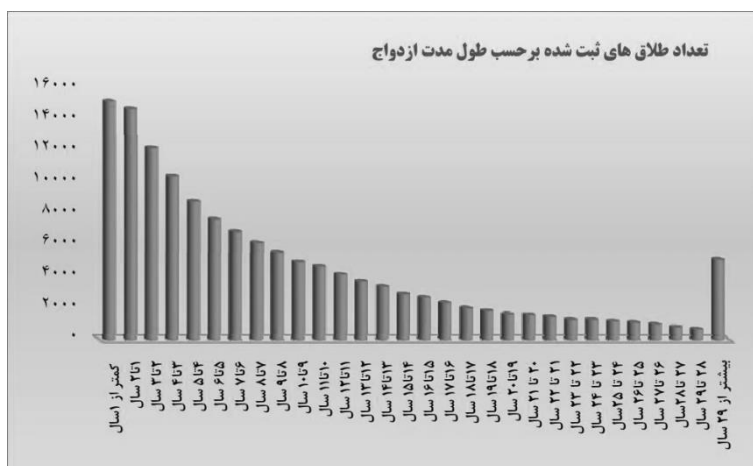
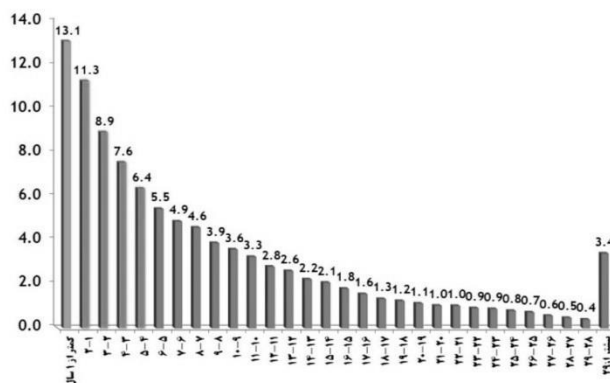
دگرگونی الگوی سنی طلاق و شیوع طلاق توافقی

طی سالیان متمادی پدیده طلاق از یک الگوی رایج پیروی کرده و در برخی از سال‌های زندگی زوجین، فراوانی بیشتری داشته است، اما در سال‌های اخیر با تغییر الگوی فرزندآوری و سایر متغیرهای مؤثر در پدیده طلاق، شاهد آن هستیم که الگوی سنی پدیده طلاق دچار دگرگونی و تحولی محسوس شده است.

بر اساس داده‌های آماری موجود، فراوانی طلاق‌های رسمی ثبت شده در سال‌های نخستین زندگی مشترک به طور مشهودی بیشتر است که یکی از علل اصلی این پدیده نوظهور، توصیه همگانی و غیرکارشناسانه ممانعت از فرزندآوری در پنج سال نخستین زندگی مشترک است. از همین روست که زوج‌های جوان با ابتدایی‌ترین و بدیهی‌ترین تنش‌ها و مناقشات خانوادگی بدون هیچ تعلق خاطری اقدام به طلاق می‌نمایند که در اغلب موارد این طلاق‌ها به صورت توافقی محقق می‌شود.

طول مدت ازدواج در طلاق‌های ثبت شده (دوام ازدواج):

- ۱۳.۱ درصد طلاق‌ها مربوط به سال اول زندگی مشترک
- ۴۷.۳ درصد طلاق‌ها مربوط به ۵ سال اول زندگی مشترک

طلاق که همواره به‌عنوان آخرین راهکار، مطرح می‌شود، امروزه در بعضی موارد

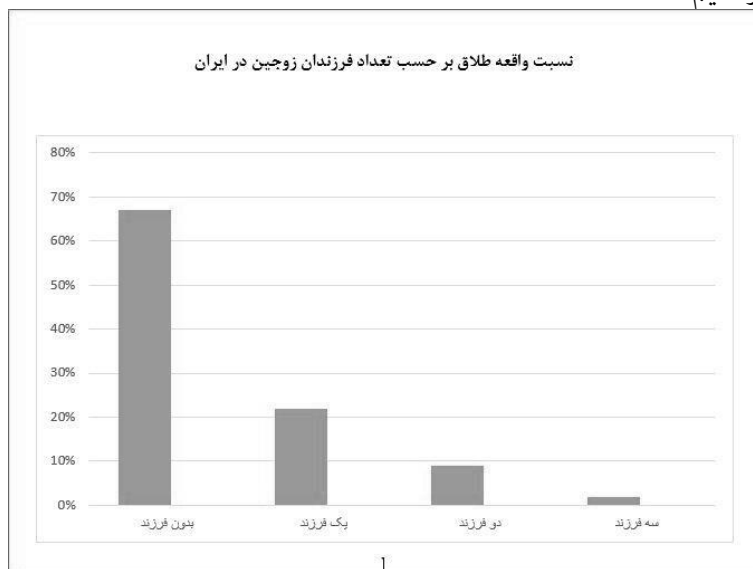

اولین راهی است که پیش‌روی زوجها گذاشته می‌شود، بی‌آن‌که به عواقب و پیامدهای بسیار عمیق و گسترده فردی و اجتماعی آن کمترین توجه و دقتی شده باشد. به این ترتیب دور باطل و آسیب‌زای دوسویه و تشدید هر دو طرفه معضل کاهش بُعد خانوار و افزایش نرخ طلاق همچنان ادامه خواهد داشت.

رابطه دوسویه و معکوس نرخ باروری و نرخ طلاق

با توجه به اطلاعات آماری بالا می‌فهمیم که تغییرات میزان نرخ باروری (TFR) با تغییرات نرخ واقعه طلاق در هر دو صورت عاطفی و رسمی در تاثیر و تاثر متقابلی هستند و رابطه دو سویه و محسوسی را با یکدیگر دارند. بدیهی است این رابطه متقابل و دوسویه، به صورت معکوس بوده است و افزایش هر یک، کاهش دیگری را در پی خواهد داشت. مصداق آشکار این فرآیند رخدادی است که در سه دهه گذشته در ایران به وقوع پیوسته است.

برای فهم دقیق‌تر این گزاره بهتر است نتایج یک پژوهش تحلیل آماری را در نمودار زیر مرور کنیم.

در این نمودار به وضوح پیداست که تعداد فرزندان در واقعه طلاق بسیار موثر و معنادار است، به این معنا که اکثریت قاطع طلاق‌ها در خانواده‌های بدون فرزند و

پس از آن در خانوارهای تک فرزند واقع شده است. این داده‌های آماری گویای واقعیت مهم و تعیین کننده‌ای است که می‌بایست توسط اندیشمندان و پژوهشگران تحولات جمعیتی و مسائل اجتماعی مورد مطالعه و دقت قرار گیرد.

راهکار جمعیتی برون رفت از بحران طلاق

برون رفت از بحران پیچیده و چند بعدی پدیده طلاق در ایران، راهکارهای متعدد، جامع و شبکه‌ای را می‌طلبد که بایسته است به صورت مستقل مورد بررسی قرار گیرد، اما آنچه در ارتباط با موضوع این مقاله است این که یکی از بنیادی‌ترین راهکارهای اصلاح شرایط کنونی پدیده طلاق و پیشگیری از روند رو به تزاید این آسیب اجتماعی، حمایت از تحکیم نهاد خانواده و به طور مشخص حمایت از فرزندآوری خانواده‌هاست.

اعمال مشوق‌های قانونی محسوس و مشوق‌های فرهنگی موثر برای افزایش نرخ باروری و اصلاح الگوی فرزندآوری کاملاً ضروری است که از آن جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد؛ تدوین سیاست جامع جمعیتی برای کلیه نهادهای حاکمیتی و مردمی، اصلاح فرهنگ عمومی و نگرش خانواده‌ها به فرزندآوری، متناسب‌سازی جنسیتی رشته‌های تحصیلی، متناسب‌سازی جنسیتی مشاغل، رفع پندارهای غلط از نقش مادری و همسری، الگوسازی از بانوان موفق فرزندآور، تبیین منزلت مادری زنان، اقدامات ویژه رسانه ملی در سیاست افزایش مولید، ایجاد گفتمان عمومی ضرورت افزایش زاد و ولد، تولید فیلم و سریال برای تبیین شرایط کنونی و آینده تاریک جمعیتی کشور، اعطای امتیازات اقتصادی ملموس و بدون پیش شرط، جرم‌انگاری برای تبلیغات ضد جمعیتی، وضع قوانین و اعمال معافیت‌ها و تخفیف‌های مالیاتی، معافیت‌ها و تخفیف‌های حق بیمه، رایگان سازی برخی خدمات عمومی، تبیین فواید بارداری و زایمان طبیعی، حمایت بیمه‌ای برای درمان زوج‌های نابارور، اصلاح آموزش‌های پیش از ازدواج، ترویج حسن اعتماد به رزاقیت پروردگار.^۱

۱. برای مطالعه بیشتر رجوع کنید به؛ پایان پویایی (بازخوانی علل کاهش نرخ رشد جمعیت ایران؛ پیامدها و راهکارها)؛ صالح قاسمی؛ ۱۳۹۵ش.

فهرست منابع

۱. اسلامی، فاطمه؛ با هم ولی تنها (طلاق عاطفی در روابط زناشویی)؛ قم: نهاد رهبری در دانشگاهها، نشر معارف، ۱۳۹۲ش.
۲. آقاجانی، محمدصادق؛ تنهای تنها (طلاق عاطفی)؛ قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۹۳ش.
۳. برنامه ملی افزایش جمعیت و ارتقاء نرخ باروری بر اساس سیاست‌های جمعیتی مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی؛ تهران: مرکز امور زنان و خانواده ریاست جمهوری، ۱۳۹۲ش.
۴. طاهری، عباس؛ علل و پیامدهای فرهنگی رواج الگوی خانواده هسته‌ای در ایران؛ کاشان: دانشگاه کاشان، ۱۳۹۳ش.
۵. قاسمی، صالح؛ باید برگردیم (بیانات مقام معظم رهبری - مدظله - درباره جمعیت)؛ تهران: نشر خیزش نو، ۱۳۹۶ش.
۶. قاسمی، صالح؛ پایان پویایی (علل کاهش نرخ رشد جمعیت، پیامدها و راهکارها)؛ تهران: نشر خیزش نو، ۱۳۹۶ش.
۷. قاسمی، صالح؛ جنگ جهانی جمعیت؛ تهران: نشر کتاب ابرار، ۱۳۹۳ش.
۸. قاسمی، صالح؛ من قاتل نیستم (جمعیت از منظر شریعت)؛ تهران: نشر خیزش نو، ۱۳۹۶ش.
۹. قاسمی، صالح؛ نسخه بدلی (مشوق‌های افزایش فرزندآوری در جهان)؛ تهران: نشر خیزش نو، ۱۳۹۵ش.
۱۰. کلاتتری، عبدالحسین؛ طلاق در ایران (بررسی تحولات نرخ طلاق در کشور طی سه دهه اخیر)؛ تهران: جامعه شناسان، ۱۳۹۳ش.

